

ISSN: 2149-8598

Available online at
<http://javstudies.com>

INTERNATIONAL
REFEREED
PEER
REVIEW
E-JOURNAL

| VOLUME **7**
| ISSUE **4**

■ YEAR **2021**

GENERIC PAGE*javstudies.com**javstudies@gmail.com***Disciplines**

economics, finance, business administration, econometrics, tourism, foreign trade, labor economics, agricultural economics, engineering economics, labor economics, management information systems, political science, public administration, local government issues, urbanization, social work, international relations, health management, logistics management

FrequencyMarch, June, September, [December](#)**International Refereed & Indexed / Open Access E-Journal**

Dear scientists and visitors,

We are publishing the 4th issue of the 7th volume of the Journal of Academic Value Studies (JAVStudies). JAVStudies, which is an international refereed scientific journal covering the studies of economics, business, finance, political science, public administration, local governments, urbanization, social services, international relations, finance, econometrics, tourism, foreign trade, agricultural economy, labor economy, management information systems, health management, industrial engineering, engineering economics, logistics and other studies on economics, business administration, applied sciences and political and administrative sciences, is published four times a year.

JAVStudies is an internationally indexed journal and has been publishing for 7 years. The journal, which continues its publishing life with the ISSN number 2149-8598, has an electronic format. JAVStudies scanned by international indexes and databases such as EBSCO, EconPapers-Ideas-Repec, Google Scholar, International Index Copernicus (ICI), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ResearchBible (Academic Resource Index), Scientific Indexing Services (SIS), Advanced Science Index, Akademik Arastirmalar Indeksi (Acarindex.com), Sosyal Bilimler Atif Dizini (SOBIAD), Social Science Research Network (SSRN), Idealonline Veri Tabani, Ajindex Academic Journals, Arastirmax.

In the journal, the review process is carried out objectively and impartially, and the double-blind peer review system is applied, in which the names of the referees and authors are hidden. Efforts are made to ensure completing the process quickly and the accepted articles are given a DOI number.

Contributing to the journal by your precious works is very important for us in terms of developing science in the world, being beneficial to humanity and becoming a more qualified journal. We hope that this issue is helpful and we thank you, our esteemed scientists and readers, for your interest.

Prof. Dr. Ibrahim Halil SUGOZU**Editor-in-Chief**

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ibrahim Halil SUGOZU	Macroeconomics	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
--------------------------------	----------------	--

Co-Editors-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Abdullah AYDIN	Polit. Science & Int. Relations	Mustafa Kemal University / Turkey
Asst. Prof. Dr. Azamat MAKSUDUNOV	Management & Marketing	Kyrgyz Turkish Manas University / Kyrgyzstan

Editorial Board

Prof. Dr. Mahmut Hakki AKIN	Political Sociology	Istanbul Medeniyet University / Turkey
Prof. Dr. Ramazan YANIK	Accounting & Finance	Ataturk University / Turkey
Prof. Dr. Volkan ALPTEKIN	Macroeconomics	Izmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Yeter DEMIR USLU	Healthcare Management	Istanbul Medipol University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Bilal SOLAK	Accounting & Finance	Kyrgyz Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Farhad HOSSAIN	Development Manag. & Policy	The University of Manchester / UK
Asst. Prof. Dr. Jennifer WARD-BATTS	Economic Policy	Pomona College in Claremont / US

ADVISORY EDITORS

Prof. Dr. Abdulkadir BULUS	Economic History	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Adem ESEN	Macroeconomics	Istanbul University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet AY	Macroeconomics	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Ali SAHIN	Political Science	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Arzdar KIRACI	Economic Theory	Siirt University / Turkey
Prof. Dr. Bahar BURTAN DOGAN	Economic Policy	Dicle University / Turkey
Prof. Dr. Baki YILMAZ	Accounting and Finance	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Bedrettin KESGIN	Social Service	Yalova University / Turkey
Prof. Dr. Birol AKGUN	International Relations	Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Burcu OZCAN	Macroeconomics	Firat University / Turkey
Prof. Dr. Chunxing FAN	Management & Organization	Tennessee State University / US
Prof. Dr. Cusup PIRIMBAYEV	Macroeconomics	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Dharm BHAWUK	Management and Industry	Hawaii University / US
Prof. Dr. Dogan UYSAL	Economic Theory	Manisa Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Erkan Turan DEMIREL	Management & Organization	Firat University / Turkey
Prof. Dr. Eugene KOUASSI	Economics, Econometrics	University of Western Cape / South Africa
Prof. Dr. Gokhan TUNCEL	Political Science	Inonu University / Turkey
Prof. Dr. Hacer TUGBA EROGLU	Public Administration	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Hulya Eski UGUZ	Political Science	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Ibrahim Guran YUMUSAK	Information Economics	Istanbul Sabahattin Zaim University / Turkey
Prof. Dr. Ismail SEVINC	Political Science	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Kadir ARDIC	Management	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Macroeconomics	Anadolu University / Turkey
Prof. Dr. Kenan PEKER	Agricultural Economy	Firat University / Turkey
Prof. Dr. Kursat OZDASLI	Management & Organization	Mehmet Akif Ersoy University / Turkey
Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	Management Inform. Systems	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Mahmut OZDEMIR	Management & Organization	Kirikkale University / Turkey
Prof. Dr. Mamadou Abdoulaye KONTE	Economics, Econometrics	University Gaston Berger / Senegal
Prof. Dr. Mehmet MUCUK	Economic Theory	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Mete GUNDOGAN	Industry & Production	Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey
Prof. Dr. Mieczyslaw W. SOCHA	Economics	Warsaw University / Poland
Prof. Dr. Murat CEMREK	Political Science	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Murat CETINKAYA	Macroeconomics	Haci Bayram University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa Erkan UYUMEZ	Economics, Public Finance	Anadolu University / Turkey
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Political History	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Onder KUTLU	Political Science	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Osman OKKA	Accounting & Finance	Karatay University / Turkey
Prof. Dr. Ramazan GOKBUNAR	Public Finance	Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Saban Halis CALIS	International Relations	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Selami SEZGIN	Economic Policy	Osmangazi University / Turkey
Prof. Dr. Serdar ALTINOK	Macroeconomics	Gazi University / Turkey

Prof. Dr. Tahir AKGEMCI	Management & Organization	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Vaidas LUKOSIUS	Marketing	Tennessee State University / US
Prof. Dr. Yilmaz DEMIRHAN	Political Science	Dicle University / Turkey
Prof. Dr. Yu-Feng LEE	International Economics	New Mexico State University / US
Prof. Dr. Yunus CERAN	Accounting and Finance	Selcuk University / Turkey
Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK	Macroeconomics	Necmettin Erbakan University / Turkey
Prof. Dr. Zeynep KARACOR	Economic Policy	Selcuk University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. D. Mehmet BICKES	Business Administration	Haci Bektas Veli University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Emin YUREKLI	Accounting & Finance	Pamukkale University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Ender GULER	Real Estate Development	Gazi University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Erhan ORSELLI	Political Science	Necmettin Erbakan University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Esra Banu SIPAHI	Political Science	Necmettin Erbakan University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Gungor KARAKAS	Agricultural Economics	Hitit University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. H. Huseyin TAYLAN	Social Service	Sakarya University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Halil Ibrahim AYDIN	Macroeconomics	Batman University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Huseyin CETIN	Accounting & Finance	Necmettin Erbakan University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Ibrahim HUSEYNI	Macroeconomics	Sirnak University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Katia Z. MIHAILOVA	Economics Sociology	University of National and World Eco / Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Melike ATAY POLAT	Economic Theory	Mardin Artuklu University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Muhammet DUSUKCAN	Business Administration	Firat University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Mustafa KOCAOGLU	Management Info Systems	Ahi Evran University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	International Economics	Kirsehir Ahi Evran University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Sahin CETINKAYA	Economic Policy	Usak University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Savas ERDOGAN	Economic Theory	Selcuk University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Sedat CELIK	Tourism	Sirnak University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Sevilay U. DIVANOGLU	Production Management	Aksaray University / Turkey
Asst. Prof. Dr. Anthony KUMASEY	Public Administration	University of Professional Studies / Ghana
Asst. Prof. Dr. Dragana RADICIC	International Trade	University of Lincoln / UK

SECRETERIAL

Editorial Assistants

Ammar SEVGILI	Sirnak University / Turkey
Erol KILICLI	Sirnak University / Turkey
Irfan ERSIN	Istanbul Medipol University / Turkey
Kadir OZDEMIR	Sirnak University / Turkey

Language Review

Can VERBERI	Sirnak University / Turkey
Mehmet Nurullah ISIK	University of District of Columbia / US
Fatih FAYDALI	Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Dogan UYSAL	Assoc. Prof. Dr. Mustafa KOCAOGLU
Prof. Dr. H. Tugba EROGLU	Dr. Alper GEDIK
Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	Dr. Arif YILDIZ
Prof. Dr. Savas CEVIK	Dr. Bekir GUNDOGMUS
Assoc. Prof. Dr. Bulent ARPAT	Dr. Dastan ASEINOV
Assoc. Prof. Dr. Emre ISCI	Dr. Ebru ERTURK
Assoc. Prof. Dr. Erhan ORSELLI	Dr. Emrah ATAR
Assoc. Prof. Dr. Ersin KANAT	Dr. Erhan POLAT
Assoc. Prof. Dr. Esra Banu SIPAHI	Dr. Ersin DIKER
Assoc. Prof. Dr. Eylem BEYAZIT	Dr. Gulferah ERTURKMEN
Assoc. Prof. Dr. Gungor KARAKAS	Dr. Hasan Gokhan DOGAN
Assoc. Prof. Dr. Handan ERTAS	Dr. Mehmet Yunus CELIK
Assoc. Prof. Dr. Ismail METIN	Dr. Mehmet CANAKCI
Assoc. Prof. Dr. Melike ATAY POLAT	Dr. Murat YILDIZ

INDEXED	
EBSCO	
EconPapers – Ideas – Repec	
International Index Copernicus - ICI	
Google Scholar	
Crossref – DOI	
ROAD – ISSN	
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)	
Directory of Research Journals Indexing (DRJI)	
ResearchBible (Academic Resource Index)	
Scientific Indexing Services (SIS)	
Advanced Science Index	
Akademik Arastirmalar Indeksi (Acarindex.com)	
Sosyal Bilimler Atif Dizini (SOBIAD)	
Social Science Research Network (SSRN)	
Idealonline Veri Tabani	
Ajindex Academic Journals	
Arastirmax	

C O N T E N T S

RESEARCH ARTICLES

Sevket Süreyya Kodaz & Fatih Mangır	
Döviz Kuru İle Genişletilmiş Taylor Kuralı: Panel Veri Analizi	403-415
<i>Augmented Taylor Rule with an Exchange Rate Term: Panel Data Analysis</i>	
İsmail Sevinc & Hande Karamanoğlu	
Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti İle Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ulus Devletleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi	416-428
<i>A Comparative Analysis of The Process of Nation State Formation of The Republic of Turkey at The Period of Ataturk and The People's Republic of China in The Period of Mao Zedong</i>	
Aybüke Kaya	
Türkiye Şeker Piyasası ve Uygulanan Politikalar	429-437
<i>Sugar Market and Policies Applied in Turkey</i>	
Emin Yürekli & Nevzat Tetik	
Üniversite Öğrencilerinin Teknolojik Ürünler Kullanabilmesinin Muhasebe ve Finansman Derslerine Etkisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma	438-442
<i>The Effect of University Students' Use of Technological Products on Accounting and Finance Courses: A Study on Business Administration Students of Kyrgyzstan-Turkey Manas University</i>	
Oğuzhan Yüksel	
Azerbaycan'daki İllerin Sağlık Etkinliklerinin Karşılaştırılması	443-450
<i>Comparison of Health Efficiencies of Provinces in Azerbaijan</i>	
Ece Demiray Erol & İbrahim Erol	
Dijital Teknolojik Gelişim ve Covid 19 Salgınının İstihdam Piyasasına Etkisi	451-457
<i>Digital Technological Development and the Impact of the Covid 19 Epidemic on the Employment Market</i>	

İlknur ASAR & Şaban ESEN	
Endüstri 4.0 ve İşletme Yönetiminin Geleceğine Olası Etkileri: Kavramsal Bir Yaklaşım	459-468
<i>Industry 4.0 And Its Possible Effects on the Future of Business Management: A Conceptual Approach</i>	
Yeşim Turpcu	
İşletme Misyonunun Sosyal Sorumluluk Açısından İncelenmesi: BİST 30 Endeksi Üzerine Bir İçerik Analizi	469-491
<i>Examining the Business Mission in Terms of Social Responsibility: A Content Analysis on the BIST 30 Index</i>	
Ömer Faruk Karaman & Haluk Alkan	
Kırgızistan'ın Bürokratik Kurumlarında Siyasetin Etkisi: İşe Alma ve Tasfiye Uygulamaları	492-502
<i>The Effect of Politics on the Bureaucratic Institutions of Kyrgyzstan: Recruitment and Dismissal Practices</i>	
Fırat Ata & Cihan Çakır	
Yazılı Basındaki Siyasi Haberlerin Ekonomik Bağlamı	503-514
<i>The Economic Context of Political News in Print Media</i>	
Mustafa Volkan Güran	
1998 Rusya Finansal Krizinin Gelişimi ve Etkileri	515-524
<i>Causes and Effects of 1998 Russian Financial Crisis</i>	

Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Kuralı: Panel Veri Analizi*

Augmented Taylor Rule with an Exchange Rate Term: Panel Data Analysis

Sevket Süreyya Kodaz^{1**} Fatih Mangır²

¹ PhD Candidate, Department of Economics, Selcuk University, Konya, Turkey

² Department of Economics, Selcuk University, Konya, Turkey

Received: 02.11.2021

Accepted: 28.12.2021

This article was checked by *intihal.net*

Özet

1990'larda birçok ülkede yüksek enflasyon sorununun ortaya çıkması, enflasyon hedeflemesi adı verilen bir para politikası stratejisinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının gelecekteki enflasyon hedefini kamuoyuna açıkladığı bir çerçevedir. Enflasyon hedeflemesi rejimi kapsamında kısa vadeli faiz oranlarının belirlenmesinde sıklıkla başvurulan yöntem Taylor Kuralı'dır. Taylor Kuralı, Merkez bankası politika faizlerini hedeflenen enflasyon ve çıktı potansiyelinde sapmasına göre belirlenmesini ön gören bir para politikası kuralıdır. Bu çalışmada, enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan seçilmiş ülkelerde 2001-2020 dönemi için enflasyon oranı ve faiz oranının yanı sıra döviz kurunun da bulunduğu genişletilmiş Taylor Kuralı'nın geçerliliği panel veri yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Genişletilmiş Taylor kuralına göre, nominal faiz oranları üzerinde, enflasyon açığı, çıktı açığı tepki katsayısının da pozitif olması, kur tepki katsayısının sıfır olması beklenmektedir. Ekonometrik analiz sonuçları seçilmiş ülkeler için enflasyonu kontrol etme noktasında faiz oranının önemli bir araç olduğu yönündeki Taylor kuralını desteklenmektedir. Bununla birlikte döviz kuru açığının katsayısı her iki dönemde negatif bulunmuştur. Ekonometrik sonuçlar, seçilmiş ülkeler faiz politikasını belirlerken enflasyon açığını, çıktı açığını dikkate aldığını, ancak döviz kuru açığını dikkate almadığı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Para politikası, Taylor Kuralı, Enflasyon Hedeflemesi, Panel Veri Analizi

Abstract

In 1990s, the emergence of high inflation problem in many countries provided a ground for developing a strategy of monetary policy termed inflation targeting. Inflation targeting is a framework, in which central bank explained its next inflation target to public opinion. In the scope of inflation targeting regime, the most used method in determining short term interest rates is Taylor Rule. The Taylor rule is a monetary policy rule that foresees Central bank policy rates determined by deviating from targeted inflation and output potential. In this study, the validity of the augmented Taylor rule including the inflation rate and interest rate as well as the exchange rate, was estimated with panel data methods in selected countries implementing the inflation targeting strategy. According to the augmented Taylor rule, the elasticity coefficients of inflation and output gap on nominal interest rate is expected to be positive and exchange rate elasticity coefficient is expected to be zero. The results of the econometric analysis provide the validity of the Taylor rule implying that the interest rate is an important tool in controlling inflation for selected countries. However, the elasticity coefficient of the exchange rate gap was negative for all sample countries. The econometric results show that when determining interest rate policy, in the selected countries take into account the inflation and the output gap except the exchange rate gap.

Key Words: Monetary policy, Taylor rule, Inflation Target, Panel Data Analysis

Kodaz, S.S., Mangır, F. & (2021). Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Kuralı: Panel Veri Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 403-415. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.54045>

* Bu çalışma, Prof. Dr. Fatih Mangır'ın danışmanlığında Şevket Süreyya Kodaz'ın hazırladığı "Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Altında Taylor Kuralının Geçerliliği: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama" adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** E-mail address: fmangir@selcuk.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

1990'larda dünyada çoğu ülke yüksek enflasyon oranlarını kontrol etmek için enflasyon hedeflemesi adı verilen bir para politikası stratejisi uygulamaya başlamıştır. Enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının gelecekteki enflasyon hedefini kamuoyuna açıkladığı bir çerçevedir. Hedef, bir aralık veya açık bir sayısal seviye olabilmektedir. Bu durumda, enflasyon seviyesinin hedef seviyede tutulmasını sağlamak merkez bankasının sorumluluğundadır. Enflasyon hedeflemesi rejimi, merkez bankasının görevinin makroekonomik istikrarla uyumlu, tanımlanmış bir orta vadeli enflasyon oranını hedeflemek olduğu kurumsal bir düzenlemedir. Bu yapıda genel olarak kullanılan temel politika aracı, tahmin ufku boyunca öngörülen enflasyon oranı merkez bankasının ilan ettiği enflasyon hedefinden önemli ölçüde saptığında ayarlanan resmi politika faiz oranıdır. Etkili ve güvenilir bir enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsenmesi ve uygulanmasına genellikle çeşitli koşullara bağlıdır. Birincisi, merkez bankasının temel görevi enflasyon oranını resmi hedefe yakın tutmaktır. İkincisi, merkezi bölgeyi engelleyebilecek baskılar bankanın, hükümet bütçe finansmanı veya döviz kuru politikaları gibi bu ana hedefe odaklanmasını engellemelidir ve merkez bankasının ana yetkisi ile çalışmamalıdır. Enflasyon hedeflemesi rejiminin temel anlamı, fiyat istikrarının döviz kuru istikrarı gibi diğer hedeflere göre önceliğe sahip olmasıdır.

1993 yılında John B. Taylor, Federal Rezerv'in Federal Açık Piyasa Komitesi'nin faiz oranı kararlarını tanımlayan para politikası kuralları ortaya koymuş ve literatürde bu, Taylor Kuralı olarak adlandırılmıştır. Taylor (1993), merkez bankasının enflasyon oranındaki ve çıktı açığındaki değişikliklere (faiz oranı tepki fonksiyonu) yanıt olarak kısa vadeli faiz oranını düzenlemesini şart koşmaktadır. Bu, Federal Rezerv (Fed) ve diğer merkez bankalarının karar alma süreçlerine dahil ettiği bir para politikası kuralı haline gelmiştir. Taylor kuralı para politikası, enflasyon hedeflemesi çerçevesinde dalgalı döviz kurları uygulayan ülkelerde iyi çalıştığı literatürde kabul görmektedir. Taylor Kuralı'nın çıkış noktası ABD ekonomisi olmuş ve bu kural daha sonra pek çok gelişmiş ülke ekonomileri için sınanmıştır. Ancak enflasyon problemiyle dünyada daha çok gelişmekte olan ülkeler baş etmeye çalışmaktadırlar. Bu ülkeler para politikası hedeflerinde fiyat istikrarını gözetken bir politika stratejisi belirlemişlerdir. Bu çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmış daha sonra Veri, Metodoloji ve Bulgular ile Taylor kuralını test etmek için uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak genel değerlendirme ve politika önerisinde bulunulmuştur.

2. Literatür

Küçükaksoy, vd (2018), 2002:M1-2017:M12 döneminde Türkiye ekonomisinde Taylor Kuralının geçerliliği, oluşturulan reaksiyon fonksiyonu çerçevesinde, Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ve En Küçük Kareler Yöntemiyle (OLS) incelemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin enflasyon hedeflemesi stratejisinde kullandığı faiz politikası aracını, Taylor Kuralına göre belirleyip belirlemediği analiz edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular TCMB'nin faiz politikasının belirlenmede Taylor Kuralına göre hareket ettiği tespit edilmiştir.

Mangır (2018), 2006 yılında Türkiye'nin enflasyon hedeflemesini benimsemesinden bu yana para politikasının Taylor kuralına uyup uymadığını ekonometrik olarak analiz ve test etmiştir. Taylor kuralına ilişkin tahminler iki önemli bulgu ortaya koymuştur: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası politika faiz kararları enflasyondaki değişikliklere cevap vermektedir, ancak politika tepkisinin reel ekonomi dalgalanmalarıyla açıklanması olası değildir. Enflasyon hedeflemesi altında, Türkiye'de faiz oranı, enflasyon oranı ve çıktı seviyesi ilişkisinin Taylor kuralı ile uyumlu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Zayed (2018), Bangladeş'in 1972-2016 döneminde banka oranı, enflasyon oranı ve çıktı açığı ile ilgili para politikasını Taylor kuralına göre incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek ve OLS modelinin kararlılığını test etmek için ADF testi, PP testi, KPSS testi, OLS yöntemi, GMM yöntemi, CUSUM testi ve CUSUMQ testi uygulanmıştır. Değişkenler arasında bir ilişki olduğu ve Taylor kuralının analiz edilen dönemde uygulanmadığı bulunmuştur. Bangladeş bankasının, temel politika aracı olarak banka faizinin yardımıyla ılımlı bir para politikası uygulaması gerektiği, böylece Bangladeş ekonomisindeki para arzını koruyarak çıktı açığı ve enflasyon oranının düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang ve Pan (2019), Bu çalışmayla, reel çıktı büyüme oranının ve hedef büyüme oranının sapmasıyla tanımlanan sahte çıktı açığını inşa ederek, Çin merkez bankasının nominal faiz oranlarını sahte çıktı açığına göre ayarlamayı tercih ettiğini tespit etmiştir. Çin Merkez Bankası'nın farklı faiz rejimlerinde para politikası tercihleri ve kuralları Taylor kural modeli eşliğine göre sorgulanmaktadır. Yüksek faiz oranlı rejimde merkez bankasının enflasyon faizine ve sözde çıktı açığına karşı nominal faizi ayarladığı, düşük faiz oranlı rejimde ise merkez bankasının ayarladığına dair bir kanıt bulunmadığı tespit edilmiştir. Faiz oranının düşürülmesinin alt sınırı ve faiz oranının likidite tuzağının neden olduğu faiz

oranı politikası etkilerinin zayıflaması, Çin merkez bankasının nominal faiz oranlarını sözde çıktı açığına göre ayarlamamasının olası nedenleri olarak gösterilmektedir.

Coşar ve Köse (2019), çalışmalarında Türkiye için 2002-2017 dönemlerini kapsayan aylık finansal istikrar endeksini finansal ve ekonomik göstergeler kullanarak faktör analizi çerçevesinde hesaplamışlardır. Kalman Filter Yöntemi ile tahmin edilen genişletilmiş Taylor kuralından ulaşılan bulgular, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası politika faiz oranının finansal istikrar göstergesinden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Montagnoli, A., & Napolitano, O. (2005), Bu makalede ABD, Kanada, Euro Bölgesi ve Birleşik Krallık'ta para politikasının yürütülmesinde varlık fiyatlarının rolünü araştırmaktadır. İki odak noktası vardır. İlk olarak, Kalman Filtre algoritmasını kullanarak dört ülke için Finansal Durum Endeksleri oluşturulmuştur. Bu metodoloji, zaman içindeki çıktı açığını açıklarken her bir finansal değişkenle ilişkili ağırlık değişikliklerinin yakalanmasında önemli rol oynamıştır. İkinci olarak, Finansal Durum Endeksi için artırılmış ileriye dönük Taylor kurallarını tahmin ederek ilerlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Finansal Koşullar Endeksi'nin FED, İngiltere Bankası ve Kanada Bankası faiz oranı ayarına pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı girdiğini göstermiştir. Bu, analiz edilen dört ülkeden üçünde para politikasının yürütülmesine rehberlik etmek için Finansal Durum Endeksi'nin önemli bir kısa vadeli gösterge olarak kullanılması konusunda olumlu bir görüş vermiştir.

Castro, V. (2011). bu makalede merkez bankalarının para politikasının gerçekten doğrusal bir Taylor kuralıyla mı yoksa doğrusal olmayan bir kuralla mı tanımlanabileceğini analiz etmiştir. Ayrıca, bu kuralın bazı varlık fiyatlarından ve finansal değişkenlerden bilgi içeren bir finansal koşullar endeksi ile artırılıp artırılmayacağını incelemiştir. Sonuçlar, Avrupa Merkez Bankası ve İngiltere Merkez Bankası'nın parasal davranışının en iyi doğrusal olmayan bir kuralla tanımlandığını, ancak ABD Federal Rezervinin davranışının doğrusal bir Taylor kuralı ile iyi tanımlanabileceğini göstermiştir. Analiz sonuçları ayrıca sadece Avrupa Merkez Bankası'nın finansal koşullara tepki verdiğini göstermiştir.

Fournier, J. M., & Lieberknecht, P. (2020), Bu makale ile yapısal temel dengede değişiklik olarak tanımlanan, model tabanlı bir mali Taylor kuralı ve mali duruşu değerlendirmek için bir araç takımı sunmuştur. Bu, histerezis, döngüye bağlı çarpanlar ve risk primi gibi anahtar kanalları içeren hükümetin normatif tampon stok modeline dayanmaktadır. Basit bir mali Taylor kuralı, mali duruşu geçmiş hükümet borcunun, geçmiş çıktı açığının ve geçmiş yapısal faiz dışı dengenin bir fonksiyonu olarak belirlemektedir. Uygulamalar, bazı gelişmiş ekonomilerin son 20 yıldaki mali duruşlarını daha iyi yönetebileceğini göstermiştir. Simülasyonlar orta vadede mali duruş önerileri sunmuştur.

Bhattarai, K., & Carter, M. (2018), Taylor kuralını ve İngiltere ve Euro bölgesindeki para politikasına uygulanmasını analiz etmiştir. Analizde, Birleşik Krallık için 1993 birinci çeyrek-2017 dördüncü çeyrek ekonomik veriler üzerinde çeyreklik ekonomik veriler üzerinde ve Euro bölgesi için 2000 birinci çeyrek-2016 dördüncü çeyrek doğrusal bir regresyon kullanmıştır. Sonuçlar Taylor kuralının İngiltere Bankası ve Avrupa Merkez Bankası tarafından analiz edilen süre boyunca yaptığı para politikası eylemlerini tam olarak tanımlamadığını ve her iki merkez bankasının da önemli oranda faiz düzeltmesi yapmasını göstermiştir. Sonuçlar ayrıca Taylor kuralının iki bölgede niceliksel gevşeme için gerekçe sağlamadığını ve faiz oranlarının şu anda olduğundan daha yüksek olması gerektiğini göstermiştir.

Beckworth, D., & Hendrickson, J. R. (2020), Merkez bankasının çıktı açığı hakkında kusurlu bilgilere sahip olduğunu ve bu nedenle çıktı açığını önceki bilgilere dayanarak tahmin etmesi gerektiğini kabul etmek için standart bir Yeni Keynesyen modelde değişiklik yaparak bu iddianın önemini incelemişlerdir. Merkez bankasının tahmin hataları, potansiyel olarak standart para politikası şokundan farklı olarak kısa vadeli nominal faiz oranında beklenmedik değişikliklere yol açabilir. Federal Rezerv'in çıktı açığının tahmin hatalarının çıktı açığındaki dalgalanmaların %13'üne karşılık gelebileceğini göstermiştir. Buna ek olarak, simülasyonlarımız nominal bir GSYİH hedefleme kuralının kusurlu bilgiler altında Taylor Kuralı ile karşılaştırıldığında hem enflasyonda hem de çıktı açığında daha düşük volatilité üreteceğini belirtmiştir.

Ostapenko, N. (2020), Taylor kuralı tahmini için ek bilgiler içerip içermediği? Sorusuna cevap aramıştır. Araştırmacılar bir Taylor kuralını çıktı açığı ve enflasyonun resmi tahminleri veya araçlar olarak resmi istatistiksel verilerle tahmin ederken, bu makale Federal Açık Piyasa Komitesi tartışmalarında yer alan ek bilgilerin önemini belirtmiştir. Fed'in federal fon hedefini Federal Açık Piyasa Komitesi üyelerinin enflasyon beklentileri, finansal piyasalar ve parasal büyüklükler hakkındaki belirsizliğine cevaben değiştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Chatelain, J. B., & Ralf, K. (2020), yeni bir Keynesyen ortamda para politikasının farklı uygulamalarını karşılaştırmıştır. Kısa vadeli taahhüt altındaki Ramsey optimal politikasından (olumsuz bir geri bildirim mekanizmasına

dayalı) Taylor kuralına (olumlu bir geri bildirim mekanizmasına dayalı) geçişin, ters politika tavsiyesi ve dinamik değişikliği ile bir Hopf çatallanmasına karşılık geldiği ortaya konulmuştur. Bu çatallanma, politika hedefleri (enflasyon ve çıktı açığı) yeni Keynesyen teoride ileriye dönük değişkenler olduğunda faiz oranının ileriye dönük bir değişken olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır.

Yalçınkaya Ö., & Yazgan, Ş. (2020), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından para politikasının temel aracı olarak kullanılan politika faiz oranlarının belirlenmesinde orijinal ve genişletilmiş Taylor kurallarının geçerli olup olmadığının 2002:Q1-2019Q:2 dönemi için ampirik olarak incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada orijinal ve genişletilmiş Taylor kuralı doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serisi analizi kapsamında ekonometrik olarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, doğrusal ve doğrusal olmayan formlarda orijinal ve genişletilmiş Taylor kurallarının inceleme döneminde TCMB açısından enflasyon, üretim ve döviz kuru açıkları itibarıyla geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Türkiye ekonomisinde enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsendiği 2002-2019 döneminde TCMB tarafından para politikası stratejilerinin orijinal ve genişletilmiş Taylor kuralları kapsamında tasarlandığını göstermiştir.

3. Veri, Metodoloji ve Bulgular

Bu çalışmada, 2001-2020 dönemi kapsamında enflasyon hedeflemesi yapan seçilmiş ülkeler için genişletilmiş Taylor Kuralı'nın geçerliliği panel veri yöntemleri kullanılarak araştırılmaktadır.

Bilindiği gibi, Merkez bankalarının birçoğu, büyüme ve işsizlik gibi reel ekonomik değişkenlerde büyük dalgalanmalardan kaçınırken, enflasyonu düşük ve istikrarlı düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Merkez bankaları hedeflerine ulaşmak için, genellikle enflasyon hedefinden sapma olduğunda veya çıktı potansiyelinden sapma gösterdiğinde, nominal faiz oranını kullanmaktadır. Çoğu merkez bankası, faiz oranlarını, Taylor Kuralı ile tutarlı bir şekilde uyarlamaktadır. Bu kural, enflasyonun hedeflenin üzerinde (altında) ve çıktı açığı negatif (pozitif) olduğu durumlarda para otoritesinin kısa vadeli nominal faiz oranının ne kadar arttığını (azalttığını) belirleyen bir faiz oranı kuralıdır (Santacreu, 2015: 217).

Taylor (1993) tarafından geliştirilen para politikası reaksiyon fonksiyonu şu şekildedir:

$$i_t = r^* \delta (\pi_t - \pi^*) + \omega (\gamma_t - \gamma_t^*) \quad (1)$$

(1) numaralı formülde i_t , t yılındaki Merkez Bankası faiz oranını, π_t enflasyon oranını, $(\pi_t - \pi^*)$ enflasyon oranının hedeflenen enflasyon oranından (π^*) sapmasını ve çıktı açığı $(\gamma_t - \gamma_t^*)$ ise çıktının tam istihdam düzeyi olan γ_t^* 'den sapmasını göstermektedir. δ ve ω ağırlıkları ise sırasıyla Merkez Bankası faiz oranlarının enflasyon açığı ve çıktı açığına karşı duyarlılığını ölçmektedir (Manogaran & Sek, 2016: 2).

Taylor (2001), Malikane ve Semmler (2008), Ostry, vd., (2012), Basilio (2013), Santacreu (2015), Chaouech (2015) ile Manogaran ve Sek (2016)'i takiben, döviz kurları kullanılarak genişletilen Taylor Kuralı şu şekilde formüle edilebilir:

$$i_t = r^* \delta (\pi_t - \pi^*) + \omega (\gamma_t - \gamma_t^*) + \vartheta (e_t - e_t^*) \quad (2)$$

3.1. Veri

Modellerin test edilmesinde kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin tanımları Tablo 1'de sunulmuştur. Nominal faiz oranı bağımlı değişken, enflasyon açığı, çıktı açığı ve döviz kuru açığı ise açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Analizlerin yapılmasında Stata 14.0, Eviews-10 ve Gauss 9.0 paket programlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken	Kod	Değişkenin Tanımı
Nominal Faiz Oranı	INTR	Binici (2007), Kurihara (2016), Chaouech (2015), Maoura ve Carvalho (2010)'da olduğu gibi, para politikasının duruşunun ölçütü olarak para piyasası nominal faiz oranı kullanılmıştır.
Enflasyon Açığı	CPIGAP	Gerçekleşen enflasyon oranları ile beklenen enflasyon oranları arasındaki farktır. Manogaran ve Sek (2016)'i takiben, enflasyon açığı, logaritması alınmış tüketici enflasyon endeksinin bir yıl önceki gecikmeli değerlerinden sapmalar şeklinde hesaplanmıştır.
Çıktı Açığı	OUTPUTGAP	Fiili GSYH ile potansiyel GSYH arasındaki farktır. Logaritmik GSYH serileri Christiano-Fitzgerald filtresi kullanılarak filtrelenmiştir.
Döviz Kuru Açığı	NEERGAP	Nominal efektif döviz kuru, bir dövizin, birkaç yabancı para biriminin ağırlıklı ortalamalarına karşı değerinin bir ölçüsüdür. Kurdaki bir artış, yerel para biriminin ticaret ortaklarının ağırlıklı döviz sepetine karşı değer kazandığını göstermektedir (http://datahelp.imf.org Erişim Tarihi: 07.04.2019). Endeks, 2010=100 olarak hesaplanmaktadır. Ghana'ya ait veriler IMF'ten, diğer ülkelere ait veriler ise Bank for International Settlements (BIS)'ten alınmıştır. Ostry vd., (2012) ve Çağlayan ve Astar (2011)'i takiben, nominal efektif döviz kuru açığının hesaplanmasında, logaritmik nominal efektif döviz kuru endeksi serisi Christiano-Fitzgerald filtresi kullanılarak filtrelenmiştir.

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, <https://data.imf.org/>

Federal Reserve Bank of St. Louis, <https://research.stlouisfed.org/>

World Bank, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/>

BIS, <http://stats.bis.org/statx/srs/table/i1?m=B&p=200511&c=Erişim> Tarihi: 25.08.2021.

3.2. Yöntem

Taylor Kuralı'nın test edilmesinde; Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (Pooled Mean Group Estimator-PMGE) ve Ortalama Grup Tahmincisi (Mean Group Estimator-MGE), Sabit Etkiler Tahmincisi (Fixed Effect Estimator-FEM) ve Rassal Etkiler Tahmincisi (Random Effect Estimator-REM), Arellano-Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Metodu (Generalized Method of Moments-GMM) ve Blundell-Bond (1998) Sistem GMM tahmincileri kullanılmıştır.

PMGE ve MGE kullanılarak tahmin edilecek modeller şu şekilde gösterilebilir:

$$\Delta INTR_{it} = \alpha_i + \phi_i INTR_{i,t-1} + \beta'_{1i} CPIGAP_{it} + \beta'_{1i} OUTPUTGAP_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta INTR_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{1ij} \Delta CPIGAP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{2ij} \Delta OUTPUTGAP_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$\Delta INTR_{it} = \alpha_i + \phi_i INTR_{i,t-1} + \beta'_{1i} CPIGAP_{it} + \beta'_{2i} OUTPUTGAP_{it} + \beta'_{2i} NEERGAP_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta INTR_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{1ij} \Delta CPIGAP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{2ij} \Delta OUTPUTGAP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{3ij} \Delta NEERGAP_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

3.3. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Kuralı Bulguları

Standart Taylor Kuralı, Ostry, vd., (2012), Santacreu (2016), Chaouech (2015) ile Manogaran ve Sek (2016)'te olduğu gibi, döviz kurlarının modele dahil edilmesiyle genişletilmiştir.

Tablo 2’de, PMGE ve MGE kullanılarak elde edilen döviz kuru ile genişletilmiş Taylor Kuralı’na ait bulgular yer almaktadır. Tahmincilerden hangisinin daha doğru sonuçlar verdiğini tespit etmeyi sağlayan Hausman testi istatistik değeri (3.56) incelendiğinde, test istatistik değerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu, bu yüzden PMGE sonuçlarının dikkate alınması gerektiği görülmüştür.

Tablo 2. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: PMGE ve MGE Bulguları

Tahminciler	PMGE				MGE			
_ec (D.INTR)	Katsayı	Standart Hata	Z	P> z	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
CPIGAP	40.61653	8.248083	4.92	0.000	18.78872	37.97865	0.49	0.621
OUTPUTGAP	6.168506	1.288556	4.79	0.000	5.569884	6.66143	0.84	0.403
NEERGAP	-18.14935	3.556988	--5.10	0.000	-10.68309	13.43047	-0.80	0.426
KISA DÖNEM								
SR	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
__ec	-0.5271363	.0642444	-8.21	0.000	-0.7737253	0.0922797	-8.38	0.000
D1.CPIGAP	23.70392	6.516798	3.64	0.000	10.22257	8.886664	1.15	0.250
D1. OUTPUTGAP	11.58327	4.050156	2.86	0.004	11.45376	5.446568	2.10	0.035
D1. NEERGAP	-17.0624	6.567861	-2.60	0.009	-12.47808	7.768363	-1.61	0.108
_cons	1.567832	0.3569939	4.39	0.000	2.382296	0.9221957	2.58	0.010
Hausman test: Ho: Katsayılarıdaki fark sistematik değildir. chi2(2) = 3.56, Prob>chi2 = 0.3130								

PMGE’ye ait bulgulara göre hem kısa hem de uzun dönemde; enflasyon ve çıktı açığı nominal faiz oranlarını pozitif, nominal efektif döviz kurları ise negatif etkilemektedir. Nominal efektif döviz kurunun yükselmesi, ulusal paranın yabancı para birimlerinin ağırlıklı ortalamalarına karşı değer kazandığını göstermektedir. Merkez Bankaları, ulusal paranın aşırı değerlenmesini önlemek için faiz oranlarını düşürmektedirler. Faiz oranlarının düşürülmesi, ülkeden sermaye çıkışına neden olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesini önleyebilecektir. Bilindiği gibi, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, bir taraftan ithalatın artmasına, diğer taraftan da ihracatın azalmasına neden olarak dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine sebep olmaktadır. İthal mal talebinin artması ise enflasyonu artırmaktadır. Çıktı açığı arttıkça faiz oranlarının yükselmesi ise merkez bankaları tarafından enflasyon baskısının kontrol altına alınmak istenmesiyle açıklanabilmektedir.

Tablo 2’den ayrıca kısa dönem hata düzeltme parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme parametresi negatif olduğundan, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin uzun dönemde düzeleceği ifade edilebilir.

Ülkelere göre kısa dönem katsayılarının yer aldığı Tablo 3’den da görülebileceği gibi, Brezilya ve Macaristan dışındaki tüm ülkelerde hata düzeltme parametresi anlamlı olduğundan; nominal faiz oranları ile çıktı, enflasyon ve döviz kuru açığı arasında uzun dönemli ilişki vardır. Kısa dönem katsayıları açısından enflasyon açığı değişkeni; Şili, Kolombiya, İsrail, Peru, Polonya ve Güney Afrika’da, çıktı açığı değişkeni; Kolombiya, Endonezya, Meksika, Peru, Güney Afrika ve Tayland’da pozitif ve anlamlı iken, nominal efektif döviz kuru değişkeni ise Gana, Endonezya, Meksika, Peru ve Güney Afrika’da negatif ve anlamlıdır.

Tablo 3. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: Ülkelere Göre Etkiler

Ülkeler	D.INTR	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	[95% Güven Aralığı]	
Brezilya	__ec	-0.3277351	0.240229	-1.36	0.172	-0.7985753	0.143105
	D1.CPIGAP	11.24341	30.33797	0.37	0.711	-48.21791	70.70473
	D1.OUTPUTGAP	13.78582	21.94507	0.63	0.53	-29.22573	56.79737
	D1.NEERGAP	-24.8497	31.52251	-0.79	0.431	-86.63267	36.93328
	_cons	2.292037	2.440892	0.94	0.348	-2.492023	7.076097
Şili	__ec	-0.4664555	0.1569504	-2.97	0.003	-0.7740726	-0.1588384
	D1.CPIGAP	54.75851	12.9034	4.24	0.000	29.46831	80.04871
	D1.OUTPUTGAP	6.631371	7.414506	0.89	0.371	-7.900795	21.16354
	D1.NEERGAP	12.97685	20.19975	0.64	0.521	-26.61393	52.56762
	_cons	0.7735735	0.446826	1.73	0.083	-0.1021893	1.649336
Kolombiya	__ec	-0.4859215	0.1325623	-3.67	0.000	-0.7457389	-0.2261041
	D1.CPIGAP	97.51308	14.83386	6.57	0.000	68.43924	126.5869
	D1.OUTPUTGAP	12.97931	7.064215	1.84	0.066	-0.8662957	26.82492
	D1.NEERGAP	-9.549656	11.78738	-0.81	0.418	-32.6525	13.55319
	_cons	1.619319	0.5447166	2.97	0.003	0.551694	2.686944
Çek Cumhuriyeti	__ec	-0.6015041	0.1403447	-4.29	0.000	-0.8765746	-0.3264335
	D1.CPIGAP	-8.071849	9.105706	-0.89	0.375	-25.9187	9.775008
	D1.OUTPUTGAP	6.493657	4.164653	1.56	0.119	-1.668913	14.65623
	D1.NEERGAP	0.7277063	11.18247	0.07	0.948	-21.18953	22.64495
	_cons	0.0763771	0.1753494	0.44	0.663	-0.2673015	0.4200557
Gana	__ec	-0.4654589	0.1037378	-4.49	0.000	-0.6687812	-0.2621367
	D1.CPIGAP	-3.619257	8.192151	-0.44	0.659	-19.67558	12.43706
	D1.OUTPUTGAP	-1.963728	5.168535	-0.38	0.704	-12.09387	8.166414
	D1.NEERGAP	-46.8066	13.96563	-3.35	0.001	-74.17874	-19.43446
	_cons	4.886228	1.275147	3.83	0.000	2.386985	7.385471
Macaristan	__ec	-0.222576	0.148714	-1.5	0.134	-0.5140501	0.0688982
	D1.CPIGAP	7.459826	22.90688	0.33	0.745	-37.43684	52.35649
	D1.OUTPUTGAP	1.155339	11.30061	0.1	0.919	-20.99344	23.30412
	D1.NEERGAP	25.40072	44.00719	0.58	0.564	-60.85179	111.6532
	_cons	0.4450592	0.7194077	0.62	0.536	-0.9649539	1.855072
Endonezya	__ec	-0.8319514	0.2213226	-3.76	0.000	-1.265736	-0.3981671
	D1.CPIGAP	8.697742	12.28015	0.71	0.479	-15.37092	32.7664
	D1.OUTPUTGAP	13.58674	4.70914	2.89	0.004	4.356991	22.81648
	D1.NEERGAP	-40.13621	12.24864	-3.28	0.001	-64.1431	-16.12931
	_cons	2.607772	0.768828	3.39	0.001	1.100897	4.114647
İsrail	__ec	-0.2925619	0.1283302	-2.28	0.023	-0.5440843	-0.0410394
	D1.CPIGAP	42.03702	10.53772	3.99	0.000	21.38346	62.69058
	D1.OUTPUTGAP	-3.415024	10.26612	-0.33	0.739	-23.53624	16.70619
	D1.NEERGAP	-17.58004	13.06966	-1.35	0.179	-43.19609	8.036014
	_cons	0.2742364	0.2867152	0.96	0.339	-0.2877151	0.8361878
Meksika	__ec	-0.6251136	0.146752	-4.26	0.000	-0.9127423	-0.3374848
	D1.CPIGAP	16.00789	24.33595	0.66	0.511	-31.68969	63.70548
	D1.OUTPUTGAP	37.08214	9.726147	3.81	0.000	18.01924	56.14504
	D1.NEERGAP	-39.86063	11.93516	-3.34	0.001	-63.25311	-16.46815

	_cons	1.981354	0.6591602	3.01	0.003	0.689424	3.273284
Peru	_ec	-1.208818	0.1718709	-7.03	0.000	-1.545679	-0.8719576
	D1.CPIGAP	34.03312	11.80795	2.88	0.004	10.88996	57.17629
	D1.OUTPUTGAP	16.91216	3.645384	4.64	0.000	9.767342	24.05698
	D1.NEERGAP	-63.46829	13.03184	-4.87	0.000	-89.01023	-37.92635
	_cons	2.310414	0.4188421	5.52	0.000	1.489498	3.131329
Filipinler	_ec	-0.2276651	0.1240014	-1.84	0.066	-0.4707034	0.0153732
	D1.CPIGAP	15.06182	9.265987	1.63	0.104	-3.099177	33.22282
	D1.OUTPUTGAP	5.641654	6.332279	0.89	0.373	-6.769385	18.05269
	D1.NEERGAP	-8.306625	6.235965	-1.33	0.183	-20.52889	3.915642
	_cons	0.3348872	0.400321	0.84	0.403	-0.4497276	1.119502
Polonya	_ec	-0.2551493	0.0996971	-2.56	0.01	-0.450552	-0.0597466
	D1.CPIGAP	37.80187	14.97	2.53	0.012	8.461208	67.14254
	D1.OUTPUTGAP	0.8913156	4.788965	0.19	0.852	-8.494884	10.27751
	D1.NEERGAP	2.993742	8.621132	0.35	0.728	-13.90337	19.89085
	_cons	0.1843395	0.3071728	0.6	0.548	-0.4177081	0.786387
Romanya	_ec	-0.5857062	0.2002833	-2.92	0.003	-0.9782543	-0.1931582
	D1.CPIGAP	7.740889	27.25637	0.28	0.776	-45.68061	61.16238
	D1.OUTPUTGAP	4.607671	7.621038	0.6	0.545	-10.32929	19.54463
	D1.NEERGAP	-12.4861	20.71751	-0.6	0.547	-53.09168	28.11948
	_cons	1.358727	0.8311752	1.63	0.102	-0.2703468	2.9878
Slovakya	_ec	-0.4346135	0.1634426	-2.66	0.008	-0.7549551	-0.114272
	D1.CPIGAP	1.277413	10.71178	0.12	0.905	-19.71729	22.27211
	D1.OUTPUTGAP	-2.710453	4.144551	-0.65	0.513	-10.83362	5.412718
	D1.NEERGAP	2.026466	11.47619	0.18	0.86	-20.46646	24.51939
	_cons	-0.0230285	0.2431424	-0.09	0.925	-0.4995789	0.4535218
Güney Afrika	_ec	-0.9407082	0.2835162	-3.32	0.001	-1.49639	-0.3850267
	D1.CPIGAP	30.84341	14.84922	2.08	0.038	1.739465	59.94736
	D1.OUTPUTGAP	64.26774	22.93893	2.8	0.005	19.30826	109.2272
	D1.NEERGAP	-69.63089	25.93383	-2.68	0.007	-120.4603	-18.80151
	_cons	4.106523	1.241143	3.31	0.001	1.673928	6.539118
Tayland	_ec	-0.5414767	0.1323304	-4.09	0.000	-0.8008395	-0.2821138
	D1.CPIGAP	1.104733	7.569082	0.15	0.884	-13.7304	15.93986
	D1.OUTPUTGAP	7.011739	3.074443	2.28	0.023	0.9859423	13.03754
	D1.NEERGAP	12.35937	7.514973	1.64	0.1	-2.369702	27.08845
	_cons	0.4803518	0.2071131	2.32	0.02	0.0744176	0.886286
Türkiye	_ec	-0.4479009	0.1288263	-3.48	0.001	-0.7003959	-0.1954059
	D1.CPIGAP	49.07706	30.88285	1.59	0.112	-11.45222	109.6063
	D1.OUTPUTGAP	13.95817	18.20659	0.77	0.443	-21.7261	49.64244
	D1.NEERGAP	-13.87096	16.98004	-0.82	0.414	-47.15123	19.40931
	_cons	2.944982	1.407028	2.09	0.036	0.1872579	5.702706

Döviz kuru ile genişletilmiş Taylor Kuralı; FEM, REM ve POLS tahminçileri kullanılarak test edilmiş ve bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. F ve Hausman testleri birlikte değerlendirildiğinde FEM'in etkin sonuçlar verdiği görülmüştür.

Tablo 4. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: POLS, FEM ve REM Bulguları

Değişkenler/Tahminciler	(1) POLS	(2) FEM	(3) REM
L.INTR	0.550*** (0.0331)	0.425*** (0.0346)	0.550*** (0.0305)
CPIGAP	46.15*** (5.272)	45.23*** (5.357)	46.15*** (4.845)
OUTPUTGAP	1.874* (1.029)	1.703* (0.975)	1.874* (0.945)
NEERGAP	-4.688** (2.147)	-6.991*** (2.052)	-4.688** (1.9474)
Constant	0.265 (0.185)	1.120*** (0.228)	0.265 (0.170)
F Testi		4.501***	
Hausman Testi			60.092***
Gözlem	310	310	310
R ²	0.864	0.891	
Birim Sayısı	17	17	

Not: Parantez içindekiler standart hatalardır, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Döviz kuru ile genişletilmiş Taylor modeli için yapılan FEM'e ait tanı testlerinin bulgularının yer aldığı Tablo 5'ten de görülebileceği gibi, tahmin edilen modelde otokorelasyon sorunu gözlenememiş iken, hata teriminin varyansının gözlemden gözleme değiştiği görülmüştür.

Tablo 5. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: FEM'e Ait Tanı Testleri Bulguları

Baltagi-Wu testi= 2.081094
Değiştirilmiş Bhargava vd., DW testi = 1.8649471
Değiştirilmiş Wald Testi= chi2 (17) = 1455.55, prob= 0.0000

FEM tahmininden elde edilen bulguların güvenilir olması için değişen varyans durumunda tutarlı sonuçlar veren Driscoll-Kraay (DK) tahmincisi ile Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993)-AFR tahmincisi kullanılmıştır. Tablo 6'da yer alan DK tahmincisi bulgularına göre faiz oranının gecikmeli değeri ve enflasyon açığı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif iken, nominal efektif döviz kuru açığı ise negatif çıkmıştır. AFR tahmincisine göre ise faiz oranının gecikmeli değeri ve enflasyon açığının yanı sıra çıktı açığı da faiz oranları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Nominal efektif döviz kuru açığı DK tahmincisi ile aynı sonucu vermiştir.

Tablo 6. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: Dirençli Standart Hatalı FEM Bulguları

Değişkenler/Tahminciler	(1) DK	(2) AFR
L.INTR	0.425*** (0.0462)	0.425*** (0.0694)
CPIGAP	45.23*** (8.770)	45.23*** (8.421)
OUTPUTGAP	1.703 (1.640)	1.703* (0.915)
NEERGAP	-6.991*** (2.151)	-6.991** (2.907)
Constant	1.120*** (0.366)	1.120*** (0.165)
Gözlem	310	310
R ²		0.720
Birim sayısı		17

Not: Parantez içindekiler dirençli standart hatalardır, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Döviz kurları ile genişletilmiş Taylor Kuralı için GMM ve Sistem GMM tahminleri yapılmıştır. Öncelikle bu tahminlerde araç değişkenlerin geçerliliğinin ve otokorelasyonun olup-olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Tablo 7’den de izlenebileceği gibi, her iki tahminci için de araç değişkenlerin geçerli olmadığı görülmüştür. Diğer taraftan, her iki modelde de birinci dereceden otokorelasyon olduğu buna karşın de ikinci dereceden otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: GMM ve Sistem GMM Bulguları

Değişkenler/ Tahminciler	(1) GMM	(2) Sistem GMM
L.INTR	0.423*** (0.041)	0.530*** (0.032)
CPIGAP	48.235*** (6.028)	52.869*** (5.001)
OUTPUTGAP	1.880 (1.270)	2.081** (0.952)
NEERGAP	-6.434** (2.629)	-4.877** (2.042)
Araç değişken sayısı	119	156
Gözlem	293	310
Yatay kesit birim sayısı	17	17
ar1	-7.405	-7.204
arp1	0.000	0.000
ar2	0.344	0.385
arp2	0.7306	0.700
Wald (chi2)	699.4	4960
Wald (chi2p)	0.000	0.000
sargan	191.4	330.1
Sarganp	0.000	0.000

Not: Parantez içindekiler standart hatalardır, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

ar1: Birinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği, ar1p: Birinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği olasılık değeri

ar2: İkinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği, ar2p: İkinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği olasılık değeri

sargan: Sargan testi istatistik değeri, sarganp: Sargan test istatistiği olasılık değeri

Araç değişkenlerinin geçerli olmaması sebebiyle iki aşamalı tahminler dirençli standart hatalar ile birlikte kullanılmıştır. İki aşamalı tahminlerde araç değişkenlerinin geçerli olduğu ve otokorelasyonun olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte, GMM tahmincisinden hem de sistem GMM tahmincisinden elde edilen bulgular, sadece düzleştirme parametresi ile enflasyon açığı değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, sistem GMM tahmincisinden elde edilen bulgular ise bu parametrelerin yanı sıra çıktı açığı ve nominal efektif döviz kuru değişkenlerinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur (bkz, Tablo 8).

Tablo 8. Döviz Kuru ile Genişletilmiş Taylor Modeli: İki Aşamalı GMM ve Sistem GMM Bulguları

Değişkenler/ Tahminciler	(1) GMM	(2) Sistem GMM
L.INTR	0.422*** (0.118)	0.524*** (0.099)
CPIGAP	46.943*** (12.318)	51.708*** (12.443)
OUTPUTGAP	1.037 (1.303)	2.428* (1.338)
NEERGAP	-4.546	-6.210**

	(4.207)	(2.872)
Araç değişken sayısı	119	156
Gözlem	293	310
Yatay kesit birim sayısı	17	17
ar1	-1.699	-1.745
arp1	0.089	0.081
ar2	0.222	0.242
arp2	0.8243	0.809
Wald (chi2)	1002	978.6
Wald (chi2p)	0.000	0.000
Hansen	.	14.26
Hansenp	.	1.000

Not: Parantez içindekiler dirençli standart hatalardır, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

ar1: Birinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği, ar1p: Birinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği olasılık değeri

ar2: İkinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği, ar2p: İkinci mertebeden Otokorelasyon test istatistiği olasılık değeri

Hansen: Hansen testi istatistik değeri, Hansenp: Hansen test istatistiği olasılık değeri

Taylor Kuralı'nın geçerliliğinin enflasyon hedeflemesi yapan seçilmiş ülkeler üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bu çalışmanın temel bulguları Tablo 9'daki gibi özetlenebilir.

Tablo 9. Bulguların Özeti

Döviz Kuru İle Genişletilmiş Taylor Kuralı						
Değişkenler/	PMGE		FEM	GMM	Sistem GMM	Benzer Bulgular
Tahminciler	Kısa Dönem	Uzun Dönem				
Enflasyon Açığı	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Galindo ve Catalán (2005) Basilio (2013) Ostry vd. (2011)
Çıktı Açığı	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Anlamsız	Pozitif	Kurihara (2016) Galindo ve Catalán (2005) Basilio (2013) Ostry vd. (2011)
Döviz Kuru Açığı	Negatif	Negatif	Negatif	Negatif	Negatif	Binici (2011), Kurihara (2016) Ostry vd. (2012) Galindo ve Catalán (2005)
Düzleştirme Parametresi	-	-	Pozitif	Pozitif	Pozitif	Galindo ve Catalán (2005) Basilio (2013) Ostry vd. (2012)

Sonuçlar bir bütün olarak ele alındığında, enflasyon açığı değişkeninin genişletilmiş Taylor modelinde tüm tahmincilerde nominal faiz oranı üzerinde pozitif etkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte düzleştirme parametresinin de genişletilmiş Taylor modelinde dinamik tahmincilerde pozitif ve anlamlı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Genişletilmiş modelde özellikle sistem GMM tahmininde değişkenlerin tamamının istatistiksel olarak anlamlı çıkması sebebiyle çalışma kapsamında seçilen enflasyon hedeflemesi yapan ülkelerde genişletilmiş modelin daha iyi çalıştığı söylenebilir. Genel olarak ampirik analizlerden elde edilen bulgular, ele alına ülkelerde enflasyonu kontrol etme noktasında faiz oranının önemli bir araç olarak kullanıldığını da ortaya koymuştur.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Taylor kuralı, Amerikalı iktisatçı John Taylor'un 1993 yılında ABD için yaptığı çalışmayla para politikasına yeni bir boyut getirmiş ve Merkez bankalarının politika faizlerinin enflasyon ve makroekonomik gelişmelerle olan ilişkisini ortaya koymuştur. Taylor kuralı nominal faiz oranlarının gerçekleşen enflasyonun hedeflenenden sapması ve üretim açığının bir fonksiyonu olarak tanımlayan bir modeldir.

Bu çalışmada, enflasyon hedeflemesi yapan 17 ülke için 2001-2020 dönemi verileri kullanılarak genişletilmiş Taylor Kuralı'nın geçerliliği panel veri yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Ancak, bu çalışma mevcut literatürden farklı olarak Taylor Kuralının döviz kuru ile genişleterek politika faizi üzerinde etkisini araştırmıştır. Bu amaçla, araştırmada 2001-2020 dönemini kapsayan yıllık veriler ile panel analiz yöntemleri kullanarak yıllık verilerle model oluşturularak Taylor kuralı test edilmiştir. Taylor Kuralı'nın test edilmesinde; Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi ve Ortalama Grup Tahmincisi, Sabit Etkiler Tahmincisi ve Rassal Etkiler Tahmincisi, Arellano-Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Metodu ve Blundell-Bond (1998) Sistem GMM tahmincileri kullanılmıştır.

Kullanılan tüm yöntemler için nominal faiz oranı enflasyon ve çıktı açığı ile pozitif ve anlamlı ilişkide olduğu döviz kurunda ise negatif olduğunu göstermektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre seçilmiş ülkeler de para politikasının Taylor kuralının ön gördüğü üzere hem fiyat hem verimlilik odaklı kullanıldığını göstermektedir. Merkez bankasının önceliği döviz kurundan ziyade enflasyon ve çıktı göstergeleri olduğunu destekleyen ekonometrik bulgular faiz oranı kısa vadeli faiz olarak alınması durumunda Taylor Kuralı'nın geçerli olduğu göstermektedir. Dolayısıyla, seçili gelişmekte olan ülkelerde üretim açığı genişlerse, enflasyon açığı yükselirse Merkez bankaları politika faiz oranları ile toplam talebi kısabilir ve enflasyon oranı ve reel üretimi hedeflenen düzeye çekebilir. Ancak elde ettiğimiz sonuçlara göre, para politikaları döviz kur üzerinde yoğunlaşmak isteyip bir takım hedefler belirlerse Taylor Kuralı odaklı politika tasarımı beklentilere uygun sonuçlar doğurmayacaktır. Bu yüzden politika faiz aracı yerine diğer parasal aktarım mekanizmaları uygulanarak kur istikrarı sağlanmaya çalışılması bu ülkelerin enflasyon hedeflemelerini gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Basilio, J. (2013). *The Empirics of Monetary Policy Rules: The Taylor Rule in Different Countries*. PhD Thesis.
- Bhattarai, K., & Carter, M. (2018). An empirical analysis of the taylor rule and its application to monetary policy: A case for the United Kingdom and Euro Area. *Asian Journal of Economics and Empirical Research*, 5(2), 173-182.
- Beckworth, D., & Hendrickson, J. R. (2020). Nominal GDP targeting and the Taylor rule on an even playing field. *Journal of Money, Credit and Banking*, 52(1), 269-286.
- Binici, M., (2011). The Role of Exchange Rates in Monetary Policy Rule: The Case of Inflation Targeting Countries. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 3(2): 181-192.
- Castro, V. (2011). Can central banks' monetary policy be described by a linear (augmented) Taylor rule or by a nonlinear rule?. *Journal of Financial Stability*, 7(4), 228-246.
- Chaouech, O. (2015). Taylor Rule in Practice: Evidence from Tunisia. MPRA Paper No. 74942.
- Chatelain, J. B., & Ralf, K. (2020). Ramsey optimal policy versus multiple equilibria with Fiscal and Monetary interactions. arXiv preprint arXiv:2002.04508.
- Coşar, K., & Nezir, K. Ö. S. E. (2019). Zamanla Değişen Parametrelili Genişletilmiş Taylor Kuralı: Türkiye için Finansal İstikrarın Rolü. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-17.
- Fournier, J. M., & Lieberknecht, P. (2020). A Model-based Fiscal Taylor Rule and a Toolkit to Assess the Fiscal Stance. *International Monetary Fund*.
- Galindo, L. M., & Catalán, H. (2005). The Taylor Rule and the Exchange Rate in Mexico (an empirical appraisal). *Revista Mexicana de Economía y Finanzas Nueva Época REMEF (The Mexican Journal of Economics and Finance)*, 4(2).
- Kurihara, Y. (2016). Taylor Rule During the Zero or Low Interest Rate Era: The Recent Japanese case. *Applied Economics and Finance*, 4(1), 1-8.

- Malikane, C., & Willi S., (2008). The Role of Exchange Rate in Monetary Policy Rules: Evidence from a Dynamic Keynesian Model. In: Working Paper Series of the New School - Comparative Empirical Macroeconomics: 1-9.
- Mangır, F. (2018). Analyzing Monetary Policy Regarding Interest Rate, Inflation and Output Gap: Evidence From Turkey (2006-2018). Eurasian Academy of Science Social Sciences Journal, 22(58-68)
- Montagnoli, A., & Napolitano, O. (2005). Financial Condition Index and interest rate settings: a comparative analysis. Istituto di Studi Economici Working Paper, 8, 2005.
- Ostapenko, N. (2020). Taylor Rule: The Information Content From FOMC Transcripts. Available at SSRN 3597187.
- Ostry, M. J. D., Ghosh, M. A. R., & Chamon, M. M. (2012). Two Targets, Two Instruments: Monetary and Exchange Rate Policies in Emerging Market Economies. International Monetary Fund.
- Santacreu, A. M. (2015). Monetary Policy in Small Open Economies: The Role of Exchange Rate Rules. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 97(3): 217-32.
- Taylor, J. B. (1993). Discretion Versus Policy Rules in Practice. Public Policy, 39, 195-214.
- Taylor, J. B. (2001). The Role of the Exchange Rate in Monetary-Policy Rules. American Economic Review, 91(2), 263-267.
- Yalçınkaya, Ö., & Yazgan, Ş. (2020). Taylor Kuralı Kapsamında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikası Tepkilerinin Belirlenmesi: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Analizi (2002: Q1-2019Q: 2). Akdeniz İİBF Dergisi, 20(1), 35-65.
- Zayed, N. M. (2018). Testing Taylor's Rule to Examine Monetary Policy Regarding Bank Rate, Inflation and Output Gap of Bangladesh: 1972-2016. Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 22(1), 1-11.
- Zhang, X., & Pan, F. (2019). The dependence of China's monetary policy rules on interest rate regimes: Empirical analysis based on a Pseudo output gap. Sustainability, 11(9), 2557.

Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti İle Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ulus Devletleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi

A Comparative Analysis of The Process of Nation State Formation of The Republic of Turkey at The Period of Ataturk and The People's Republic of China in The Period of Mao Zedong

İsmail Sevinc^{1*} Hande Karamanoğlu¹

¹Department of Politics and Public Administration, Necmettin Erbakan University, Konya, Turkey

Received: 19.10.2021

Accepted: 20.12.2021

This article was checked by intihal.net

Öz

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti, birçok noktada benzerlik taşımasına karşın akademik çalışmaların bu konuda yeterli olmadığı görülmektedir. Bu duruma ışık tutmak için çalışmada ulus devletleşme sürecinde Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konularak bunların arkasındaki itici güçlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. 21. yüzyılın en büyük ekonomilerinden olan Çin Halk Cumhuriyeti, siyasi birliğini Türkiye'ye göre çok geç sağlamış olmasına ve Mao Zedong'un devrimlerinin başarısız kabul edilmesine rağmen önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti siyasi birliğini hızlı bir şekilde sağlayarak günümüzün önemli devletlerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulus devletleşme sürecinde Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti, imparatorluk rejiminden koparak ulus inşa etme çalışmalarına başlamışlardır. Araştırmada dönemin özellikleri, her bir ülke için ayrı ayrı değerlendirilmiş, daha sonra karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ulus devletleşme döneminin iki ülke açısından etkileri, tek parti rejimi, iç politika, dış politika, devrimler ve bürokrasi konuları altında değerlendirilmiştir. Sonuç olarak merkezileşme akımının etkileriyle değişen dünya düzenine biri cumhuriyet diğeri komünizm ile başlamış olsa da güçlü bir imparatorluktan dönüşmeleri, tarım toplumu olmaları, köylüye dayalı iktidarın sağlanmaya çalışılması ve ülkelerin dünyadaki gelişmelerle ayak uyduramamaları konularında benzerlik gösterdikleri ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Mao Zedong, Ulus devletleşme

Abstract

Although the Republic of Turkey and the People's Republic of China have similarities in many perspectives, it is seen that academic studies are not sufficient in this regard. In order to shed light on this situation, the aim of this study is to reveal the similarities and differences of Turkey and the People's Republic of China in the nation-stateization process and to determine the driving forces behind them. The People's Republic of China, one of the largest economies of the 21st century, has made significant progress despite the fact that it achieved its political unity much later than Turkey and that Mao Zedong's revolutions were considered unsuccessful. On the other hand, the Republic of Turkey has become one of the most important states of today by providing its political unity quickly. After the First World War, in the nation-stateization process, the Republic of Turkey and the People's Republic of China started to build a nation by breaking away from the imperial regime. In the research, the characteristics of the period were evaluated separately for each country and then analyzed comparatively. The effects of the nation-stateization period for the two countries were evaluated under the single-party regime, domestic policy, foreign policy, revolutions and bureaucracy. As a result, it can be stated that adoption to the changing world order, which was influenced by the centralization movement, in both countries started with one with republic and the other with communism, they are similar in terms of their transformation from a strong empire, being an agricultural society, trying to provide power based on peasants, and countries' inability to keep up with the developments in the world.

Keywords: Mustafa Kemal Ataturk, Mao Zedong, Nation-stateization

Sevinc, I. & Karamanoğlu, H. (2021). Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti İle Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ulus Devletleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 416-428. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.53901>

*E-mail: isevinc@erbakan.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel bir hareket olarak ulus bilincinin artması ve buna bağlı olarak tebaa anlayışına sahip imparatorlukların yıkılıp yerlerine yeni devletlerin kurulduğu görülmektedir. Bu süreç, her ülke için hemen hemen birbirine yakın tarihlerde başlasa da aynı şekilde devam etmemiştir. 20. yüzyıla kadar büyük bir imparatorluğa sahip olan Türkiye ve Çin ulus devletleşme sürecini sancılı atlatmış ve bağımsız bir devlet olabilmeyi başarmışlardır. Dönemin güçlü devletlerinin baskıları sonucunda yaşanan gelişmelerin yanında, iki güçlü lider Mustafa Kemal Atatürk ve Mao Zedong önderliğinde iki ülkede de önemli toplumsal ve siyasal değişimler ortaya çıkmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti, Türkiye'ye göre iç karışıklıklarını daha geç çözebilmiş, bu yüzden 1949 yılına kadar siyasi birliğini sağlayamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle savaşlarla bölünen bağımsız bir devlet kurma çabasını Mao Zedong üstlenmiştir. İmparatorluk rejiminin yıkılmasından sonra Türkiye gibi cumhuriyet rejimi kurmak isteyen Sun Yat-sen iktidara gelmiş fakat askeri gücünün zayıf olmasından dolayı başarılı olamamıştır. Kişisel idealler konusunda Çin'in Atatürk'ü de denilen Sun Yat-sen'den sonra gelen Mao Zedong bağımsız bir devlet kurabilmiş, ideolojik olarak Sun Yat-sen'in aksine cumhuriyet yerine komünizmi benimsemiştir.

İki ülkenin karşılaştırmalı analizi yapılırken Sun Yat-sen döneminin alınmamış olması ulus devletleşme sürecinin O'nun döneminde henüz tamamlanmamış olmasından dolayıdır. Her ne kadar ideolojiler farklı olsa da ulus devletleşme dönemini başlatan ve Türkiye ile benzer sorunlar yaşanan dönem Mao Zedong'un dönemi olmuştur. Çalışmada öncelikli olarak Atatürk dönemi Türkiye'sinin tek partili siyasal yaşamı, iç ve dış politikası, devrimleri ve bürokrasi kurma çabası anlatılmış, daha sonra aynı başlıklar Çin Halk Cumhuriyeti için de açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise iki ülkenin karşılaştırmalı analizi yapılmış ve hangi konularda neden benzedikleri ya da neden farklı oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Cumhuriyet Halk Partisi ve Tek Partili Siyasal Yaşam

Türkiye Cumhuriyeti'nde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), iktidarının meşruiyetini, ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelmiş olmaları ve tüm toplumsal kesimleri temsil ettikleri iddiası olmak üzere iki temel üzerine kurgulanmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ülkeyi düşmandan kurtarmış ve misyonunu tamamlamış, cemiyetin devamı olarak ülkenin bir daha bu tehlikeyle karşılaşmaması için de devletin ve toplumun modernleşmesi misyonuna sahip CHP iktidara gelmiştir. CHP, halkın partisi olarak Türkiye'de bulunan tüm sınıfsal kesimlerin temsil edildiği iddiasını taşımaktadır. 1927 yılı nüfus sayımına bakıldığında Osmanlı'dan devralınan toplumda ciddi bir sınıf ayrımı bulunmamaktadır. CHP tek parti olarak yönetimi sürdürmesine karşın kendini demokratik olarak tanımlamaktadır. Çünkü ulusal bir parti olduğunu ve tüm toplumsal kesimlerin parti içinde var olabildiği inancıyla başka bir partiye gerek olmadığı düşüncesi üzerine hedeflerini, amaçlarını, politikalarını oluşturmuştur (Uyar, 2011:47-48).

Çok partili hayata geçiş denemelerinden ilki 1924-1925 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri olmuştur. Ancak bu iki partinin de ortaya çıkmasıyla muhalif grupların bu partileri odak noktası olarak kullanması ve cumhuriyete yönelik tehdit oluşturdukları düşünülmüştür. İmparatorlukların yıkılıp yerine ulus devletlerin kurulmaya başladığı bu dönemde CHP kendini modernleşmenin ve ilerlemenin yegâne temsilcisi olarak görmektedir. Çok partili demokratik bir yaşam ihtiyacı bu süreci sekteye uğratması bakımından CHP tarafından istenmeyen bir durum halini almıştır. Kendisi dışında örgütlenen, iktidara aday partilerin oluşması tehlikesine karşılık CHP, muhalif odakları kendine bağlamış ya da ortadan kaldırmıştır.

2.1. İç Politika

Dünyadaki merkezileşme akımı sonucunda imparatorlukların yıkılması, dünyada liberal, sosyalist ve ırkçı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni dönemde ülkeler bu ideolojiler çerçevesinde devlet sistemlerini ve yönetim yapılarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye bu süreçte cumhuriyet gibi demokratik bir rejim oluşturmayı başarmıştır. İmparatorluk döneminden ulus devlet dönemine geçişte Mustafa Kemal Atatürk, öncelikli olarak Saltanatı ve onun kurumlarını tasfiye etmiştir. İç politikada Atatürk döneminin en önemli olayları, hilafetin kaldırılması, Şeyh Sait İsyanı, İzmir suikast girişimi, Menemen olayı ve çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri olarak sıralanabilir.

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması ile Anadolu'da yeni bir Türk Devleti kurulmuş, TBMM'nin üstünde hiçbir gücün kabul edilmemesiyle Osmanlı Devleti'ne son verilmiştir. 27 Ekim 1923 tarihinde Fethi Bey'in istifasıyla başlayan hükümet bunalımı, meclis çalışmalarını zorlaştırmış, 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni bir devlet oluşturulmuş fakat hilafet hâlâ kaldırılmamıştır. Bu ikili yapı meclis içerisinde ve halk arasında fikir ayrılıklarına neden olmasından dolayı hilafet 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir yasayla kaldırılmıştır. Halifeliğin

kaldırılması meclis içindeki görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkarmış, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fırkanın faaliyetleri uzun süreli olmamış, 5 Haziran 1925 tarihinde kapanmıştır. Bu karışıklıklar üzerine 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait isyanı çıkmış, aynı yıl 31 Mart tarihinde de bastırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılmış, isyancıları yargılamak için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.

Atatürk döneminde yaşanan önemli iç sorunlardan biri de kendisine düzenlenen suikast girişimidir. Atatürk rejimine karşı olan bir grup faaliyetlerine gizli gizli devam etmiş, en son olarak Atatürk'e İzmir seyahatinde suikast planlamışlardır. Bu plan Atatürk'ün bir gün geç gelmesi sonucu bozulmuş, sorumlular yargılanmıştır. Atatürk devrimleri ve değişen düzene karşı tepkilerin çoğalması çok partili siyasi yaşamı zorunlu kılmıştır. Bunun için Atatürk güvendiği arkadaşı olan Fethi Okyar'dan Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmasını istemiştir. Halk, kurulan partiye büyük ilgi göstermiş ancak rejim karşıtlarının odağına yerleşmesi sonucu Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde partinin faaliyetlerine son vermiştir.

Atatürk, milli mücadelenin başarıyla sonuçlanabilmesi, kurulan yeni devletin güçlü bir şekilde var olabilmesi için iç güvenliğin öneminin farkında olmuştur. İç güvenlik politikaları halkın güvenliğinin ve huzurunun sağlanması için birincil şart olarak görülmektedir. Bunun için tavizsiz iç güvenlik politikalarının oluşturulması ve hayata geçirilmesi için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Atatürk, güvenlik politikalarının belirlenmesinde ve oluşturulmasında bizzat ilgilenmiş, Osmanlı Devleti'nden ve Milli Mücadele'den çıkan güvenlik mekanizmasını harekete geçirmeye çalışmıştır. TBMM'de okunan hükümet programlarında iç güvenlikle ilgili konuların öncelikli olduğu görülmektedir. Öncelikli olarak İstanbul Hükümetinden bağımsız bir polis teşkilatının kurulması sağlanmaya çalışılmıştır. Polis teşkilatı görevlilerinin milli mücadeleye inanan insanlardan oluşturulması, işgal edilen yerlerdeki jandarma ve polis teşkilatlarına sadece Türklerin istihdam edilmesinin sağlanması ve işgal kuvvetlerinin güdümünde olmayan bağımsız bir polis teşkilatının oluşturulması vb. uygulamalarla bağımsız iç güvenlik birimleri oluşturulmuştur (Dikici, 2017: 148-149).

Kuruluş yıllarında ekonomi politikalarına bakıldığında 1923-1929 yılları arasında ekonomiye liberal bir bakış açısının egemen olduğu görülmektedir. 1929 yılı dünya ekonomik bunalımından sonra ise 1930'lu yıllardan itibaren devletçi ekonomik politikaların uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra devletçilik ilkesinin gereği olarak bir dizi yasa çıkarılmış, devlet öncülüğünde sanayileşme stratejisi belirlenmiştir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş için 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, yabancı uzmanlardan destek alınmıştır. Sanayi sektörü 1930-1939 yılları arasında olağanüstü bir büyüme gerçekleştirmiştir. Devlet eliyle gelişme sonucunda ulaşım ve bankacılık vb. sektörlerin devlet elinde olmasından dolayı piyasalar ve fiyatlar üzerinde devletin denetimine yol açtığı görülmektedir (Gezer, 2020:19-20).

2.2. Dış Politika

Atatürk'ün dış ülkelerle ilişkiler konusunda temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeleri gerçekçilik, devlet gücüne dayanma, güvenilirlik, milli barışın sağlanması ve korunması, barışçılık, çağdaşlaşma modeli olarak batılılaşma, uluslararası devletler hukukuna uygunluk, karşılıklı güven ve iş birliği, dengeli dış politika ve fırsatçılık olarak sıralamak mümkündür. Atatürk, dış politika konusunda hedefler ve güçler arasında denge kurmayı hedefleyerek politikalarını belirlemiş ve kendi sözleriyle 'yurtta ve cihanda sulh' düşüncesini sağlamaya çalışmıştır. Bağımsızlık ve güvenlik için Londra Konferansı'ndan sonra dış politikasını denge üzerine konumlandırmıştır. Karşılıklı güven ve iş birliği anlayışıyla beraber Sovyetler Birliği ve ideolojik olarak diğer tarafta olduğu kabul edilebilecek Batı medeniyetleriyle temasını kesmemiş, bu sayede Türkiye'yi çağdaş uygarlık olarak kabul ettiği Batı medeniyetleri seviyesine ulaştırdığı ifade edilmektedir (İlgazi et al.,2016:165-166).

Dış politikayı şekillendiren en önemli etken, Misak-ı Milli'nin diğer ülkelerce kabul edilmesi olmuştur. Bu bağlamda uygulanan dış politikanın iç politikayla da uyumlu olması ön planda tutulmuştur. Osmanlı Devleti döneminden farklı olarak bu dönemde dış politikanın milli güce dayandığı belirtilmektedir. Atatürk dış politikayı belirlerken uluslararası ilişkilerin gelişimine göre hareket etmiştir. Atatürk, Panturanizm ve Panislamizm görüşlerine karşıdır ve politikaları şekillendirirken maceracı değil gerçekçi olmuştur. Barışçıl dış politikaları sayesinde Hatay ve Musul sorunu, savaş nedeni olarak sayılmamıştır. Bunun bir yansıması olarak Türkiye 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmış, Atatürk, devletler arası güvenliğin, dostluğun ve barışın tüm milletlerce uygulanması sonucunda dünyada genel barışın sağlanacağı görüşünde olmuştur. Barışçıl politikaların sorunun çözümünde yetersiz kalması durumunda Türkiye, kendini savunabilecek bir ülke konumunda bulunmaktadır. Kendi gücünün yetersiz kalması durumunda komşu ülkeler ile ittifak halinde olmak ve güvenlik paktları yapmak dönemin dış siyasetinin önemli bir özelliği durumuna gelmiştir (Bolat, 2006:48-51).

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk dış politikası, Lozan Barış Antlaşması'nda çözülemeyen konulara odaklanmıştır. İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan ile mübadele sorunları ve kapitülasyonlar çözülemeyen başlıca sorunlar olmuştur. Daha sonra Musul hariç diğer konular Türkiye lehine çözümlenmiştir. Türkiye, bu sorunların çözümü ve barış politikalarının da etkisiyle 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. 1936 yılında İngiltere ile Akdeniz Paketi çerçevesinde daha güçlü iş birliğinin önü açılmıştır. 8 Temmuz 1937 tarihinde ise Türkiye ve İngiltere ile yakın olan Orta Doğu ülkeleri, İtalyan tehdidine karşı Saadabad Paketi'ni imzalamışlardır. 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin boğazlarda egemenliğini tanıyan Montrö Antlaşması imzalanmış ve 1937 yılında Hatay sorunu çözüme kavuşturulmuştur (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1985:458-461).

Sina Akşin, Türkiye'nin Atatürk dönemindeki yurtdışı itibarını demokrasinin gelişimine bağlamıştır. Akşin'e göre bu dönemde Türkiye'nin itibarı önemli bir düzeydedir ve bunu kanıtlayacak bazı göstergeleri sıralamıştır. Bunlardan ilki, Atatürk resmi ya da özel hiç yurtdışı gezisine çıkmamış olmasına rağmen Avrupa'nın birçok devlet adamı Türkiye'ye gelmiş olmasıdır. İkinci olarak 1920 yılında Avrupalı olmayan ve ayakta kalabilmiş 4 ülke olarak Çin, Habeşistan, İran ve Türkiye sıralanmaktadır ancak Türkiye hariç diğer ülkeler dış devletlerin saldırılarına uğramıştır. 1934 yılında İtalya Başbakanı Benito Mussolini, Türkiye'nin Avrupa ülkesi olduğunu ve emperyalist emellerine uzak olduğunu belirten bir açıklama yapmıştır. Üçüncü olarak 1933 yılından itibaren 142 Alman ve Avusturyalı bilim adamı Türkiye'ye gelmiş ve 1945 yılına kadar Türkiye'de kalmışlardır. Son olarak 1936 yılında Montreux'de toplanan ve Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalandığı konferans, Boğazlar konusunda Türkiye'nin isteklerine uymuştur. Tüm bu göstergelerle Türkiye'nin dış ülkelerdeki itibarının gelişmiş bir demokrasi oluşturma çabasına bağlı olduğu ifade edilmektedir (Akşin, 1992:250-251).

2.3. Atatürk Devrimleri

Atatürk devrimlerini bir aydınlanma hareketi ve kalkınma modeli olarak değerlendirmek mümkündür. Kalkınma ile kast edilen ise bütünsel bir kalkınmadır. Kültür devriminin gereklerini karşılayan şekilde topyekûn bir kalkınmadan, her alanda bir yenilik düşüncesinden söz edebiliriz. Bu dönemde ahlak, hukuk, spor, sanat, ulaşım, enerji, sanayi vb. alanları kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılan değişimler yapılmıştır. Atatürk için bir konservatuar açılması en az bir baraj yapımı kadar, kadın-erkek eşitliğiyle ilgili düzenlemeler bir demiryolu inşaatı kadar önemlidir. Atatürk devrimlerini hayata geçirirken toplumu ve düzeni yeni çağa uyum sağlama düşüncesindedir. Türkiye'nin aydınlanması bu bütünsel kalkınma modeli ile olmuştur. Maddi kalkınma yerine bütünsel kalkınma modelinin seçilmesi, Atatürk'ün yaptığı devrimleri sadece bir dönüşüm olmaktan çıkarıp toplumsal yapıyı ve toplumun bakış açısını değiştiren unsurlar içeren kültür devrimi alanına sokmaktadır (Akşin, 2002:107-108).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hayat geçirilen devrim hareketleri ile önceki ıslahat hareketleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Atatürk'ten önceki ıslahat hareketleri daha çok dış etkenlerin zorlaması sonucunda genelde askeri alanda gerçekleştirilmiştir. Kökten bir değişim ve yön değiştirme yerine Batı ile Doğunun uzlaşma düşüncesi sonucu ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Daha önce gerçekleştirilen ıslahat hareketlerine kıyasla daha gerçekçi ve daha ileridir. İlerici olmasından dolayı halkın büyük bir kısmı devrimlerin derinliğini kavrayamamış, değişime direnmişlerdir. Bu nedenle yapılması planlanan değişimler 'halk için halka karşı' bir nitelik göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılan ıslahat, çekingen, açıklıktan yoksun, değişken bir davranışı ve uzlaştırmacı bir tutumu ifade ederken, Atatürk devrim hareketi, Batı dünyasının akılcı, laik ve milliyetçi anlayışına toptan yönelişi ifade eder (Cihan, 1981:120-121).

2.4. Hukuki Rasyonel Bürokrasi Kurma Çalışmaları

Atatürk döneminde yaşanan gelişmelerle demokratik bir toplum oluşturmak için adımlar atılmış, dönemin şartları göz önüne alındığında bazı gelişmeler günümüz demokrasilerinin özelliklerini karşılamasa da genel olarak demokratikleşme yönünde adımlar atıldığı görülmektedir. Günümüz gelişmiş demokrasilerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde kısıtlayıcı, özgürlükleri engelleyen bazı uygulamalar olabilmıştır. Atatürk döneminde yapılan uygulamalar değerlendirildiğinde katı uygulamalara rastlandığı gibi ileri demokratik uygulamalara da rastlamak mümkündür. Demokrasinin gereği olarak bürokratik sistem de buna göre evrilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan rasyonel bürokrasi oluşturma çabaları, Atatürk döneminde hız kazanarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde Tanzimat'la başlayan reform ve batılılaşma çabaları modern merkezîyetçi bir devlet oluşturma'nın ön adımları sayılabilir. Merkezîyetçi bir devlet yönetimi için en önemli unsur, bürokrat kökenli elit kesime dayanan bürokrasidir. Bürokrat kesim Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden sonra yerini sağlamlaştırmış,

Cumhuriyet yönetimine kadar yönetsel üstünlüğünü korumuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla bu patrimoniyal özellik taşıyan bürokrasi, siyasal ve yönetsel yapılanmayı benimsemişlerdir. Türkiye'yi Kurtuluş Savaşı ile yıkılmaktan kurtaran modern bürokratik kesim, bu sefer de yeni bir ülke kurma misyonu edinmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen siyaset ve bürokrasinin tamamen özdeş olduğu bu dönemi bürokrasinin altın çağı kabul edilebiliriz. Cumhuriyet Halk Partisi bürokratların partisi olmuş, siyasete atılmak isteyenler bürokrasiyi basamak olarak kullanmıştır. Bu üstünlük çok partili hayata geçene kadar devam etmiştir (Yılmaz et al., 2013:280-281).

Atatürk, Osmanlı Devleti'nden bürokratik mekanizmayı miras almakla beraber çok geçmeden hantal ve işlevsiz olduğunu görmüş, sivil ve askeri bürokrasiyi değiştirme kararı almıştır. Osmanlı Devleti'nin halka uzak, merkeziyetçi bürokratik geleneği Cumhuriyetin ilk yıllarında da görülebilmektedir. Meclis içinde sivil, askeri ve siyasal kadrolar bir arada bulunmaktadır. Atatürk, öncelikle meclis içindeki sultana ve hilafete bağlı muhalefet oluşturabilecek kesimden kurtulma çalışmalarına girişmiştir. Bürokrasi üzerindeki yenilik adımlarının atılması tasfiye süreçlerini de beraberinde getirmiştir. Bu tasfiyeler sonucunda yeni oluşturulan bürokratik kesimin, otoriter, seçkinci ve Jakoben anlayış ile hareket ettiğini söylemek mümkündür. Oluşturulan bürokratik model tek parti iktidarını güçlendirecek şekilde oluşmuştur (Şavkılı & Aydın, 2013:85).

Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokrasinin, reformları geliştirerek devam ettirmek, yerleştirmek, korumak ve ekonomik kalkınmayı devlet öncülüğünde oluşturmak olmak üzere iki işlevi bulunmaktadır. Bu işlevleri gerçekleştirebilmek için de bürokrasiye geniş yetkiler ve güvenceler tanınmıştır. Ekonomik kalkınmanın devlet eliyle gerçekleştirilebilmesi için de bürokrasinin ekonomik yaşama müdahalesinin önü açılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra tek partili yaşam sonucu devlet-parti özdeşliği olmuş, işleri bakanı parti genel sekreteri, valiler de partinin il başkanı olmuşlardır. Bürokrasinin eliteleşmesi ise cumhuriyetin ilk yıllarındaki Jakoben yaklaşım ile gerçekleşmiş, 'halkın halk için idaresi' anlayışı gündemde kalmıştır. Bu durum, merkez parti ve yönetim teşkilatında halka tepeden bakan bir bürokrasinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Atatürk döneminde askeri bürokrasi yerleşmiş, sivil bürokrasiye ancak İsmet İnönü döneminde geçiş yapılabilmektedir. Tek parti döneminde siyaset ve bürokrasi arasında organik bir bağ kurulmuş, bürokrasi ile siyasetin iç içe geçmiştir (Çevikbaş, 2014:85-86).

Türkiye'nin kuruluş yıllarında yeni bir bürokrasi oluşturma çabası, yeni bir yolsuzlukla mücadele çalışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yolsuzluk ciddi bir sorun olarak yeni devletin karşısına çıkmıştır. Rüşvetin toplumsal nedenleri, sosyokültürel yapı, devlet mekanizması ve ekonomik sorunlar olarak sıralanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyokültürel yapı Osmanlı'dan miras alınmış, savaş sonrası siyasal rejimin değiştiği bir dönem olmasından dolayı da devlet mekanizması ve ekonomi sorunlu duruma gelmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde devlet otoritesinin zayıflamasından dolayı rüşvet suçunda bir artış ortaya çıkmış, yeni devletin kuruluş aşamasında da bu devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde rüşvet ve diğer yolsuzlukla mücadele edebilmek için İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, toplumda güven sağlamak için bu konularda ciddi önlemler alınmıştır. Bu dönemde farklı kamu görevlilerinin yolsuzluğa adının karıştığını söylemek mümkündür. Özellikle mültecilerin iskânında, askeriyede ve maliye alanındaki kamu görevlilerinde rüşvet sık rastlanan bir durum olmuştur. Henüz devlet düzeni yerleşmediği için davaları takip etmek, cezaları onamak vb. sorunlar ile de karşılaşmıştır (Çelik, 2020:31-32).

3. Çin Komünist Partisi ile Tek Partili Siyasi Yaşam

Chen Duxiu, 1920 yılı Ağustos ayının sonlarında yedi üyeden oluşan Çin Komünist Partisi'nin(ÇKP) ilk şubesini kurmuştur. Eylül ayında Pekin'de bir diğer şube kurulmuş, anarşistlerin bu birimden ayrılmasına izin verilmiş ve Kasım ayında üye sayısı 9'dan 15' yükselmiştir. Aynı ay Mao Zedong, Changcha, Hunan'da çok aktif bir şube ve büyük bir Sosyalist Gençlik Birliği kurmuştur. Mao güçlü bir eğitime sahip parlak bir genç aktivisttir. Daha sonra Çin Komünist Partisi'nin başına geçerek Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Kasım 1920'de Çin'in merkezindeki Wuhan'da başka bir ÇKP şubesi örgütlenmiştir. Bu grup aynı zamanda, daha sonra saygın bir parti büyüğü olacak olan, Dong Biwu'yu da içermektedir. Diğer şubeler Tianjing ve Jinan'da ortaya çıkmış, modern devrimin beşiği olan Guangzhou'da ise son şube kurulmuştur. Bu ilk şubeler propaganda çalışmalarında, dergi ve broşürlerin yayılması ve dağıtılmasında, gençlerin ve işçilerin eğitilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. 1921 yılı baharında ilk ulusal delegeler parti konferansı için planlar yapılmış, Temmuz ayı boyunca Birinci Parti Kongresi, Şanghay'da ve yakınında en az üç yerde 10 günlük bir süre içerisinde 15 oturum yapılmıştır. Bu yüzden 1 Temmuz partinin doğum günü olarak kabul edilip kutlanmaktadır (Uhalley, 1988:15-17).

Temmuz 1949 ve Ekim 1952 tarihlerinde Josef Stalin'in Mao Zedong'a önerileri doğrultusunda ÇKP, Ulusal Halk Kongresi'nin ilk toplantısını 15 Eylül 1949 tarihinde Pekin'de yapmıştır. Bu toplantıda yeni kurulan devletin yasal

zemine kavuşması için anayasa kabul edilmiştir. İlk yapılan anayasada Stalin'in izlerini görmek mümkündür. 1.211 delegeden ve çoğu ÇKP üyesi olan meclis tarafından kontrol edilen totaliter bir hükümet kurulmuştur. Stalin'in gölgesinde gerçekleştirilen anayasa girişimleri, temsili organ konusuna katılmasa da Mao Zedong bu girişimleri desteklemiştir. Hatta Stalin öldükten sonra Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da Stalinizme karşı çıkışlar başlamasına karşın, Mao isteklerini ertelemiştir (Li, 2001:28-31). Komünist bir devlet kurma yolunda Mao Zedong, Stalin ile iş birliği içinde olmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde tek parti yönetimini kurmuştur.

1949 yılında ÇKP'nin iktidara gelmesi Çin'de milliyetçi tek parti yönetimini komünist yönetime dönüştürmüştür. Tek parti sistemi 20. yüzyılda dünyada yaşanan değişim sürecinin bir ürünü olarak otoriter hükümetin başlangıç biçimi olmuştur. Mao Zedong'un tek parti yönetiminin diğerlerinden ayırt edici özelliği devrimci yönünün olmasıdır. Devrimci dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için kitle desteğini harekete geçirerek tüm sosyal ve politik kurumlara nüfuz etmek için yoğun bir örgütsel yapı oluşturulmuştur. ÇKP, siyasal gücün tek kaynağı haline gelmiş ve hükümet kurumları ve sosyal gruplar dâhil olmak üzere tüm siyasal kurumları meşrulaştırma ve kontrol etme hakkına sahip olmuştur. ÇKP'nin ilk üç anayasası mutlak parti liderliğinden bahsetmiş, bu sistemle parti aygıtı hem devlet hem de ekonomi ile birleşmiştir. Tüm hükümet yetkililerini ÇKP seçmekte ve tüm hükümet yetkilileri parti üyesi olmaktadır. Her devlet kurumunda, parti üyeleri bir parti komitesi ve çekirdek liderlik grubu altında örgütlenmiştir. Parti kadroları hükümet operasyonlarını dışarıdan değil içeriden denetlemektedir (Zhao, 1997:14).

3.1. Mao Zedong Dönemi İç Politika

Çin, Mao Zedong döneminde kitlesel kampanyalar ve radikal iç politikalar ile karakterize edilmektedir. ÇKP, iktidarını köylüler üzerinden kazanmış ve köylülere yönelik bir iç politika belirlemiştir. Çünkü ÇKP iktidara geldiğinde Çin'in %90'ını köylü nüfus oluşturmaktadır. ÇKP, politikalarının etkisini artırabilmek için Nazi ve Sovyet propaganda yöntemlerini kullanmıştır. 1949-1976 yıllarında Çin, devrimci davayı destekleyen kitle hareketlerini tetiklemeye yarayan etkili ve radikal propagandasıyla ünlüdür (Albalak, 2014:1). Mao Zedong döneminin en önemli iç politikaları, köylülere toprak sağlamaya yönelik toprak reformu, Mao Zedong'un ideallerine uygun bir toplum yaratmak için giriştiği kültür devrimi ve ekonomik girişimler için Büyük İleri Atılım gösterilebilir.

1953 yılında Çin ekonomisi planlı ekonomik sisteme adapte olmuştur. Sovyet modeli bir kalkınma benimseyen Çin Halk Cumhuriyeti'ne uzmanlar gelmiştir. 1953-1956 yılları arasında bu çalışmaların sonucu olarak yatırım planlarının hızlanması ve artması, ayrıca tarım birliklerinin kurulması ve çiftçilerin bu birliklere büyük ilgi göstermesi olmuştur. Tarım toplumu olan Çin'de çiftçilerin üretici birliklerine katılmasıyla ülke ekonomisine önemli katkıları olmuştur. 1957 yılında yaşanan büyük değişime uyum sağlanabilmesi için Yüz Çiçek Kampanyası başlatılmış, aydın kesimin feodalizmden komünizme geçişi konusunda yardımların alınması amaçlanmıştır. Ancak bu dönemlerde Çinli aydın kesim ÇKP'nin politikalarını eleştirmektedir. Mao Zedong eleştirilerin yoğunlaşmasıyla bu duruma son vermiş ve yüzlerce kişi hapse atılmıştır. 1958 yılı 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise sanayi yatırımları ön plana çıkmış, demir-çelik üretimine yoğunlaşmış ancak başarılı sonuçlar elde edilememiştir. 1966-1976 yılları arasında Kültür Devrimi uygulanmış, gençler aracılığıyla devrim ruhu tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır (Timurtaş, 2018:56-57).

30 Haziran 1950 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nde Toprak Reformu Yasası yayınlanmıştır. Bu yasa ile komünist rejimin bir gereği olarak toprak sahiplerinin toprak aidiyetleri kaldırılmış, köylülere işlenmesi için toprak verilmiştir. 1951 yılına kadar eski toprak sahiplerinin topraklarına el konulmuş, topraksız köylülere ve küçük arazi sahiplerine toprak dağıtılmıştır. Eski arazi sahiplerinden toprağı sürmek zorunda olanlara da toprak verilmiştir. Tarım reformu ile Çin Halk Cumhuriyeti'nde sanayileşmenin temeli atılmış, tarımsal verimlilik artmıştır. Toprak reformu hareketine yaklaşık 310 milyon kişi katılmış, çok az toprağı olan ya da hiç olmayan 300 milyon köylüye 47 milyon hektarlık arazi dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra tarım aletleri, besi hayvanları ve binalar da tahsis edilmiş, köylüler, yılda kira olarak ödedikleri 35 milyar kilogram tahıldan muaf tutulmuşlardır. 1953 yılı baharında toprak reformu Tayvan, Sincan ve Tibet dışında tüm bölgelere yayılmıştır (china.org.cn, 10.05.2021).

Büyük İleri Atılım girişimi, ilk kalkınma planından farklı olarak 'iki bacak üzerinde yürümek' stratejisini benimsemiştir. Bu stratejinin anlamı hem modern sektörün hem de geleneksel sektörün diğer bir anlatımla emek-yoğun tarım sektörünün beraber büyümesidir. Birinci beş yıllık kalkınma döneminde tarım sektörünün göz ardı edilmesiyle başarısızlıklar ortaya çıkmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Büyük İleri Atılım girişimiyle hem tarım sektörü hem de sanayi aynı anda ön planda tutulmuştur. Mao Zedong, insanların günlük ihtiyaçlarının Okarşılmasının kalkınma için ön koşul olduğunu anlamış, buna göre Büyük İleri Atılımı uygulamaya koymuştur. Ancak hedef olarak sanayi çıktısında %25 artış gibi gerçekçi olmayan bir hedef konulması, bu kalkınma planının da başarısız

sonuçlanmasına neden olmuştur. Hedefin yüksek konulması sonucunda ilk kalkınmada olduğu gibi bunda da üreticinin yaşam standartlarında ortaya çıkan gerileme göz ardı edilmiştir. Başarısızlık sonucu oluşan kriz ortamı da iyi yönetilememiş, başarısızlığın hem toplumsal hem de ekonomik yansımaları olmuştur. Planın uygulandığı yıllarda ekonomi %27,2 düzeyinde gerilemiş, gayri safi yurtiçi hasıla 89,5 dolar seviyesinde kalmış, enflasyon %15,2 ile çift haneli rakamlara yükselmiştir (Yalın & Çetinbakış, 2019:130-131).

3.2. Mao Zedong Dönemi Dış Politika

Mao Dönemi dış politikasının öncelikle Sovyetler temelinde şekillendiğini daha sonra görüş ayrılıklarının yaşanmasıyla Batı dünyasıyla temasa geçildiği söylenebilir. Mao dönemi dünyanın iki görüş arasında kutuplaştığı Soğuk Savaş yıllarına denk gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin dünyanın egemeni oldukları iddiasıyla birbirleriyle her konuda yarıştığı bir dönemdir. Bu dönemde diğer ülkeler de kendilerine bu iki devlet arasından bir kutup belirlemek zorunda kalmışlardır. 1949 yılında Mao Zedong ile ÇKP'nin iktidara gelmesi dış ilişkilerde Sovyetler Birliği'nin ağırlığının hissedilmesine yol açmıştır. Bunun dışında Çin Halk Cumhuriyeti için önemli bir olay da Kore Savaşı olmuştur. Dış politika incelenirken Mao iktidarının ilk yıllarını ve kültür devrimi yıllarını ayırmak mümkündür.

Çin, ÇKP'nin iktidara gelmesi ile ilk beş yılda dış ilişkilerinde Sovyetler Birliği'ne yaklaşmış ve ülkede istikrarı sağlama yılları olmuştur. Çin, ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle de uluslararası sisteme dâhil olmuştur. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın komünist kutbuna Güney Kore'nin bağımsız olmasıyla Kuzey Kore de eklenmiştir. Sovyetler Birliği, Çin üzerinden Kuzey Kore'de de kontrolü ele geçirmiştir. Üç Çinhindi bölgesinde komünist rejim kurma iddiası ve daha sonra Tayvan üzerinde kontrol sahibi olmak için harekete geçilmesi, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin'i karşı karşıya getirmiştir (Vyas, 2021:85-86). 1955 yılında ABD Başkanı Eisenhower, Çin Halk Cumhuriyeti'nin istilalarını önlemek için Formosa kararı ile komünist tehdidi önlemek için askeri birliklere silah kullanma yetkisi vermiştir. Daha sonraki süreçte Tayvan Boğazı krizi gergin kalsa bile Formosa'dan sonra baskı hafiflemiştir.

1955 yılından sonra dış politika, Çin liderliği için bir meydan okuma aşamasına tanık olmuştur. 1958 yılında Tayvan boğazlarındaki eylemleri nedeniyle Çin'in Sovyetler Birliği ile arası kötüleşmiştir. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Mao Zedong'un dış politika kararları keyfileşmiş, Stalin'in yerine parti başına geçen Kruşçev, Mao Zedong'u kınamıştır. Bunun üzerine Arnavutluk meselesi için oluşturulan konferansta Çin-Sovyet çatışması yaşanmıştır. Çin-Hindistan krizinde Sovyetlerin Hindistan'ı desteklemesi ilişkileri tamamen kötüleştirmiştir. Çin 1964 yılında tüm dünyada yankı uyandıran ilk nükleer enerjisini test etmiştir. Nükleer denemelerinden sonra ABD, Çin ile olan ilişkilerini değiştirmiş ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. 1971 yılında ABD Başkanı Nixon Çin'i ziyaret etmiş, Çin'e uluslararası sistemde hareket etme ve BM Güvenlik Konseyi'nde durma fırsatı vermiştir (Vyas, 2021:86-87).

Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra yeni doğan komünist rejimin karşılaştığı en büyük zorluk, hem yurt içinde hem de yurt dışında konumunu sağlamlaştırma noktasında olmuştur. Mao Zedong bu zorlu süreçte "yi bian dao" stratejisini diğer bir anlatımla iki blok arasından birini seçme stratejisini benimsemiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'ne sırtını dayanmış, kapitalist blok olan ABD'ye düşman olmuştur. Çin, Sovyet bloğunda güvenlik ve politika konusunda destek için sığınak bulabilmiştir. Bu strateji on yıl boyunca hüküm sürmüştür. On yıl sonunda Sovyetler bloğu ile gelişen anlaşmazlıklar Çin Halk Cumhuriyeti'nin strateji değiştirmesine yol açmış, 'iki hat savaşı' adı verilen ABD ve Sovyetlere karşı yüksek riskli bir yaklaşım içine girmiştir. 1970'li yılların başından itibaren ise hem Çin hem ABD, savaşların etkilerinden kurtulmak için de Sovyetler Birliği'ne karşı olmayı bir strateji olarak benimsemiştir. 1973 yılında Mao 'tek hat' stratejisini geliştirmiş, ABD, Japonya, Çin, Pakistan, İran, Türkiye ve Batı Avrupa'nın Sovyetler Birliği karşısında bir jeopolitik çizgi oluşturma ve Sovyetlerin genişleyen gücünü dizginleme ve koordine etme görevini üstlenmiştir. 1970'li yılların sonunda ABD, Sovyetler Birliği ile ilişkileri yumuşatma için Çin'i kullandığını söylemek mümkündür (Di, 2007:8-9).

Mao Zedong döneminin başlarında uygulanan 'tek tarafa yaslanma' stratejisi Çin Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kaybedeceği ya da Sovyetler Birliği'nin uydusu olacağı anlamını taşımamaktadır. Aslında bu strateji Çin'in güvenliğini, egemenliğini ve bağımsızlığını güvence altına almak için oluşturulan bir stratejidir. Sovyetler Birliği ile aralarının bozulmaya başlaması ile oluşan 'liangge quatou daren' (iki yumrukla savaşıma) stratejisi, soğuk savaşın iki cephesine de bir karşı çıkış söz konusu olmuştur. Mao'nun bu stratejisi, yeni uluslararası güç yapılanmasına pasif bir tepkidir. Çin bu dönemde iki süper gücün hedefi haline gelmiş, ABD ve Sovyetler de Çin'i kontrol altına almak için iş birliğine girişmişlerdir. 1969 yılında Çin-Sovyet sınırında silahlı çatışmalar göz önüne alındığında, Çin liderleri en büyük tehdidin kuzeyden geldiğini fark etmiştir. Çin, hayatta kalması için 'iki yumrukla savaşıma' stratejisini değiştirmek

zorunda kalmıştır. Mao, iki süper güç arasındaki çelişkiden faydalanabilmek için stratejisini değiştirmiş, ABD ile yakınlaşma kararı almıştır. Yitiaoxian (birleşik cephe) de denilen bu strateji Mao'nun ölümünden sonra da devam etmiştir. Bu strateji Çin'in uluslararası sistemin bir parçası olmasını kolaylaştırmıştır (Cheng & Zhang, 1999:95-99).

3.3. Mao Zedong Devrimleri

Çinli Marksistler özellikle Qu Qiubai ve Mao Zedong, kültürel devrimi hem teorize etmiş hem de uygulamışlardır. Çin'in kültür devrimi ilk olarak 1920'li ve 1930'lu yıllarda Gramsci'nin hegemonya ve kültür üzerine düşünmesiyle aynı zamana denk gelmiştir. Kültürel devrim ile Çin'de Marksizm'in oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Gramsci ve Çinli Marksistler arasındaki benzerlikler yüzeysel ve rastlantı değildir. Öncelikle 1920'li ve 1930'lu yıllar dünya çapında komünist ayaklanmaların yanı sıra kapitalist dünyada da faşizmin yükselişine yol açan ekonomik ve siyasal krizlerin yılları olmuştur. Gramsci'nin İtalya'sı faşist bir devlet haline gelirken, Çin, faşist Japonya tarafından tehdit edilmiş ve fiili bir istila yaşamıştır. İkinci olarak hem Gramsci hem de Çinli Marksistler kapitalist moderniteye alternatif aramaktadırlar. Gramsci kapitalist, merkeze karşı az gelişmiş Güney ya da tarıma dayalı Doğu'nun sınırlarını belirlemiştir. Genellikle çevresel kabul edilen kültürel fikirler, sözcükler, ekonomik ve politik gücün merkezi yapısına karşı durmaktadır. Çağdaş kültürel çalışmalar 1960'lı yıllarda önemli etkileri olan bir konjonktür durumuna gelmiştir. Çin, bu yıllarda Fransa'da ve ABD'de yayılan küresel toplumsal ayaklanmaları "Büyük Kültür Devrimi" olarak görmüştür (Kang, 1997:69-70).

1966 yılında kültür devriminin ilk aşamalarındaki mücadelenin, politikalar üzerindeki farklılıklarla ilgili olduğu görülmektedir. 1959 yılında Büyük İleri Atılım'da karşılaşılan sorunlardan dolayı Mao Zedong yukarıya doğru bir ivme kazanmak için Kültür Devrimi'ni başlatmıştır. Mao, uzun zamandır Kruşçev yönetimindeki Sovyetler Birliği'nde komünizmin neo-burjuvazi kapitalizmine dönüştüğüne inanmaktadır. Kültür Devrimi'nin başladığı 1966 yılında hem içte hem de dışta Mao Zedong çokça düşman kazanmıştır. Parti içinde de ayrılıkların başlaması sonucu 1967 yılı sonlarında rejimin kendi perspektifinden bakıldığında Kültür Devrimi, yaşlanmakta olan komünist bürokrasinin temel yapısal sorunlarını çözmeye yönelik bir çaba olduğu söylenebilir. Parti içindeki ve bürokrasideki kadroların kemikleşmesi ile daha muhafazakâr hale gelmeleri Kültür Devrimi'nin başlatılmasında önemli bir etkidir. Ülke içinde yeniden komünist ruhu canlandırmak için Mao Zedong'un başlattığı ve kendisine karşı olanlara karşı acımasız politikalar uygulattığı bu devrim başarısız olarak kabul edilmektedir (Johnson, 1968:2-4).

Mao'nun devrim düşünceleri, bizzat kendisi tarafından belirlenen '16 Maddelik Program' Politbüro kararına eklenmiştir. İlk madde, yeni bir aşama için 'dört eski' diğer bir anlatımla eski alışkanlıklar, fikirler, gelenekler ve kültür yerine tüm toplumun bakış açısını değiştirmek için yeni dörtlerin konulmasıdır. Kültür devriminin temel gücünü, işçiler, köylüler, askerler ve devrimci aydınlardan oluşan kitleler oluşturmaktadır. Parti komiteleri cesur olmalı ve cüretkârlığı her şeyin üstünde tutmalıdır. Kitleler kendi kendilerini eğitmeli ve özgürleştirmelidir. Parti liderliği, gerçeği keşfetmeli ve devrimci düşünceye güvenmelidir. Halk arasındaki çelişkiler ile bireyin kendisi ve düşman arasında kesin bir ayrım yapılmalıdır. Ayrıca sahte suçlamalara karşı önlem alınmalıdır. Parti kadrolarındaki sağ görüşlüler tamamen gözden düşürülmelidir. Parti, kitlelerle temas halinde olmalı ve eski eğitim sisteminde burjuva entelektüel egemenliğine son verilmelidir. Basında adı geçen parti üyelerinin değerlendirilmesi parti içinde yapılmalıdır. Bilim adamları, teknisyen ve personel, yabancı ülkeler ile ilişkileri olmadığı sürece çalışmalarına devam etmelidirler. Kültürel devrim sosyalist eğitim ile bütünleşmeli ve devrim Merkez Komitesi'nin Askeri Komisyonu ve Halkın Kurtuluş Ordusu ile yürütülmelidir. Kültür devriminin amacı, insanların ideolojisinde devrim yapmak, tüm çalışma alanlarında daha büyük, daha hızlı, daha iyi ve daha ekonomik sonuçlara ulaşmaktır (Deshpande, 1966:453-454).

3.4. Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti Bürokrasisi

Bürokrasi terimi, Mao ve takipçileri için Batı'daki anlamlarından farklı anlamlara sahiptir. Çin komünistleri geleneksel bürokrasinin nüfusun geri kalanından kendini ayırmasıyla ve diğer insanlardan farklı bir statü edinmeleriyle olumlu bir anlam taşımamakta, buna paralel olarak bürokrasiyi, ritüelizm olarak tanımlamakta ve ayırt edici statüsünü vurgulayarak sürdürülen bencil bir güç ve görev arayışı olarak tanımlamaktadırlar. Mao Zedong, bürokrasi ve bürokratlar hakkında keskin bir eleştirel görüşe sahiptir. 1933 yılında Mao Zedong, en büyük kötülüğün bürokrasi olduğunu belirtmiş ve bürokrasiyi lağım çukuruna benzetmiştir. Mao 1949 yılında iktidara geldiğinde Sovyet modelini örnek alarak ilerlemiş ancak 1950'li yılların sonlarında bu modelden memnun kalmamıştır. 1958 yılında Büyük İleri Atılım projesi başlatılmış, bu projenin de başarısız olması sonucunda bazı Çinli liderler başarısızlığı kendi sistemlerinden farklı olan rasyonel bürokratik gelişmenin üstünlüğüne bağlamışlardır. Mao böyle düşünmemekle beraber Kültür Devrimi'nde anti-bürokratik modelin Çin'in geleceği için benimsenmesi için girişimde bulunmuştur (Whyte, 1973:150).

Mao Zedong 1970 yılında 'Twenty Manifestations of Bureaucracy' adlı çalışmasını yayınlamış ve bürokrasi anlayışını ortaya koymuştur. Mao'ya göre üst düzey bürokraside çok az bilgi bulunmakta ve onlar halkın fikrini almamaktadırlar. Bunun yanı sıra kitlelerden, gerçeklikten ve parti önderliğinden kopmuşlardır, her zaman emir verirler ancak verilen emirler genellikle yanlıştır. Otoriter bürokraside işlerini kavrayamazlar, öznel ve tek taraflıdır. Mao, bürokrasiyi çok meşgul olmalarına rağmen sert bir şekilde hiçbir iş yapmamak ile suçlamaktadır. Klasik bürokrasiyi efendilerin bürokrasisi olarak algılamakta ve insanlara eşit davranmadıklarını belirtmektedir. Mao'ya göre bürokrasi dürüst değildir, cahildir, merkezi hükümeti dolandırmaktadır. Bürokrasi sorumsuzdur, politikadan anlamazlar, işlerini yapmazlar ve sorumluluklarını yerine getirmemektedirler. Memur olup zorlukla geçinenler, ihmalkardır, her zaman hata yaparlar ve üstlerine kendilerini beğendirmek için uğraşırlar ama tembeldirler. Mao ayrıca bürokrasinin siyaseti tam olarak öğrenemediğini, aldatıcı ve yeteneksiz olduklarını belirtmiştir. Kırtasiyeciliğe vurgu yaparak, rüşvet ve yolsuzluğu vurgulamıştır. Bürokratların kamusal araçlarla özel amaçlarını tatmin ettiğini ve güç ve para için kendi aralarında savaştıklarını vurgulamıştır. Mao, bürokrasinin devrimci iradesinin zayıf olduğunu, hatalı eğilimlerinin gericiliği teşvik ettiğini ve kendi tarafında olanları istihdam ettiklerini belirterek bürokrasiyi eleştirmiştir (marxists.org, 30.05.2021).

Mao Zedong'un bürokrasiye bakışı olumsuz olmasına karşın Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında bürokratikleşme büyük bir hızla ilerlemiştir. 1949-1966 yılları arasında Max Weber'in öngörülerini doğrular şekilde devlet bürokrasisinde büyük bir genişleme olmuştur. Bu dönemde tüm ekonomi ve toplum, eğitim, sağlık, kitle iletişim araçları, kültür, sanat vb. alanlar bürokratik kontrole tabi kılınmıştır. 1949 yılından önce piyasa tarafından dağıtılan kaynaklar, Çin Komünist Partisi iktidara geldikten sonra bürokratik kurumlar tarafından tahsis edilmeye başlamıştır. Bireysel üreticiler kendilerini gitgide büyüyen büyük organizasyonlar tarafından ele geçirilmiş olarak bulmuşlardır. 1958-1960 yılları arasında özel teşebbüs faaliyetlerinin ve piyasa ekonomisinin kalan kalıntılarını ortadan kaldırmak ve böylece sosyal yaşamı bürokratik düzenlemelere daha tekdüze bir şekilde tabi kılmak için büyük çaba sarf edilmiştir. Çin toplumunun daha fazla yapısal bürokratikleşmesine yönelik büyük baskı, bu dönemde Büyük İleri Atılım döneminde olmuştur (Whyte, 1986:9-10).

Çin Komünist Partisi, yeni bir rejim oluşturma çabası içinde bürokratik sorunlar ile de uğraşmıştır. En önemli sorunlardan biri personel sorunlarıdır. Bürokratlar rejimin hedeflerine, değerlerine ve politikalarını bağlılıktan sıklıkla yoksundur. Bunun yanı sıra istenen devrimci coşku azdır ve yönetici ya da siyasal liderlerin astlardan bekledikleri çalışma azmi azdır. Bunların yanı sıra personellerde de yeterli yetenek ve teknik yeterlilik bulunmamaktadır. Personel sorunlarının yanında yapısal sorunlar da bulunmaktadır. Memurlar, siyasal liderlerin olmasını istediklerinden farklı özelliklere sahip oldukları için bürokraside disiplin ve kontrol sorunları yaşanmaktadır. Bunun yanında yöneticiler tam, doğru ve zamanında bilgi alamamakta ve performanslar daha çok para, zaman ya da çabaya neden olduğu için verimsiz olmaktadır. Mao dönemi bürokrasisinin halkla iletişimi konusunda da sorunlar yaşadığını söylemek mümkündür. Hükümetin sahip olduğu halk desteğini bürokratların da sağladığını söylemek doğru olmayacaktır. Halkın yönetime yabancılaşması sonucunu doğuran bu tür uygulamalara yolsuzluk ve rüşvetin yoğunluğu da eklendiğinde halkın bürokrasiden yana olumsuz tavır aldığı söylenebilir (Harding, 1981:3-8).

4. Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti ve Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti Karşılaştırmalı Analizi

Dünyada merkezileşme ve ulus-devletleşme akımı başladığında Osmanlı Devleti ve Çin'deki Mançu Hanedanlığı yıkılmıştır. Bu devletlerin yıkılmasında dış faktörlerin önemli etkileri olduğunu ve bağımsız bir devlet kurulmasının istenmediği görülebilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ve Sun Yat-sen bu dönemde ortaya çıkmış, Türkiye'nin ve Çin'in siyasal bağımsızlıkları için mücadele etmişlerdir. Atatürk'ün askeri dehası ve siyasal başarısı hem de karizmatik liderliğiyle toplumu örgütleyişi Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda bağımsızlığını kazanmasına yol açmıştır. Çin için aynı süreç işlememiş, Sun Yat-sen iyi bir siyasetçi olması dışında asker kimliğinin olmaması siyasal birliği sağlamasını engellemiş, onun yerine 1949 yılında Mao Zedong, Çin Komünist Partisi ile bu görevi yerine getirebilmiştir.

Siyasal birliklerini sağlama süreçleri birbirine benzemese bile Mao Zedong'un ulus inşası dönemiyle Atatürk'ün ulus inşası karşılaştırmalı olarak analiz edilebilecek kadar benzerlik taşımaktadır. İki ülke de siyasal birliğini sağladıktan sonra eski kurumların tasfiyesine girişmiş ve toplumun yaşam tarzlarını değiştirmek için kültür devrimi başlatmışlardır. İki lider bunları yaparken iki ayrı görüşe sahiptirler. Atatürk yönünü Batı'ya dönmüş ve politikalarını çağdaş batı medeniyetlerine göre düzenlemiş, Mao Zedong ise Batı karşıtı bir politika izlemiş, Batı'dan gelen politikaları reddetmiş, ülkesinde komünist bir düzen kurmaya çalışmıştır. Atatürk, dünyada yaygınlaşan serbest piyasa ekonomisine uyum sağlamaya, Mao ise sosyalist bir ekonomik düzen oluşturmaya çalışmıştır.

İki lider de savaş sonrası dönemde, savaşta gösterdikleri başarılar sonucunda halk tarafından sevilip benimsenmiş, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi ve Mao Zedong'un kurduğu Çin Komünist Partisi iktidara gelmiştir. Tarım toplumu olan Türkiye ve Çin köylüleri ülkenin bağımsızlık başarısının başat gücü olmuştur. Atatürk ve Mao bu gerçeği unutmamış iktidara geldiklerinde yaptıkları ilk icraat, tarım reformu ile köylüye toprak dağıtmak olmuştur. Tek parti olarak iktidara gelen CHP ve ÇKP, ulus inşasının başarılabilmesi için uzun süre muhalefete izin vermeden iktidarlarını sürdürmüşler, Türkiye 1945 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş yaparken Çin hâlâ tek parti yönetimi altındadır. İki parti de ülkenin kurtuluşunda rol almış kadrolardan oluşmuş, toplumdan kendilerine destek bulmaları zor olmamıştır. Ancak sistem değişimi döneminde karşılaşılan en büyük zorlukları ise topluma kendi felsefelerini benimsetmek olmuştur.

Atatürk dönemi Türkiye'sinde en çok karşılaşılan iç sorun, eski düzenin silinmesi ve alışılan dini örgütlenmelerin kaldırılmasında yaşanmıştır. Türkiye'nin aydın kesimi yüzünü Batı'ya çoktan dönmüşken halkın eğitim seviyesi ve eski alışkanlıkları, liderin görüşlerini radikal olarak algılamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Atatürk ve arkadaşları saltanatı ve hilafeti kaldırırken muhalefet odaklarının hedefi durumuna gelmiştir. Mao ve arkadaşlarının iç politika sorunlarına bakıldığında en önemli sorunun komünist toplum idealini oluşturmak ve bunu halka benimsetmek olduğu görülmektedir. Atatürk gibi Mao da parti içinde muhalefetle karşılaşmış ancak istenilen başarıya ulaşamayan iç politikalarıyla Atatürk'ten ayrılmıştır. Özellikle Büyük İleri Atılım ile sanayileşme konusunda attığı adımlar göreceli başarılı olsa da Atatürk'ün sanayi ve tarım politikaları kadar başarılı sonuçlar doğurmadığı ifade edilebilir.

İki ülke de kuruluşlarında ve bağımsızlık mücadelelerinde Sovyetler Birliği'nden destek görmüşler ve uluslararası arenada yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Daha sonra Sovyetlerden uzaklaşmış ve diğer ülkeler ile temasa geçmişlerdir. Dönemlerinin farklılıkları göz önünde bulundurularak Atatürk dış politikada barışçıl ve yardımsever bir politika izlerken Mao Zedong çatışmacı ve savaşçı bir dış politika yürütmüştür. Mao'nun iktidarda olduğu dönemin soğuk savaş dönemine denk gelmesi ve komünist bir toplum olarak gittikçe liberalleşen dünyada varlığını kabul ettirebilmesi için nükleer silah yapımına geçmiş, dönemin iki gücü ABD ve Sovyetlere karşı düşmanca bir tutumla kendini yalnızlaştırmıştır. Bunun aksine Atatürk tüm dünyada barışın egemen olmasını istemiş, bunun nedeni olarak da ülkenin uzun süren savaşlardan çıkması ve her anlamda yıpranmış olması şeklinde ifade edilebilir.

Yeni bir ulus inşası iki ülke için de toplumsal dönüşümü beraberinde getirmektedir. Modern devletlerin oluşmasıyla milletlerin benliklerine yapılan vurgu ve merkezileşme sonucunda ulus devletleşme süreci başlamıştır. Bu süreç sonucunda üç tip yönetim şeklinin dünyaya egemen olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikli olarak demokratik ilkelere dayanan cumhuriyetler, ikinci olarak Karl Marx'ın ideolojisinden yola çıkan komünist devletler ve son olarak da faşizmin etkisi altındaki devletler ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Çin, köylü desteğiyle bu merkezileşme akımından bağımsız bir devlet olarak çıkmayı başarmış, Türkiye'de cumhuriyet rejimi benimsenirken Çin Halk Cumhuriyeti'nde komünist rejim benimsenmiştir. Devletlerin yıkılması sonucu kurulan bu modern devletlerde toplum bu keskin değişime tam anlamıyla hazır olmamış, bağımsızlık mücadelesinde önemli rol üstlenen toplum, eski devlet alışkanlıklarının değişiminde zorlanmışlardır.

Kültür devrimi, halkların yeni oluşan düzene adapte olabilmeleri için gerçekleştirilen, 'halka karşı halkın iyiliği için' sloganına uygun bir uygulamadır. İki ülkede de hem siyasal dönüşüm yaşanmış hem de toplumun yaşayış tarzında ve sosyal-ekonomik durumlarında değişim yaşanmıştır. Atatürk ve Mao, kendi ideal toplum düşüncelerine ulaşabilmek için hızlı bir şekilde devrimleri ortaya koymuşlar ve toplumun bir an önce uyum sağlamasını istemişlerdir. Atatürk'ün başlattığı devrimler, toplumun değişim istemeyen kesimi tarafından şiddetli muhalefete maruz kalsa da başarılı olmuş, günümüz Türkiye'sinde devrimler ayakta kalmıştır. Mao'nun devrimleri ilk etapta başarısız olmuş gibi görünse de Çin Halk Cumhuriyeti ayakta kalmış, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına karşı komünist bir düzeni sürdürebilmiştir. Bakıldığında toplumsal olarak istenen dönüşümün iki ülkede de sağlandığı görülebilmektedir.

Gelişim sürecinin benzerliğine karşı bürokrasi konusunda iki lider birbirinden farklı görüşlere sahiptir. Atatürk yüzünü batıya döndüğü için Batı'nın bürokrasisi olan Weberyen bürokratik modeli kurmak için çaba gösterirken Mao Batı'nın tüm değerlerini reddetmiş, özellikle bürokrasiyi sert bir dille eleştirmiştir. Ancak bu eleştirilere karşı Çin, hızlı bir şekilde bürokratikleşmiş, ÇKP üye ve liderleri bürokratik elitleri oluşturmuşlardır. Rasyonel bürokrasiden oldukça geri duran Mao, bürokratikleşme eğilimini tersine çevirmek için Kültür Devrimi'ni başlatmıştır. Hem dış ilişkilerde hem de iç politikalarda Çin, Batı'nın değerlerine karşı çıkmış, komünist toplum düzeni oluşturmak için bürokrasisini de parti içinden kurarak buna destek olmaya çalışmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti, tek parti yönetiminin gerektirdiği şekilde üst düzey kamu kadrolarını parti içinden oluşturmuş, ideolojik olarak farklı kamu çalışanlarına izin vermemiştir. Bu kadroların önemli bir işlevi de parti ideolojisini halka yaymak ve benimsetmek olmuştur. Ancak karşılaştığı en büyük sorunlar, siyasal bağlılık, yetersizlik ve yolsuzluktur. Bunların sonucunda halkın kamu kadrolarına güveni azalmış, devletin meşruiyet zemini sarsılmaya başlamıştır. Mao döneminden başlayarak günümüz Çin’inde devam eden bu sorunlar Çin kamu yönetiminin ciddi bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Çözüm olarak parti içinden tasfiyeler yaşanmış olsa bile gereken disiplinin sağlanamaması sonucunda sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir.

Atatürk dönemi Türkiye’si Mao dönemi Çin’inden farklı olarak rasyonel bürokrasi kurma çabasına girişmiştir. Bu süreçte bürokratik elitler oluşmuş, bu elitlerin en önemli toplumsal işlevi, topluma belirlenen ideolojileri aşılacak ve benimsetmek olmuştur. Ancak Mao’nun bürokrasi eleştirisinde belirttiği gibi Batı hayranı bürokrat kesimler halktan uzaklaşmış, onlara üstten bakar duruma gelmişlerdir. Bunun yanında Çin gibi Türkiye’nin de en büyük sorunu yolsuzluk olagelmıştır. İki ülkenin kuruluşundan bu yana yolsuzlukla mücadelede yeterince yolsuzluğun üstüne gidilmemiştir. Günümüzde hâlâ en büyük yönetim sorunu yolsuzluk olarak belirlenmiş, rüşvetin gelenek haline gelmesi sorununun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çok farklı biçimsel ve ideolojik politikalara sahip olmalarına karşın bürokrasi kurma, yetenekli kamu çalışanı bulma ve toplum tarafından meşruiyet kazanma konusunda aynı sorunları her iki ülkenin de yaşadığı ifade edilebilir.

5. Sonuç

İmparatorlukların yıkılıp merkezileşme akımının bütün dünyada başlaması ve Birinci Dünya Savaşı sonrası milliyetçiliğin ön plana çıkması ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Serbest piyasa ekonomisiyle daha erken tanışan Avrupa devletleri diğer ülkeleri açık pazar haline getirmek için baskı oluşturmuştur. En büyük baskıyı ise kendi kendine yetebilen, dışa kapalı ekonomiler görmüşlerdir. Bu dönemde benzer özellikler sergileyen Osmanlı Devleti ve Ming Hanedanlığı yıkılmış, yapılan reformlar da gelişmiş devletlerin olanaklarına ulaşamamıştır. Yıkılan devletlerin yerine Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki post-kolonyal dönemde Avrupa dışında bağımsızlık kazanabilen devlet sayısı sınırlı kalmıştır. Bağımsız olabilen devletlerin içinde olan Türkiye ve Çin, dünya tarihinde iz bırakan Weberci tanımla karizmatik lider özellikler sergileyen Atatürk ve Mao sayesinde olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti’nin imparatorluktan sonra bağımsızlık savaşını kazanan ancak siyasal birliği sağlamada sorunlar yaşayan Sun Yat-sen Atatürk ile eş değer kabul edilse de Mao Zedong bir ulusu inşa etmekle Atatürk’e daha yakın özellikler sergilemektedir. Ülkelerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları dönüşümler hem dış aktörleri hem de iç aktörleri doğrudan etkilemiştir.

Atatürk ve Mao Zedong ülkeleri için kendi ideolojilerinin en iyisi olduğuna inanmış ve bu konuda toplumu, politikaları ve siyaseti etkilemişlerdir. Atatürk, Türkiye’nin geleceğini Batıda görmüş buna göre iç ve dış politikalarını şekillendirmiştir. Yaptığı reformlarla Türkiye’yi Avrupa’da sayılı ülkeler arasına sokmayı hedeflemiş, tarımı, sanayiye ön plana çıkarmış, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlama adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Toplumdan ve meclisten itiraz sesleri gelse bile yolundan şaşmamış, belki de toplumun hazır olmasını beklemeden ilerici hamleler yapmıştır.

Mao Zedong, Atatürk’ün tam tersi bir şekilde diğer ülkeler ile iletişimini sınırlı tutmuş, komünist bir toplum kurabilmek için adımlar atmıştır. Mao döneminde yaşanan devrimler başarısız kabul edilmiş, bazı devrimlerinde kıtlık yüzünden insan ölümleri bile ortaya çıkmıştır. Ancak Mao Zedong düşüncesinde vazgeçmemiş, ölmeden hemen önce bile komünizmi yaşatmak için girişimlerde bulunmuştur. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti hâlâ komünist partinin yönetiminde olmasına rağmen ideolojik olarak değişmiş, ekonomisini serbest piyasa ekonomisine uyarlayarak ‘sosyalist piyasa ekonomisi’ adı altında günümüz ekonomik modeline ayak uydurmuştur.

Kaynakça

- Akşin, S. (1992). Atatürk Döneminde Demokrasi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(1), 245-252.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001531
- Akşin, S. (2002). "Atatürk devrimleri ve yeni Türkiye’nin kuruluşu". *Atatürkçü Bakış*, 1(2), 105-116.
- Albalak, A. (2014). The role of propaganda in Mao's domestic policy. GRIN Verlag: Erişim Adresi
<https://www.grin.com/document/284277> Erişim Tarihi: 20.05.2021

- Bolat, M. (2006). Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 45-74.
- Cheng, J.-S., & Zhang, F. (1999). Chinese Foreign Relation Strategies Under Mao and Deng: a systematic and comparative analysis. *Kasarinlan: Philippine Journal of Third World Studies*, 14(3), 91-114.
- Cihan, E. (1981). Atatürk İnkılabı Yorumları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45(1-4), 119-127.
- Çelik, A. (2020). Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi Rüşvet Vakaları ve Rüşvetle Mücadele. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(40), 17-35. <https://doi.org/10.30794/pausbed.691963>
- Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı ve Yönetmel İşlevi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 75-102.
- Deshpande, G. (1966). China's Great Cultural Revolution. *Economic and Political Weekly*, 1(11), 453-455.
- Di, D. (2007). Continuity and Changes: A Comparative Study on China's New Grand Strategy. *Historia Actual Online*(12), 7-18.
- Dikici, A. (2017). Atatürk Dönemi İç Güvenlik Politikaları ve Türk Polis Teşkilatı. *Türk İdare Dergisi*(484), 115-154.
- Gezer, G. (2020). Türkiye'de 1945-1950 Döneminde İç Politikanın Ekonomi Politikasına Etkisi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 18-31.
- Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 451-474.
- Harding, H. (1981). *Organizing China: The Problems of Bureaucracy 1949-1976*. California: Stanford University Press.
- İlgazi, A., Aksanyar, N., & Bıyıklı, M. (2016). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Johnson, C. (1968). The Cultural Revolution in Structural Perspective. *Asian Survey*, 8(1), 1-15. <https://doi.org/10.2307/2642508>
- Kang, L. (1997). Hegemony and Cultural Revolution. *New Literary History*, 28(1), 69-86.
- Li, H.-y. (2001). The Political Stalinization of China: The Establishment of the One-Party Constitutionalism, 1948-1954. *Journal of Cold War*, 3(2), 28-47.
- Şavkılı, C., & Aydın, T. (2013). Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(87), 67-90.
- Timurtaş, M. (2018). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 52-69.
- Uhalley, S. (1988). *A History of the Chinese Communist Party*. California: Hoover Institution Press.
- Uyar, H. (2011). *Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938)*. S. İnan , & E. Haytaoğlu(Ed.), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi içinde (s. 43-77). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Vyas, P. (2021). Outline of Chinese Foreign Policy During Mao-Era. Researchgate: Erişim Adresi https://www.researchgate.net/publication/333531550_OUTLINE_OF_CHINESE_FOREIGN_POLICY_DURING_MAO_ERA Erişim Tarihi: 22.05.2021
- Whyte, M. (1973). Bureaucracy and Modernization in China: The Maoist Critique. *American Sociological Review*, 38(2), 149-163. <https://doi.org/10.2307/2094392>
- Whyte, M. (1986). Who Hates Bureaucracy? A Chinese Puzzle. Erişim Adresi www.umich.edu: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51105/337.pdf?sequence=1> Erişim Tarihi: 25.05.2021
- Yalın, T., & Çetinbakış, M. (2019). Uyuyan Dev Çin'in Yapısal ve Ekonomik Dönüşüm Süreci. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 123-145. <https://doi.org/10.11611/yead.616934>
- Yılmaz, N., Doğan, K., & İnankul, H. (2013). Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 263-284.

- Zhao, S. (1997). Political Reform and Changing One-Party Rule in Deng's China. *Problems of Post-Communism*, 44(5), 13-21. <https://doi.org/10.1080/10758216.1997.11655746>
- www.china.org.cn. Erişim Adresi http://www.china.org.cn/features/60years/2009-09/15/content_18530605.htm
Erişim Tarihi: 10.05.2021
- www.marxists.org. Erişim Adresi https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-9/mswv9_85.htm Erişim Tarihi: 30.05.2021

Türkiye Şeker Piyasası ve Uygulanan Politikalar*

Sugar Market and Policies Applied in Turkey

Aybüke Kaya^{1**}

¹ Department of Agricultural Economics, Hatay Mustafa Kemal University, Antakya, Turkey

Received: 07.07.2021

Accepted: 14.12.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Şeker fabrikaları Türkiye'nin ilk sanayi işletmeleridir. İlk şeker fabrikaları Uşak ve Alpullu fabrikası ile Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk şeker üretilmeye başlanmıştır. Şeker dünyada devlet müdahalesinin en fazla uygulandığı ürünlerden biridir. Bu kapsamda uygulanan üretim kotaları, tarife kotaları, yüksek korumalar ve tercihli ticaret anlaşmaları nedeniyle dünya serbest ticareti sınırlandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kamu şeker fabrikalarının özelleştirilmesi, dünya ve Türkiye'de şeker üretimi, ticareti ve şeker piyasasındaki gelişmeleri değerlendirmektir. Şeker, dünyada en fazla şeker kamışından üretilmektedir. Bunun nedenlerinden biri de, kamış şekerinin dünyada şeker borsa fiyatlarında düşük maliyetli olmasıdır. Türkiye'de kamış üretimi yapılmadığından, şeker üretimi şeker pancarından elde edilmektedir. Dünya toplam şeker üretiminin yaklaşık %75'ini Brezilya, Hindistan, AB, Çin, Tayland, ABD, Meksika, Rusya, Pakistan ve Avusturalya gibi ülkeler gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin şeker pancarı üretimi 20 milyon tonun üzerindedir. Bu çalışmada, Türkiye'de şeker üretimi ve piyasası, sektöre yönelik uygulanan politikalara yönelik çalışmalar ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda şeker sektörünün tarihsel gelişimi, şeker piyasasındaki gelişmeler, dış ticareti ve sektörün dünyadaki mevcut durumu incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Şeker, Pazarlama, Özelleştirme, Kota, Politika

Abstract

Sugar factories are the first industrial enterprises of Turkey. The first sugar factories are Uşak and Alpullu factories. Turkish sugar started to be produced in the first years of the Republic. Sugar is one of the products where government intervention is applied the most in the world. World free trade is restricted due to the applied production quotas, tariff quotas, high protections and trade agreements. The aim of this study is the privatization of public sugar factories, which are not on the agenda. To present the developments in sugar production, trade and sugar market in the world and Turkey. Sugar is produced mostly from sugar cane in the world. Low cost cane sugar dominates the world sugar stock market prices. However, cane is not produced in Turkey, it is obtained from sugar beet. Turkey's sugar beet production is over 20 million tons. In this study, sugar production and market in Turkey, privatization of sugar factories were investigated. Sugar market regarding the implemented policies have also been presented. In the study, the historical development of the sugar sector and the current situation of the sector in the world were examined. In addition, it has been evaluated with the developments in the sugar market and its foreign trade.

Keywords: Sugar, Market, Privatization, Quota, Policy

Kaya, A. (2021). Türkiye Şeker Piyasası ve Uygulanan Politikalar. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 429-437.
<http://dx.doi.org/10.29228/jav.52032>

* Bu makale, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

** E-mail address: aybukekaya.cu@gmail.com

1. Giriş

Türkiye’de tarım sektörü, üretim ve tüketim bakımından ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Tarımdan elde edilen ürünler nihai ürün olarak değerlendirilebildiği gibi, sanayi sektörüne de hammadde sağlamaktadır. Şeker ve şeker pancarı yetiştiriciliği bu kapsamda yer alan en önemli sektörlerden biridir. Ayrıca şeker sektörü hem devlet müdahaleleri hem de uluslararası ticaret bakımından dikkat çekmektedir.

Beslenme açısından büyük öneme sahip olan şeker, insanların vücut fonksiyonlarını yerine getirmede gerekli yüksek kalorili bir besindir. Besin değerinin yanı sıra ekonomik katkılarıyla da öne çıkan şeker sektörü istihdam, üretim, ticaret gibi birçok konuda stratejik bir öneme sahiptir.

Şeker, temel gıda maddeleri arasında yer alan bir üründür. 18. yüzyılın sonuna kadar sadece şeker kamışından üretilirken, Avrupa’da yeni bir hammadde olarak şeker pancarı tarımı ve şeker pancarından şeker elde edilmeye başlanması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Şentürk, 2020). Şekerpancarından elde edilen şeker, şekerkamışına göre %25 daha fazla şeker içermektedir (Keskin, 2003). Pancardan üretilen şeker, kamış şekerine göre daha yüksek maliyetli olduğundan, pancar şekeri üretimi ile birlikte uygulanan politikalar da değişiklik göstermiştir. Pancar üretimi ve ticaretine yönelik farklı devlet müdahaleleri ile şeker sektörü desteklenmeye başlamıştır. Günümüzde şekerin, sürekli korunan ve desteklenen bir ürün olmasının temeli, pancardan şeker üretiminin başladığı 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü içinde yer alan ve AB ile üyelik müzakereleri yürüten Türkiye’de şeker sektörü, uluslararası pazarlara açılırken, AB’ye uyum çerçevesinde üzerinde durulması gereken sektörlerden biridir. Bu sebeple şeker sektörü dünyada olduğu gibi Türkiye’de de üretici ve tüketici bakımından değerlendirilmektedir (Kaya, 2015). Şeker, birçok ülke için gıda güvencesi, istihdam gibi pek çok sosyoekonomik konular nedeniyle dış piyasalarda korumacı politikalarla desteklenmiş ve liberal eğilimlerden en az etkilenen ürünlerden biri olmuştur. (Karabulut ve Topak, 2007; Eştürk, 2018).

Türkiye sahip olduğu iklim ve toprak yapısı itibarıyla şeker pancarı yetiştiriciliğine elverişli bir bölgedir. Üretilen şekerin tamamı şeker pancarından elde edilmektedir. Dünya şeker pancarı üretiminde önemli bir paya sahip olan Türkiye, son yıllarda yaklaşık 3 milyon ton üretim miktarı ile dünya şeker üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Şeker pancarı tarımı sosyo-ekonomik katkılarıyla Türkiye tarımında ve ekonomisinde önemli bir yere sahiptir (Şentürk, 2020). Ayrıca işlenmesi ile birlikte hayvancılıkta (küspe, melas) ve içki sanayisine de katkı sağlamaktadır (Eştürk, 2018). Hayvan beslenmesinde kullanılan melasın içeriğinde % 50 oranında şeker bulunmaktadır. Etil alkol üretiminde fermantasyon hammaddesi olarak kullanılabildiği gibi, hayvan yemi, direk damıtılan içkilerde, içilemeyen kalitede endüstriyel tüketim ve ilaç sanayiinde, sirke, hamur mayası, yemlik mayada, briket kömür imalinde, inşaat harçlarında ve kozmetik sanayiinde kullanım alanı bulunmaktadır (Altunbay ve ark.,2016). Tüm dünyada desteklenen ve korunan sektörler arasında yer alan pancar tarımı ve pancar şekerinin sağladığı katkılar (istihdam, tarım ve hayvancılık, ilaç ve kimyasal üretimi, biyoyakıt vb.) ülke ekonomisine doğrudan etki yaptığı gibi; kırdan kente göçün engellenmesi ve çevreci olması gibi sosyal faydalara da sahiptir (Erdoğan, 2018).

Tarıma dayalı sanayi işletmeleri arasında bulunan şeker fabrikaları ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de üreticilerin modern tarım hakkında bilinçlendirilmesinde, yan ürünleriyle hayvancılığın gelişmesine katkı sunan, şeker pancarı tarımı, şeker fabrikalarına ham madde üretmektedir. Şeker, stratejik öneme sahip olan bir üründür. Türkiye’de Cumhuriyet’ten önce ithalat yoluyla karşılanırken, bugün tüketilen şekerin tamamına yakını ülke içinde üretilmektedir (Anonim, 2015).

Türkiye’de şeker sektörü içinde; 33 pancar şekeri fabrikasının kurulu olan üretim kapasitesi yaklaşık 3,5 milyon ton/yıl olup, “Şeker Kanunu” kapsamında kota tahsis yapılan 5 şirkete ait 5 fabrikanın toplam nişasta bazlı şeker üretim kapasitesi 1 milyon 53 bin ton/yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca kota hakkı bulunmayan ve kota tahsis olmayan, sadece yurt dışına ihraç edilmek için nişasta bazlı şeker üretim faaliyetinde bulunabilen 5 şirkete ait toplam nişasta bazlı şeker üretim kapasitesi ise 350 bin ton/yıldır. Türkiye’de tümü özel sektöre ait olmak üzere kota tahsis edilen 5 şirkete ait, 5 nişasta bazlı şeker fabrikası faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca A kotası tahsis bulunmayan 5 adet fabrika da faaliyet göstermekte olup, bu fabrikalarda üretilen nişasta bazlı şeker C şekeri kapsamında ihraç edilebildiği gibi, ihraç ürünlerde kullanılmaktadır (TOB, 2021).

Türkşeker, 2000 yılında özelleştirme kapsamına 2007 yılında ise özelleştirme programına alınmış olmasına rağmen, bu süreçte satışının bir türlü gerçekleşememiş olması bu özelleştirme uygulamasının amaç ve yönteminin yeniden değerlendirilme ihtiyacı doğurmuştur. Özelleştirme kapsamında serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi, kamuya finansman katkısı ve yabancı sermayeyi teşvik etmek ve adil gelir dağılımı üzerinde durulmuştur. Ancak kar amaçlı yapılan bu uygulama temelde kapasite kullanım oranlarının artırılmasıyla ilgilidir (Arslantürk, 2015).

Şeker dünyada devlet müdahalesinin en fazla uygulandığı ürünlerden biridir. Bu kapsamda uygulanan üretim kotaları, tarife kotaları, yüksek korumalar ve tercihli ticaret anlaşmaları nedeniyle dünya serbest ticareti sınırlandırılmaktadır. Son yıllarda yaşanan gelişmeler, şekerin diğer tarımsal mallar ve enerji piyasalarıyla etkileşimine neden olmuştur. Özellikle mısırdan elde edilen nişasta bazlı şekerin, şeker pancarı ve şeker kamışından üretilen şekerle rekabeti artmıştır. Ayrıca etanolün yakıt yerine kullanılmasıyla birlikte petrol ve şeker fiyatları birbiriyle bağlantılı hale gelmiştir (Anonim, 2008).

Dünyada uygulanan politikalara uyum sağlayabilmek, Türkiye'deki tarım politikalarına yön vermek amacıyla köklü değişiklikler yapılmaktadır. Şeker pancarı ise, bu değişikliklerden en fazla etkilenen tarım ürünüdür. Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği aracılığıyla güncel politikaların geliştirilmesi sağlanırken, Türkiye de bu süreçte yeni politikalara uyum göstermeye çalışmaktadır (Kaya, 2015).

Bu çalışmanın amacı, gündemden düşmeyen kamu şeker fabrikalarının özelleştirilmesi, dünya ve Türkiye'de şeker üretimi, ticareti ve şeker piyasasındaki gelişmeleri değerlendirmektir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'de şeker üretimi ve piyasası, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi ve uygulanan politikalar değerlendirilmiştir. Bu amaçla şeker sektörünün tarihsel gelişimi, şeker piyasasındaki gelişmeler, dış ticareti, özelleştirmeler ve sektörün dünyadaki mevcut durumu incelenmiştir. Bu kapsamda Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü tarafından hazırlanan Türkiye şeker fabrikaları sektör raporu incelenmiştir. Ayrıca TÜİK, FAO gibi istatistik kurumlarına ait veri tabanları kullanılmış olup, yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Araştırmada, dünyadaki şeker ve şeker kamışı üretimi, tüketimi, şeker ihracatında ve ithalatında yer alan ülkeler, şeker fiyatları, şekerin kullanım alanları ve uygulanan kotalar incelenmiş olup, AB ve dünya şeker piyasaları çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Farklı kullanım alanlarına sahip şeker son yıllarda üretim, tüketim, dış ticaret rakamları bakımından artış göstermiştir. Yıllar itibarıyla dünya şeker verilerinde dalgalanmalar görülmekle birlikte sektörel bir gelişim söz konusudur. Dünya şeker üretimi ve tüketimi son 10 yılda yaklaşık 20 milyon ton artış göstermiştir. İthalat ve ihracat miktarlarının da son 10 yılda yaklaşık 7 milyon ton olarak gerçekleştiği görülmektedir. Stoklama imkanı bulunan şeker, yıllar itibarıyla arz açığı ve arz fazlası şeklinde değişiklik göstermiştir (Tablo 1).

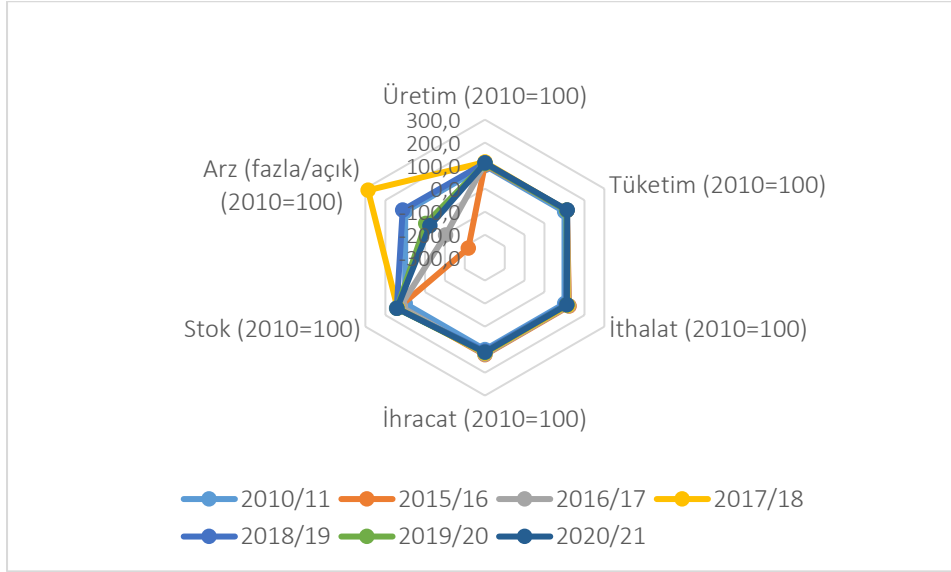
Tablo 1. Dünya şeker dengesine ilişkin değerler (milyon ton, 2018)

Yıl	Üretim	Tüketim	İthalat	İhracat	Stok	Arz (fazla/açık)
2010/11	156.2	153.1	53.9	53.9	67.9	3.0
2015/16	163.8	170.3	66.3	66.3	87.5	-6.5
2016/17	169.1	172.2	65.0	64.9	84.7	-3.1
2017/18	179.8	171.2	62.6	62.4	93.6	8.6
2018/19	174.0	170.7	57.5	57.5	96.7	3.4
2019/20	169.6	169.7	60.5	60.8	96.3	-0.1
2020/21*	173.5	174.2	60.3	60.2	95.7	-0.7

Kaynak: ŞDB, USDA, 2020 (*)Tahmin

Dünya şeker üretimi son 10 yılda %10'un üzerinde artış gösterirken, dünya şeker tüketimi %13'ün üzerinde bir artış göstermiştir (Şekil 1). Bu durumun artan nüfus, şekerin farklı kullanım alanlarında değerlendirilmesi ve teknolojik gelişmeler ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Şekil 1. Dünya şeker dengesi (%)

Dünya şeker pancarında Rusya, Fransa, ABD, Almanya ve Türkiye önde gelen ülkelerdir. Toplam şeker pancarı ekim alanı yaklaşık 5 milyon hektar olup, üretim miktarı yaklaşık 275 milyon tondur. Şeker pancarı üretiminde 5. sırada yer alan Türkiye'nin 2018 yılında 307.067 ha pancar ekim alanı ve yaklaşık 19 milyon ton üretim miktarı bulunmaktadır. Dünya şeker pancarı verimi ortalama 5.716 kg/da olarak belirlenirken, Türkiye'nin şeker pancarı verimi 6.155 kg/da'dır. Bu değerler Türkiye'nin şeker pancarı verim ortalamasının, dünya ortalamasından %7 daha fazla olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Şeker pancarı üreten ülkeler (2018)

Ülke	Ekim alanı (ha)	İndeks (Türkiye=100)	Üretim (ton)	İndeks (Türkiye=100)	Verim (kg/ha)	İndeks (Türkiye=100)
Rusya	1.105.339	360.0	42.065.957	222.6	38.057	61.8
Fransa	485.251	158.0	39.579.925	209.4	81.565	132.5
ABD	443.293	144.4	30.068.647	159.1	67.830	110.2
Almanya	413.900	134.8	26.191.400	138.6	63.279	102.8
Türkiye	307.067	100.0	18.900.000	100.0	61.550	100.0
Polonya	238.920	77.8	14.302.911	75.7	59.864	97.3
Ukrayna	274.700	89.5	13.967.700	73.9	50.847	82.6
Çin	216.130	70.4	12.077.618	63.9	55.881	90.8
Mısır	219.087	71.3	11.222.720	59.4	51.225	83.2
İngiltere	114.200	37.2	7.620.000	40.3	66.725	108.4
Diğer	991.602	322.9	58.889.428	311.6	59.682	97.0
Dünya	4.809.489	1566.3	274.886.306	1454.4	57.155	92.9

Kaynak: FAO, 2020

Şeker pancarı yetiştiriciliği verim ve kalite bakımından da ülkelere göre farklılık göstermektedir. Özellikle ülkelerin dünyadaki konumu, iklim ve toprak yapısı gibi faktörler verim ve kalite üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca; yetiştiricilik kapsamında toprak hazırlığı, gübreleme, ekim, bakım, zirai mücadele, sulama, hasat ve silolamaya kadar tüm işlemler bu durumu etkileyen diğer faktörler arasındadır.

Dünya şeker üretiminde yıllar itibarıyla dalgalanmalar görülse de; Brezilya, Hindistan, AB, Tayland gibi ülkeler şeker üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Dünya'da her yıl ortalama 175 milyon ton civarında şeker üretimi gerçekleştirilmektedir. Dünya şeker tüketiminde ise Hindistan, AB ve Çin gibi ülkeler önde gelen ülkeler arasındadır (Tablo 3).

Tablo 3. Dünya’da en fazla şeker üreten/tüketen ülkeler ve Türkiye (milyon ton/BŞE)

Üretici ülke	2017	2018	2019	2020*	Tüketici ülke	2019	%
Brezilya	39.2	38.9	29.5	29.9	Hindistan	27.0	15.8
Hindistan	22.2	34.3	34.3	28.9	AB	18.3	10.8
AB	18.3	20.9	17.9	17.0	Çin	15.4	9.1
Tayland	10.0	14.7	14.5	8.2	ABD	11.1	6.6
Çin	9.3	10.3	10.7	10.4	Brezilya	10.7	6.2
ABD	8.1	8.4	8.1	7.4	Endonezya	7.4	4.3
Meksika	6.3	6.3	6.8	5.6	Rusya	6.1	3.5
Rusya	6.2	6.5	6.0	7.8	Pakistan	5.6	3.4
Pakistan	6.8	7.2	5.2	5.2	Meksika	4.3	2.5
Türkiye	2.5	2.5	2.7	2.7	Türkiye	3.0	1.9
Diğer	45.1	44.2	43.6	42.4	Diğer	58.0	34.1
Dünya	174	194.2	179.3	165.5	Dünya	170.2	100.0

Kaynak: USDA, 2020

Türkiye şeker üretiminde kendine yeterli ülkeler arasındadır. Ancak bazı yıllarda ithalat yapmak durumunda kalmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren uygulanan devlet müdahaleleri ve yüksek desteklemelerle şeker pancarında önemli stoklar oluşmaya başlamıştır (Konyalı ve Gaytancıoğlu, 2006). Uluslararası ticarete konu olan şekerin, ihracat ve ithalat gibi dış ticaret göstergeleri Tablo 4’te verilmiştir. Brezilya yaklaşık 20 milyon ton şeker ihracatı ile dünyada birinci sıradadır. Tayland, Hindistan ve Avustralya gibi ülkeler dünya şeker ihracatında söz sahibi iken; Endonezya, Çin ve ABD gibi ülkeler dünya şeker ithalatında öne çıkan ülkelerdir (Tablo 4). Dünya şeker ihracatının büyük çoğunluğunu kamış şekerinden elde edilen şeker oluşturmaktadır.

Şeker ticareti dünya borsası fiyatlarına göre belirlenmektedir. Ham şeker (New York No:11) New York borsasına göre belirlenirken, beyaz şeker (Liffe No:5) Londra borsasına göre belirlenmektedir. Türkşeker’in hazırladığı rapora göre; 2019 yılında beyaz şeker 333\$/ton, ham şeker 272\$/ton olarak belirlenmiştir. Kamış şekerinden elde edilen şekerin fiyatı, pancar şekerine göre daha düşük olduğundan dünya piyasalarında rekabet gücü yüksektir. Küresel rekabet ortamında rekabet avantajı, üstünlük sağlama stratejisidir (Sümer ve Yanık, 2021).

Tablo 4. Dünya şeker dış ticareti (2019/2020, milyon ton, BŞE)

Ülke	Ihracat	Ülke	İthalat
Brezilya	19.3	Endonezya	4.8
Tayland	7.0	Çin	4.4
Hindistan	5.8	ABD	3.7
Avustralya	3.6	Cezayir	2.5
Guatemala	1.9	Bangladeş	2.3
Rusya	1.6	AB	2.1
Güney Afrika	1.5	Malezya	2.0
Meksika	1.3	Güney Kore	1.9
AB	1.2	Nijerya	1.9
Kolombiya	0.8	Suudi Arabistan	1.4

Kaynak: USDA, 2020

Dünya şeker fiyatları genel olarak arz ve talebe göre şekillenirken; talep ve stoklar üzerinde spekülasyonlar, enerji ve emtia fiyatları, döviz, faiz, dış ticaret politikaları, enflasyon, politik ve finansal etkiler, ülkelerin ekonomik yapısı gibi birçok faktör etkili olmaktadır (Şentürk, 2020).

Şeker, pancar ve kamıştan elde edilebildiği gibi; mısır, buğday ve patates gibi nişasta kökenli ürünlerden de üretilmektedir. Dünya şeker sektörü 2020 yılı raporuna göre; nişasta bazlı şeker üreten ülkeler arasında ilk sırada ABD, Çin ve Japonya gibi ülkeler gelmektedir. Dünya genelinde 2019 yılında toplam 19 milyon ton civarında yüksek

fruktozlu mısır şurubu üretimi gerçekleştirilirken, Türkiye’de ise fruktozlu mısır şurubunun 450 bin ton olduğu belirlenmiştir.

Türkiye şeker ihtiyacı Cumhuriyet Dönemi’ne kadar ithalat yoluyla karşılanırken, Cumhuriyet ile birlikte tüketilen şekerin neredeyse hepsi yurtiçinde üretilmiştir. Kendine yeterlilik seviyesinin arttırılmasına yönelik düzenlenen politikalar doğrultusunda uygulanan devlet müdahaleleri ve teşvikler sayesinde ülke stokları da zamanla artış göstermiştir. Ancak ihtiyacın üzerinde artan stoklar kota uygulamalarıyla sınırlandırılarak, şeker pancarı yetiştiriciliğine müdahaleler yapılmıştır. Türkiye’de şeker ihtiyacına yönelik uygulanan kotalar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Pancar şekeri ve NBŞ kotaları (bin ton)

Yıl	Pancar Şekeri Kotası (A)	NBŞ Kotası (A)	NBŞ Kota Artışı (%)*	Toplam A Kotası
2010/11	2.200	244	50	2.566
2011/12	2.200	244	35	2.529
2012/13	2.200	244	38	2.537
2013/14	2.200	244	25	2.505
2014/15	2.250	250	30	2.575
2015/16	2.250	250	25	2.563
2016/17	2.385	265	0	2.650
2017/18	2.537	267	-50	2.670
2018/19	2.565	135*	-	2.700
2019/20	2.633	67,5**	-	2.700
2020/21	2.737	67,5	-	2.700

* NBŞ kotası % 50 oranında düşürülmüştür.

**NBŞ kotası % 50 oranında düşürülmüştür.

Kaynak: Türkşeker, 2020 (Şentürk, 2020 tarafından düzenlenmiştir).

Türkiye’de şeker pancarı destekleme politikaları kapsamında; 19.04.2001 tarihinde yürürlüğe giren 4634 sayılı Şeker Kanunu ile şeker fabrikalarının piyasa paylarının kotalara bağlanması ve iç piyasada sanayinin rekabet edilebilir hale getirilerek, devlet müdahalesinin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Türkiye’de şeker pancarı yetiştiriciliğinde uygulanan destek ödemeleri yıllar itibariyle değişiklik göstermiştir. Şeker pancarı üretiminde fark ödemesi bulunmazken, organik tarım desteğinde şeker pancarı, 2015 yılında tarla bitkileri kapsamında 10 ₺/da, 2019 yılına kadar 4. kategoride diğer ürünler başlığında 10 TL/da, 2019 yılında ise 2.kategoride değerlendirilerek, bireysel başvuruda 40 ₺/da, üretici grubunda 20 ₺/da ürün sertifikası desteklenmiştir. Son iki yılda önceki yıllara göre destekler arasında en fazla değişim mazotta görülmüştür. Pancar yetiştiriciliğinde dekara verilen mazot desteği, 2015 yılına kıyasla 2019 yılında % 47 artış göstermiştir. 2015 yılında 1 kg şeker pancarı ile alınabilecek gübre miktarı 0,13 kg, mazot 0,04lt, tohum ise 0,002 kg olarak belirlenmiştir. 2019 yılı ortalamasına göre ise 1 kg şeker pancarı ile alınabilecek gübre miktarı 0,12kg, mazot 0,03 lt, tohum ise 0,001 kg’dır (Anonim, 2020). Birim alana kullanılan gübre ve sulama suyu miktarı fazla olup, özellikle toprak hazırlığı ve hasat harman işlerinde insan ve makine işgücünün yoğun kullanımı üretim maliyetlerini arttırırken, verimde olumsuz etkilere sebep olmaktadır (Topçu ve ark., 2012).

Şeker pancarı, Türkiye’nin Ege, Akdeniz sahili, Doğu Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışında tüm bölgelerde yetiştirilmektedir. Uygulanan politikalar doğrultusunda son 10 yılda Türkiye’nin şeker pancarı ekim alanı ve verim değerleri pek değişmemiştir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan üretim miktarı da 18 milyon ton civarında seyretmektedir. Türkiye’de 2018 yılında şeker pancarı üretimi 1.350’nin üzerinde lokasyonda gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin yaklaşık 1 milyon da şeker pancarı ekim alanı bulunmaktadır. Bu alandan her yıl ortalama 6 ton/da verim elde edilmektedir. Türkiye şeker pancarı üretiminde Konya, Eskişehir, Ankara, Karaman ve Yozgat önde gelen iller olarak belirlenmiştir. İllere göre şeker pancarına ait veriler Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. İllere göre şeker pancarı verileri (2018)

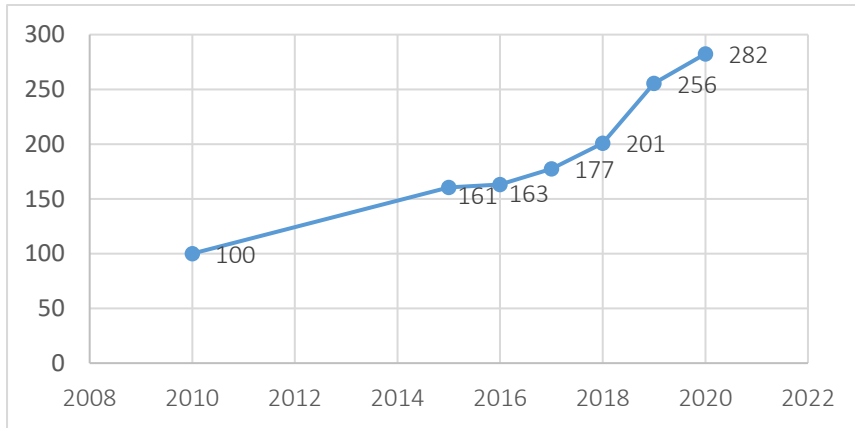
İller	Lokasyon (Köy/Mahalle)	Ekim alanı (da)	Bedeli ödenen (ton)	Verim (ton/da)	2019 (bin ton)	
Konya	168	207.558	1.453.208	7	Üretim	2.536
Eskişehir	169	178.277	1.022.156	5,76	Yurtiçi satış (A kotası)	2.468
Ankara	110	86.198	537.534	6,24	Yurtdışı Satış (C Şekeri)	56
Karaman	40	77.017	554.379	7,2		
Yozgat	126	62.690	352.241	5,66		
Kastamonu	102	35.590	167.915	4,75		
Denizli	57	29.448	142.512	4,84		
Bursa	63	26.682	196.741	7,74		
Burdur	48	25.798	131.448	5,1		
Ağrı	33	22.544	84.819	3,76		
Türkiye	1.354	965.869	5.780.670	6,03		

Kaynak: Türkşeker, 2020; ŞDB, 2020

Türkiye'nin son 10 yılda pancar şeker ihracatı %50'nin üzerinde azalma göstermiştir. Nişasta bazlı şeker ihracatında ise 3 katının üzerinde ciddi bir artış söz konusudur. 2019 yılında ise 169 bin ton pancar şekeri ithal edilirken, 26 bin ton nişasta bazlı şeker ithalatı gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl 30 bin tonun üzerinde pancar şeker ihracatı gerçekleşmiş olup, 268 bin ton nişasta bazlı şekerin ihraç edilerek dış ticarete konu olmuştur (Anonim, 2020).

Şeker pancarı satış fiyatları son 10 yılda ciddi bir artış göstermiştir. 2010 yılında %16 polar şeker içeren şeker pancarı 119 ₺/ton iken, 2020 yılında 336 ₺/ton olarak belirlenmiştir. 2010 yılı baz alınarak şeker pancarı fiyatının yıllar itibariyle yüzde değişimi basit indeks yöntemiyle Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Yıllar itibariyle şeker pancarı satış fiyatı TL/ton (2010=100)

Nişasta bazlı şekerler, tatlandırıcı olarak şekerli ürünlerin (reçel, içecek, şekerleme vb.) üretiminde kullanılmaktadır. Şeker pancarından elde edilen şekerle daha düşük maliyetle elde edilmesi satış fiyatları üzerinden de belli olmaktadır. Gıda sektöründe hammadde olarak kullanılan nişasta bazlı şeker (NBŞ) için de kota uygulanmaktadır. Türkiye'de şeker satış fiyatları ve NBŞ üretim ve satış kotası Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Şeker satış fiyatları

Yıl	Pancar şekeri		Nişasta bazlı şeker		NBŞ üretim/satış (bin ton)
	TL/kg	Yıllık Değişim (%)	TL/kg	Yıllık Değişim (%)	
2011/12	1,93	7,82	1,37	8,73	Üretim 488
2012/13	2,11	9,33	1,47	7,30	Yurtiçi satış (A kotası) 67
2013/14	2,33	10,43	1,57	6,80	Yurtdışı satış (C şekeri) 403
2014/15	2,52	8,15	1,74	10,83	
2015/16	2,70	7,14	1,87	7,47	
2016/17	2,66	-1,48	1,92	2,67	
2017/18	2,87	7,89	2,11	9,89	
2018/19	3,13	9,05	2,70	27,48	
2019/20	3,57	14,05	3,30	22,67	

Kaynak: Türkşeker, ŞDB, 2020

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye şeker üretiminde önde gelen ülkeler arasındadır. Türkiye'nin şeker ihtiyacı şeker pancarından elde edilen beyaz şeker ve nişastadan üretilen glikoz ile karşılanmaktadır. Üretim ve dış ticaretiyle ön plana çıkan şeker, sanayi sektörü bakımından da önemlidir. Şeker, gıda sektörü başta olmak üzere ilaç, içecek, yem, yakıt vb. birçok alanda kullanımıyla ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bu alanda yaratılan katma değer ekonomik gelişme ve kalkınmayı desteklemektedir. Ancak; farklı kullanım alanlarına sahip ve stratejik bir olması nedeniyle dünya genelinde devlet müdahalesinin yoğun olduğu bir üründür. Son yıllarda artan nüfusun şeker ihtiyacının karşılanmasında şeker kamışının payı artmıştır. Dünyada şekerin yaklaşık 4/5'i kamıştan, 1/5'i ise pancardan üretilmektedir. Şeker üretiminde pancar ve kamış kullanımı üzerinde ülkelerin coğrafi konumu etkili olmaktadır. Şeker pancarı üretimindeki maliyetlerin yüksek olması, şeker kamışı veriminin daha yüksek olması ve üretimdeki kotalar, artan girdi maliyetleri dünya şeker üretimini sınırlamaktadır. Bu sebepler kamış şekerine olan talebi arttırırken, şeker pancarına olan talebi düşürmekte olup, dünya piyasalarında rekabet gücü üzerinde de etkili olmaktadır. Dünya şeker üretimine Brezilya ve Hindistan gibi ülkeler hakimken, dünya şeker tüketimine yine Hindistan, AB ve Çin gibi ülkelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Gelişen teknoloji ve sanayide kullanım alanının artmasıyla Türkiye'nin dünya şeker piyasaları üzerinde söz sahibi olduğu ve bu durumun gelecekte de süreceği öngörülmektedir. Sonuç olarak şekerin katma değeri yüksek olduğundan, Türkiye'de şeker üretimini teşvik edici politikaların varlığı üretim ve rekabet gücünü artıracaktır. Dolayısıyla şeker fabrikalarının devamlılığının sağlanması ülke ekonomisini desteklemektedir. Türkiye'de üretilen şeker pancarının, hammadde olarak ihraç edilmesinden çok, şeker olarak pazarlanmasına önem verilmelidir. Ayrıca, üreticilerin bilinçlendirilmesine yönelik yayım faaliyetleri artırılmalıdır.

Kaynaklar

- Altunbay, S.G., Kangal A. & Gürel S. (2016). Şeker Pancarından Biyoetanol Üretimi, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 2016, 25 (Özel sayı-2):334-339.
- Arslantürk, Y. (2015). Özelleştirme Perspektifinden Türkşeker Analizi ve Yeni Politika Önerileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Anonim (2020). Tarım Ürünleri Piyasaları-Şeker Pancarı, Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Ocak 2020 (Ürün No: BÜ-20).
- Anonim, (2008) Türkiye'de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler, Bölüm 6, TÜSİAD Yayın No:2008-05/459, Sayfa 103 (Çakmak, E. katkılarıyla).

- Anonim, (2015). Şeker Pancarı ve Şeker Ürün Raporu, Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Tepge Yayın No: 271, Sayfa 8 (Tosun, F. katkılarıyla).
- Erdoğan, E. (2018). Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 3, 9-26.
- Eştürk, Ö. (2018). Türkiye’de şeker sektörünün önemi ve geleceği üzerine bir değerlendirme, Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 2 (1), 67-81.
- FAO, (2020). <http://www.fao.org/faostat>. Erişim tarihi:30.11.2020.
- Karabulut, T. & Topak, A. (2007). Şeker Sanayiinde Maliyet ve Verimlilik Analizi: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 10(1-2): 1-20.
- Kaya, F. (2015). Küresel ve Bölgesel Şeker Politikalarının Türkiye Şeker Fabrikalarına Etkilerine Bir Örnek; Ağrı Şeker Fabrikası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi Sayı 31,41-61. (Elektronik) ISSN 1305-2128.
- Keskin, G. (2003). Şeker ve tatlandırıcılar. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enst. Bakış Dergisi, 2 (7): 15-23, Ankara.
- Konyalı, S. & Gaytancıoğlu, O. (2006), “Türkiye’de Şeker Pancarı’nda Uygulanan Tarım Politikaları”,<http://www.dunyagida.com.tr/haber/turkiyede-seker-pancarinda-uygulanan-tarim-politikalari/1789> (28.03.2018).
- Sumer, S. & Yanık, R. (2021). Gıda İşletmelerinde Üretim Reçetesinin Denetim Yönünden Ele Alınması. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 368-374. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.51920>.
- Şentürk, Ö. (2020) Şeker Pancarı Ürün Raporu, Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE YAYIN NO: 328, ISBN: 987-605-7599-57-5.
- TOB, (2021). Tarım ve Orman Bakanlığı, Şeker Dairesi Başkanlığı, Erişim tarihi: 20.06.2021 Erişim linki: <https://www.tarimorman.gov.tr/SDB/Menu/96/Turkiye-Seker-Sektorune-Iliskin-Sorular>.
- TOB, 2020. Tarım ve Orman Bakanlığı, Şeker Dairesi Başkanlığı, Dünya Şeker Sektörü Raporu, Ekim 2020.
- Topçu, Y., Uzundumlu, A.S. & Karadaş, K. (2012). Erzurum İlinde Şeker Pancarı Üretim Maliyeti, Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech. 2(2,Ek:A): 41-50.
- Türkşeker, (2020). 2019 Sektör Raporu, Mayıs 2020.
- USDA,2020. <https://apps.fas.usda.gov/psdonline>. Erişim Tarihi:30.11.2020.

Üniversite Öğrencilerinin Teknolojik Ürünler Kullanabilmesinin Muhasebe ve Finansman Derslerine Etkisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma*

The Effect of University Students' Use of Technological Products on Accounting and Finance Courses: A Study on Business Administration Students of Kyrgyzstan-Turkey Manas University

Emin Yürekli^{1**} Nevzat Tetik²

¹Department of Accounting, Pamukkale University, Denizli, Turkey

²Department of Business Administration, Inonu University, Malatya, Turkey

Received: 07.07.2021

Accepted: 22.12.2021

This article was checked by intihal.net

Öz

İşletme yöneticileri her alanda olduğu gibi, muhasebe-finance alanında da en güncel bilgiler ile donatılmış ve bu alandaki teknolojileri optimal düzeyde kullanabilen insan kaynağını büyük önem vermektedir. Özellikle Covid-19 ile birlikte tüm dünyada yüksek oranda teknoloji ve teknolojik ürün kullanımı yaygınlaşmış olup bu durum teknolojinin hızla ilerlemesi ve gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Dünya'nın neresinde çalışılır ise çalışılır mutlak düzeyde yüksek teknolojiyi kullanma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin teknolojik ürünleri kullanabilmesinin muhasebe ve finansman derslerine etkilerinin araştırılmasıdır. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi işletme bölümünde öğrenim gören 98 öğrenci üzerinde yapılan araştırmada, öğrencilere önceden hazırlanmış olan dokuz açık uçlu sorular sorulmuş olup verilen cevaplar derinlemesine araştırma yöntemine göre yorumlanmıştır. Çalışmadan çıkan sonuca göre öğrencilerin çok fazla teknolojik ürünler kullanmadığı büyük bir çoğunluğun benzer ürünleri kullandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak ders müfredatlarına çok daha farklı teknolojik ürünlerin kullanıldığı ve öğretildiği dersler konularak öğrencilerin bu alandaki birikimleri ve tecrübeleri zenginleştirilebilir. Yüksek teknolojiler ile donatılmış laboratuvar ortamlarının geliştirilmesi ve kullanılması yaygınlaştırılabilir.

Anahtar kelimeler: Muhasebe, Finansman, Teknolojik ürünler

Abstract

Human resources, which are equipped with the contemporary knowledge and which are efficient users of technology, are vital for the department of accounting and finance like in other departments of companies. Especially, after the pandemic, the substantial extension of high technology usage and inevitable improvement of technology level throughout the world brought about higher necessity for qualified human resources. In this context, the aim of the study is to investigate the effects of university students' ability to use technology on accounting and finance courses. For this reason, a survey is conducted for 98 students at the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kyrgyzstan-Turkey Manas University. Students give answers to nine open-ended questions. The answers are interpreted by applying the in-depth interview method. According to the results, it can be derived that the students do not use different kinds of technological devices or programs and the majority of them use similar tools. As a suggestion for education systems, it would be crucial for future human resources to include technology-oriented courses in curriculums. In addition, it would be better to found laboratories with high technology in order to enable students to practice enough and if possible, to reach further developments.

Keywords: Accounting, Finance, Technological products

Yürekli, E. & Tetik, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Teknolojik Ürünler Kullanabilmesinin Muhasebe ve Finansman Derslerine Etkisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 438-442. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.52027>

* Bu makale, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

** E-mail: eyurekli@pau.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Dünyada yaşanan çok hızlı teknolojik gelişmeler özellikle Endüstri 4.0 devrimi ile birlikte fevkalade büyük bir ivme kazanmıştır. Küresel çapta yaşanan bu çok hızlı teknolojik gelişme ve ilerlemeler işletmelerin neredeyse tüm birimlerinde ve sistemlerinde kendisini göstermiştir. Bu gelişmeler muhasebe-finance bilgi sistemini de çok yakından ilgilendirmektedir. Özellikle muhasebe uygulamalarında muhasebe yazılım programları kullanılmaya başlanmasıyla birlikte dijital teknoloji daha fazla kullanılmaya başlanmış ve günümüze e-defter, e-fatura, e-beyanname olarak hayatımıza girmiştir.

Diğer taraftan, günümüzde muhasebe meslek mensuplarından beklenen sadece olayın teknik boyutunu oluşturan muhasebe kayıtlarının yapılması değildir. Aynı zamanda elde edilen verilerin teknolojik araç ve yöntemlerle analiz ve değerlendirilmesinin yapılarak ulaşılan bulguların işletme faaliyetlerinde kullanılması da gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili bilim dallarında yaşanan tüm teknolojik ilerleme ve gelişmeleri muhasebe meslek mensuplarının yakından takip ederek uyum sağlaması zorunludur. Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının iş hayatlarına başlamadan önce almış oldukları eğitim sırasında muhasebe ve finansman derslerinin teknoloji destekli olup olmadıkları büyük önem kazanmaktadır. İlgili derslerin teknoloji destekli olması muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini uygularken teknolojiye uyum sağlamaları kolaylaşacaktır.

Bu çalışma ile üniversite öğrencilerinin teknolojik ürünler kullanabilmesinin muhasebe ve finansman derslerine etkisi araştırılmak istenmiştir. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi işletme bölümünde öğrenim gören 98 öğrenciye önceden hazırlanmış olan dokuz açık uçlu sorular sorulmuştur. Öğrencilerden alınan cevaplar çerçevesinde elde edilen bulgular derinlemesine araştırma yöntemine göre değerlendirilerek yorumlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatür çalışması sonuçlarında elde edilen sonuçlar genel olarak; öğrencilerin eğitim süreci boyunca bilgi teknolojisi araçları kullanımının eğitim süreçlerini olumlu etkiledikleri görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak muhasebe bilim dalı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yapılan bu çalışma da ise muhasebe-finance dersleri bir bütün olarak kabul edilmiştir. Bunun temel gerekçesi olarak da muhasebe ve finansman derslerinin birbirini tamamlar nitelikte olduğu düşünülmektedir. Diğer önemli bir gerekçesi de bazı derslerin örneğin mali tablolar analizi, denetim ve revizyon gibi derslerin kimi zaman muhasebe kimi zaman ise finansman öğretim üyeleri tarafından verildiği gözlenmekte ve müfredatta farklı bilim dallarında yer aldığı gerekçesidir.

Ahadiat, N. (2003). Çalışma farklı bölümlerde okuyan öğrencilere verilen muhasebe derslerinde ki teknolojiyi kullanma etkinliği ve önemi anket ve karşılıklı mülakatlarla yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; diğer derslerde belirli derecede teknoloji kullanıldığını gözlemlemiş, ancak muhasebe derslerinde durumun biraz daha farklı olduğunu görmüştür

Jebeile ve Abeysekera (2010). Çalışmanın amacı, Avustralya’da eğitim gören muhasebe öğrencilerine yönelik muhasebeye giriş kursunda interaktif çevrimiçi bilgisayar destekli eğitim modülünün başlatılmasını değerlendirmektir. Elde edilen bulguya göre, nakit akım tablosu düzenlemekte güçlük çeken öğrencilerin büyük çoğunluğunun söz konusu modülü kullanarak yaptıkları hataları görme olanağına kavuşacakları ve böylelikle mali tablolar düzenleyebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Chrismastuti ve Purnamasari (2015). Çalışmada; muhasebe eğitiminde bilgi teknolojilerinin çıktıya yani öğrenci başarısına etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak teknoloji kullanımı derslerin daha kolay algılanması ve derslerdeki başarıyı daha çok artıracak sonucuna ulaşılmıştır.

Fidan vd (2015). Yapılan çalışmada İ.İ.B.F. öğrencilerinin aldıkları eğitim süresince teknolojiden ne denli faydalandıkları ve bu konudaki görüşlerini ortaya görüşlerini ortaya koymaları amaçlanmıştır. Ampirik çalışmada, öğrenciler muhasebe derslerinde kesinlikle pc, muhasebe yazılım programı kullanılması gerektiğinin belirtmişlerdir.

Hatunoğlu, Z. (2006). Çalışmada Türkiye’de lisans seviyesinde muhasebe eğitiminde öğretme teknikleri ve bilgi teknolojisi kullanımı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, öğrencilerin üniversitelerimizde verilen muhasebe eğitiminin mevcut durumu ve olması gereken düzeyini ders sunumu açısından değerlendirmelerini saptamaktır. Araştırmanın ana kütlesini Türkiye’de bulunan 53 devlet, 24 vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 77 üniversitenin, İ.İ.B.F. ve İşletme Fakülteleri’nde işletme ve iktisat bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Anket soruları üniversitelere 15 Nisan 2005 tarihinde ulaşacak şekilde gönderilmiştir. Her fakülteye 50

adet anket gönderilmiş ve bu şekilde toplam 951 kişi örnekleme girmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Üç bölümden oluşan anket, birinci bölümü demografik özellikler, ikinci bölümü muhasebe eğitiminin mevcut ve gelişimine ilişkin önermeler, üçüncü bölümü ise muhasebe derslerinde bilgi teknolojisi kullanımına ilişkin önermelerin yer aldığı sorulardan oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, üniversitelerde verilen muhasebe eğitimindeki derslerde bilgi teknolojisi kullanımı, sadece bilgileri yansıtmaya ve öğrencilerin oradan takibi şeklinde değil de öğrenciye düşünme, tartışma ve kullanma imkanı verecek tarzda, eğitimin etkinliğini artıracak bir araç olarak gerçekleştirilmelidir.

Temelli, F. (2019). Bu çalışmada ise, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerin almış oldukları muhasebe derslerinde teknolojiye ne kadar yararlandıkları ve bu konuda öğrencilerin görüşleri yer almıştır. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin teknolojik ders materyali kullanma puanları bölüm değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir. Muhasebe derslerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden, sunum amaçlı faydalanmanın daha çok ötesinde bu alanda daha fazla başarılı olabilmek için farklı amaçlar içinde yararlanılması gerekmektedir.

3. Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmının önemi, hedef kitlesi, yöntemi, bulguları ve elde edilen verilerin değerlendirilmeleri yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Muhasebe ve finansman eğitiminde teknolojik ürünler kullanımının bu derslere olan etkileri oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin teknolojik ürünler kullanabilmesinin muhasebe ve finansman derslerine olan etkileri öğrencilerin bakış açıları çerçevesinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma konusu ile ilgili öğrencilere birtakım açık uçlu sorular sorulmuştur. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar çalışmada herhangi bir değişiklik yapılmadan aynen yer almaktadır.

3.2. Araştırmanın Hedef Kitlesi

Bu araştırma Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme bölümü öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Toplam 98 öğrenciye soru formları gönderilmiş, ancak 61 öğrenciden cevap gelmiştir. Gelen cevapların bazıları boş veya bilimsel değerlere uygun olmayıp sadece 47 tanesi değerlendirme kapsamına alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada öğrencilere dokuz tane açık uçlu sorular sorulmuş olup, öğrencilerden gelen cevaplar derinlemesine araştırma yöntemi kurallarına göre analiz edilerek değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

“Üniversite Öğrencilerinin Teknolojik Ürünler Kullanabilmesinin Muhasebe ve Finansman Derslerine Etkisi: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın açık uçlu soruları ve elde edilen bulgular aşağıda sistematik olarak sıralanmıştır.

Soru1) Hangi teknolojik ürünler sizin muhasebe derslerini anlamanızda daha yararlı olur?

- Teknolojik ürünle falan uğraşacak zaman değil bir an önce okulları açın dersleri anlamıyoruz.
- Bilgisayar
- Projeksiyon
- Akıllı Tahta
- Tablet

Soru 2) Hangi teknolojileri biliyor veya kullanabiliyorsunuz.

- Bilgisayar ve Telefon
- Bilgisayar, telefon, notebook
- Tablet

Soru 3) Muhasebe derslerinde kullanılmasını düşündüğünüz teknolojik araçlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

- Muhasebe derslerini genellikle uygulamalarla daha iyi anlayabiliyoruz. O yüzden teknolojilerle kendimiz uygulamaları yaparak ya da öğretmen ile adım adımlarla yaparsak iyi anlaşılır.

Soru 4) Muhasebe derslerinde kullanılması gereken teknolojik yazılımlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir.?

- Muhasebe paket programları
- 1C
- Başka muhasebe yazılımları varsa onları da mutlaka öğrenmek isteriz.

Soru 5) Önermiş olduğunuz teknolojik yazılım sizce yeterli mi?

- Yazılım teknolojiler hakkında bilgilerim az olduğu için yetersiz olabilir.
- Çok fazla bilgim yok

Soru 6) Teknoloji kullanımı hakkında düşünceleriniz nelerdir?

- Birçok programlar var ama onları öğrenmek ve pratik yapmak gerekiyor ve ona göre sonuçları olur.
- Çok avantajları vardır. Bir şey anlamadığım anda ya da derse gelemediğimde videoları izleyebilirim. Kütüphanede bulamadığım kitaplara kolayca ulaşabilirim vb.
- Ders çalışmamda veya dersleri anlamamda bana çok yardımcı olur.

Soru 7) Teknolojik ürünlerin kullanımı muhasebe derslerini anlamayı ne derecede kolaylaştırır?

- Eğer kullanabilirsek yüksek derecede başarı sağlanır.
- Teori ile uygulamayı birleştirir diye düşünüyorum, bence çok yararlı olur.
- Muhasebe derslerinde uygulama çok fazla olduğu için teknoloji ile birlikte bu uygulamaları yapabilir ise dersi daha iyi anlarız diye düşünüyorum.
- Teknolojik ürünlerin kullanımı muhasebe derslerini anlamayı kolaylaştırır.

Soru 8) Muhasebe derslerinin mi yoksa Finansman derslerinin mi anlatımında mı daha çok teknolojik destekli olmasını tercih edersiniz?

- Muhasebe
- İkisi de uygulamalı ders olduğu için teknolojik destekli olması çok önemlidir
- Muhasebe ve Finansman

Soru 9) Finans laboratuvarları ve işlevleri hakkında bilginiz var mı?

- Hayır (Öğrencilerin tamamı)

5. Sonuç

Muhasebe-Finansman eğitiminde asıl amaç, öğrencilere özellikle iş hayatlarında gerek teorik gerekse pratik boyutlarıyla yararlı olabilecek bilgi ve tecrübelerin belirli bir müfredat altında sistematik olarak aktarılmasıdır. Bu nedenle eğitim sırasında derslerde kullanılan materyaller de derslerin daha iyi anlaşılır ve etkili olması açısından önemli olmaktadır. Bu çalışmada, öğrencilerin teknolojik ürünler kullanabilmesinin muhasebe ve finansman derslerine olan etkileri öğrenciler tarafından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin vermiş oldukları cevaplara göre bilgisayar, akıllı tahta ve tablet kullanımı öğrencilerin muhasebe derslerini anlamalarında daha yardımcı olduğu görüşü hakimdir. Teknolojik yazılım aracı olarak en fazla 1C programını kullandıklarını belirtmişler, bazı öğrenciler ise 1C programı dışında başka muhasebe paket programını öğrenmek istemektedirler. Öğrencilere sorulan muhasebe derslerinde teknolojik ürünlerin kullanımı muhasebe derslerini anlamayı ne derecede kolaylaştırır sorusuna ise öğrencilerin çok büyük çoğunluğu eğer kullanabilirsek yüksek derecede başarı sağlanır, teori ile uygulamayı birleştirir diye düşünüyorum, bence çok yararlı olur, muhasebe derslerinde uygulama çok fazla olduğu için teknoloji ile birlikte bu uygulamaları yapabilir ise

dersi daha iyi anlarız diye düşünüyorum, Öğrencilerin çok büyük çoğunluğunun genel bir görüşü ise, teknolojinin dersi sevdirdiği ve derslere devam etmeyi kolaylaştırdığı için daha akılda kalıcı olduğunu belirtmişlerdir.

Ampirik çalışmada elde edilen bulgular yerli ve yabancı literatür de yer alan çalışmaların sonuçları ile büyük bir benzerlik göstermektedir. E-defter, e-fatura, e-ticaret gibi devrimsel nitelikte teknolojinin yoğun bir şekilde kullanıldığı günümüzde artık yeni yetişen neslin bilgi ve iletişim sistemlerini daha sağlıklı ve aktif olarak kullanabilme yeterliliğine sahip olmaları gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Gelişime ve yeniliklere açık yeni oluşumlara cevap vermeye hazır bir muhasebe-finance eğitimi için öncelikle öğretim üyelerinin her türlü teknolojik araç ve gereç ile donanımlı bir şekilde dersleri yürütebilecek yetkinlikte olmalarıyla birlikte üniversitelerin de gerekli alt yapı, araç ve gereçlerin güncel teknoloji ile donatılmış olması arzu edilen amaçların gerçekleştirilmesinde zorunlu olduğu söylenebilir.

Bundan sonra akademik yazında yapılacak çalışmaların daha geniş ölçekte ve farklı bilimsel yöntemlerinin kullanılarak yapılması elde edilen bulguların sağlıklı ve rasyonel olmasını sağlamakla birlikte geliştirilecek önerilerin de isabetli ve yerinde olmasını da temin edecektir.

Kaynakça

- Ahadiat, N. (2003). "Applications of Technology in Accounting Education and Analysis of Its Use Among Faculty", California State Polytechnic University, Pomona, Fall.
- Chrismastuti, A.A. ve V. Purnamasari. (2015). "The Effectiveness of IT Usage in Accounting Education", International Journal of Humanities and Management Sciences (IJHMS), 3(4) (2015) ISSN 2320-4044 (Online)
- Fidan, M. E. ve Ş. Subaşı. (2015). "Türkiye'deki Muhasebe Öğretim Elemanlarının Sayısal Çağda Teknoloji Kullanımına İlişkin Durum Tespiti", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (1), 85-112.
- Hatunoğlu, Z. (2006). "Muhasebe Eğitiminde Bilgi Teknolojisi Kullanımının Sunum Kalitesine Olan Etkilerinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma", Muhasebe ve Finance Dergisi, Sayı: 30. 190-200.
- Jebeile, S. ve I. Abeysekera I. (2010). "The Spread of ICT Innovation In Accounting Education". International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 22(2), 158-168.
- Öztürk, S, Kutlu, H. (2017). "Muhasebe Eğitiminde Teknoloji Kullanılmasına Öğrencilerin Bakışı: Kafkas Üniversitesi'nde Bir Araştırma". Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19 (3) , 781-799. <https://dergipark.org.tr/pub/mbdd/issue/31332/307358>
- Temelli, F. (2019). "İİBF öğrencilerinin muhasebe derslerinde teknoloji kullanımı ile ilgili görüşleri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20 (Özel Sayı), 701-720.

Azerbaycan'daki illerin Sağlık Etkinliklerinin Karşılaştırılması*

Comparison of Health Efficiencies of Provinces in Azerbaijan

Oğuzhan Yüksel¹

¹ The Ministry of Health, Oral and Dental Health Center, Isparta, Turkey

Received: 30.06.2021

Accepted: 11.10.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Ülkeler arasındaki gelişmişlik karşılaştırmalarında, sağlık sektörü önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'da bulunan illerin sağlık sistemleri etkinliklerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. 2017, 2018 ve 2019 yılları ayrı ayrı incelenmiştir. 61 il araştırma kapsamındadır. Girdi odaklı Veri zarflama Analizi (VZA) CRS tekniği uygulanmıştır. Etkin olan ve olmayan iller tespit edilerek, referans alınması gereken iller için öneriler sıralanmıştır. Girdi değişkeni olarak; sağlık çalışanı sayısı, hastane yatak sayısı ve hekim sayısı kullanılmıştır. Girdi değişkenleri, 10000 kişi başına düşen rakamlardır. Çıktı değişkeni olarak ise; doğum sayısı, bebek ölüm sayısı, ölüm sayısı ve poliklinik sayısı göstergeleri kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri, 1000 kişi başına düşen rakamlardır. Analizde, bebek ölüm sayısı ve ölüm sayısı değişkenlerinin tersi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları incelendiğinde 3 yılda da tam etkin çıkan iller; Cebayıl, Hacıkabul, Hocalı, Kelbecer, Kusar, Lerik, Masallı, Saatlı, Sabirabad ve Yardımlı'dır. 3 senelik VZA skorlarının ortalamaları alındığında, en düşük skora sahip olan iller sırasıyla Bakü (%30), Şirvan (%32), Sumkayıt (%32), Gence (%42), Mingeçevir (%42), Şeki (%45), Berde (%47) ve Gakh (%47)'dir. Zerdab ve Tovuz illerinin etkinlikleri, 2017'de %58 iken 2019'da sırasıyla %86 ve %88'e yükseltmiş olmaları önemlidir. İllerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmeleri, ülke ekonomisi ve gelişmişlik açılarından da faydalar sağlayabilecektir. Etkinlikleri düşük olan illerde, sağlık performansını artırmaya yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Performansı, Veri Zarflama Analizi, Etkinlik Ölçümü

Abstract

In the development comparisons between countries, the health sector occupies an important place. In this study, it was aimed to compare the health systems efficiencies of the provinces in Azerbaijan. The years 2017, 2018 and 2019 were examined separately. 61 provinces are covered by research. Input-oriented Data Envelopment Analysis (DEA) CRS technique has been used. Efficient and inefficient provinces were identified and potential improvement proposals were listed. As input variable; the number of health workers, the number of hospital beds and the number of physicians were used. Input variables are figures per 10000 people. As an output variable, the indicators of the number of births, the number of infant deaths (less than 1 year old), the number of deaths and the number of outpatient clinics were used. Output variables are figures per 1000 people. In the analysis, the inverse of the infant mortality and mortality variables (since they express a negative value) was used. The provinces that are fully efficient every 3 years are Jabrayıl, Hajikabul, Xocalı, Kalbajar, Qusar, Lerik, Masalli, Saatli, Sabirabad and Yardimli. The provinces with the lowest score are Baku (30%), Shirvan (32%), Sumkayit (32%), Ganja (42%), Mingechdevir (42%), Sheki (45%), Berde (47%) and Gakh (47%), respectively, when the 3-year DEA scores are averaged. It is important that the provinces of Zardab and Tovuz increase their DEA scores from 58% in 2017 to 86% and 88% respectively in 2019. Productive and efficient management of the provinces will also benefit the country's economy and development. In provinces with low efficiency, policies aimed at improving health performance need to be developed.

Keywords: Health Performance, Data Envelopment Analysis, Efficiency Measurement

Yüksel, O. (2021) Azerbaycan'daki illerin Sağlık Etkinliklerinin Karşılaştırılması. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 443-450. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.51965>

* Bu çalışma, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

1. Giriş

Sağlık, toplumlar açısından en önemli zenginliklerden birisidir. Sağlık problemlerinin çözümünde başarıyı yakalayan ülkelerde ekonomik, siyasal ve sosyal konularda da olumlu değişimler izlenebilir (Ağırbaş vd., 2011: 734). Günümüzde sık karşılaşılan hastalıklar, salgınlar insanların sağlık sektörünü daha da fazla önemsemesine neden olmuştur. Sağlık hizmetlerinin devletler tarafından iyi yönetilmesi, sağlık harcamalarının kaynaklar israf edilmeden kullanılabilmesi gerekmektedir (Alaiad vd., 2018: 23-24). Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri kıyaslanırken kullanılan göstergelerden birisi de sağlık hizmetleridir. Bu alandaki faaliyetler için mevcut kaynakların etkin ve verimli harcanması devletlerin çıkarıdır (Yıldırım ve Yıldırım, 2011: 83).

Sağlık sektörü, devamlı bir iyileştirme süreci gerektirmektedir. Yüksek kaliteli ve uygun maliyetli sağlık hizmeti verilebilmesi gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir (Naveh ve Stern, 2005: 250). Sağlık kurumlarında verimsizlik söz konusu olduğunda tespit edilen en ciddi sorun; eldeki girdilerle (sağlık çalışanları, bina, tıbbi teknoloji, cihazlar vb.) üretilen çıktılar (muayene edilen hasta sayısı, ameliyat sayısı, taburcu olan hasta sayısı, gelir vb.) yetersiz olmasıdır (Wang vd., 1999: 85, Şahin, 2008: 11). Azerbaycan'da da sağlık ile ilgili politikalara önem verilmekte ve gelişmeler yakından izlenmektedir. Azerbaycan'daki sağlık politikalarının uygulanması ve sağlık hizmetlerinin sunumunda Sağlık Bakanlığı görevlidir. Sağlık hizmetlerine tahsis edilen kaynaklarının eşit dağıtılmasından, etkin ve verimli kullanılmasından Sağlık Bakanlığı sorumludur (Kutlar ve Salamov, 2016: 2).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşmuş devletlerde (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan) önceleri sağlık sigortası uygulanmamaktaydı. Ekonomik anlamda daha iyi olmasından ötürü, yetişmiş sağlık çalışanları devlet yerine özel sektör hastanelerinde görev yapmayı seçmekteydiler. Ek olarak sigortacılık henüz gelişmediği için, sağlık harcamalarının büyük bölümünü cepten harcamalar ile karşılanmaktaydı. 2016 yılında Azerbaycan bazı illerde (Mingeçevir ve Yevlah) zorunlu sağlık sigortasının uygulanması ile ilgili pilot proje başlatmıştır. İlerleyen yıllarda, Azerbaycan sağlık harcamalarının genel devlet harcamaları içindeki payının artması (cepten ödemelerin azalması) beklenmektedir (Şener vd., 2017: 512).

Azerbaycan sağlık sisteminde, otorite merkezi yönetimdedir. Sağlık Bakanlığı'nın hastaneleri, araştırma enstitüleri ve salgın hastalıkların tedavilerinin yapıldığı kurumları mevcuttur. Ayrıca il idarelerince de hastaneler işletilmektedir. Bu kurumlar, yaptıkları işlemler gereğince hizmet sunumunda kısmi özerklik sahibidirler. İl idarelerinin sağlık hizmeti sunması, sağlık sistemindeki işleyişte boşluklar oluşmamasına katkı sağlar fakat merkezden yönetilen ve kontrolün yüksek olduğu bir sistemi ortaya çıkarmaktadır. Sovyet yönetiminden miras sayılabilecek sağlık hizmetleri de dâhil tüm sektörlerin merkeziyetçi yapısı günümüzde varlığını sürdürmektedir. Kısmen de olsa özel sektörün gerçekleştirdiği tedaviler için hizmetin denetlenmesi, kalitesi ve değerlendirilmesi konusunda sorunlar yaşanabilmektedir. Azerbaycan'da uygulanan ikili sistem ile sağlık hizmetlerinde etkinliğin tam karşılanamadığı, zaman zaman yetki karmaşası yaşandığı, il idarelerinin hizmet standardizasyonun sağlanamadığı, bütçede denetim problemleri olduğu söylenebilir (Ünal ve Tagiyev, 2016: 479-494).

Hem sağlık çalışanları hem de tıbbi teknoloji-cihaz kaliteleri bakımından Azerbaycan'daki sağlık sistemindeki seviyeler yükseltilmiştir. Beklenen iyileşme rakamlara da yansımıştır. Anne ölüm hızı, 2000 yılında 37,6 seviyesindeyken, 2018 yılında 12,2'ye inmiştir. Benzer azalış, bebek ölüm hızında da gözlemlenmiştir. Sağlık düzeyi göstergelerinden birisi olan, doğumda beklenen yaşam süresi de bu dönemde yükselmiş ve 75,8 yaş olarak tespit edilmiştir. Sağlık alanındaki, mevcut bazı sorunların (yolsuzluk, gereksiz muayenelerin önlenmesi, fazladan ilaç yazılması vb.) giderilmesi ve zorunlu sağlık sigortası uygulamasının yaygınlaşmasının olumlu sonuçlar doğuracağı aşîkârdır (Zeynalova, 2020: 228-229). Ulaşılan veriler ışığında, Azerbaycan sağlık hizmetlerinde iyileşmelerin yaşandığı söylenebilir.

Bu çalışma ile Azerbaycan'daki şehirlerin, sağlık hizmetleri sunumundaki 2017, 2018 ve 2019 yılları verileri birbiri ile kıyaslanarak analizin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Sağlık sektörü ile ilgili hizmetlerin, gelecekte daha etkili şekilde planlanabilmesi açısından teknik verimlilik analizleri önemlidir. Etkin sağlık hizmetleri sunumunda, kıt olan kaynakların doğru kullanılması gerektiği vurgulanmış ve VZA tekniğiyle illerin sağlık performansları ölçülmeye çalışılmıştır. Etkin olmayan şehirler için referans kümeleri belirlenerek çözüm önerileri geliştirilmiştir.

2. Materyal ve Metod

Bu araştırmada; Azerbaycan'da bulunan şehirlerin sağlık performanslarını tespit etmek amacıyla Veri Zarflama Analizi (VZA) metodu, CCR modelinden yararlanılmıştır. Azerbaycan'da 77 tane şehir bulunmaktadır. En büyük şehir

başkent Bakü'dür (ARDSK, 2021). Bunların arasından; 2017-2019 yılları arasındaki ardışık 3 yıllık süreçte verilerine ulaşılabilen şehirler örneklem grubuna alınmıştır. Araştırmanın evrenini Azerbaycan'da bulunan 61 il oluşturmaktadır. 2019 yılı ve öncesindeki son 3 yılın incelenilebilir olması ve tüm şehirleri kapsamaması araştırmanın sınırlılıklarıdır. Veriler, erişime açık Azerbaycan devlet istatistiklerinden (ARDSK, 2021) elde edildiği için etik kurul onayı alınmamıştır.

2.1. Veri Zarflama Analizi

Farrell'in 1957 tarihli çalışmasından (1957: 253-281) ilham alınarak yapılan bir diğer araştırmada, 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR modeli) tarafından ilk kez VZA kullanılmıştır. CCR modeli sayesinde, her bir Karar Verme Birimi (KVB)'de geçerli olmak üzere, çoklu girdi-çıkıtı oranları kullanılabilmiştir (Charnes vd., 1996: 6). Charnes ve arkadaşları ölçeğe göre sabit getiriye (Constant Returns to Scale: CRS) analize eklemiştir (Ramanathan, 2005: 44).

VZA ile aynı amaç ve hedeflere sahip olan ve benzer girdilerle çıktılar üreten bağımsız ve kıyaslanabilir KVB'ler karşılaştırılabilir. Göreceli etkinlik farklılıkları tespit edilmektedir (Bhat vd., 1985: 310). VZA nonparametrik ve doğrusal programlama tabanlı bir analiz tekniğidir. KVB'ler tespit edilip, her bir birim en iyi olan birimle karşılaştırılabilir. VZA analizinde bir sınır (frontier) belirlenir. KVB'lerin verimliliği, belirlenen bu sınıra olan uzaklığı-yakınlığına göre göreceli olarak analiz edilmektedir (Babacan, 2006: 29-30). Sağlık sektöründe, çoğunlukla girdilerin denetlenebilmesi daha kolaydır. Tam tersine sağlık çıktılarının planlanması ve kontrolünün oldukça güçtür. Bu sebeplerle, girdi yönelimli VZA tekniği uygulanması daha uygundur (Şahin, 2008: 28). Sağlık kurumlarında, yapılan analizler sonucunda çıktılarda önerilen potansiyel iyileştirmeler, zaman zaman uygulama sınırlarını aşabilmektedir.

VZA'nın matematiksel gösterimi ilk kez Charnes ve diğerlerine tarafından şu şekilde formüle edilmiştir. Formülde s etkinliği ölçülen KVB, y_{ks} üretilen k . çıktı, x_{hs} kullanılan h . girdi, u_k , s KVB'si tarafından k . çıktıya verilen ağırlık ve f karar birimi sayısı olarak gösterilmiştir (Charnes vd., 1978: 430):

$$E_s = \max \frac{\sum_{k=1}^c u_k y_{ks}}{\sum_{h=1}^d v_h x_{hs}} \quad \text{Kısıtları: } \frac{\sum_{k=1}^c u_k y_{kj}}{\sum_{h=1}^d v_h x_{hj}} \leq 1 \quad \text{olmak üzere } u_k > 0; k=1, \dots, c \text{ ve } v_h > 0; h=1, \dots, d$$

Gözlem kümesinde ($j=1 \dots f$) bulunan tüm KVB'ler, diğerleriyle karşılaştırılarak verimlilikleri değerlendirilmektedir. Her KVB için ağırlıklı çıktıların, ağırlıklı girdilere oranıyla göreceli verimlilikleri hesaplanmaktadır. Verimlilik ölçülürken 1'den küçük veya en fazla 1 olma kısıtları mevcuttur. Bu kısıtlayıcı sayesinde, amaç fonksiyonu maksimum 1 olabilmektedir. Ayrıca, girdi ve çıktı değerlerinin negatif ve sıfır olmama kısıtı da vardır (Şahin, 1999: 133). CCR ve BCC modelleriyle hesaplanan etkinlik skorları 0-1 arasında değerler almaktadır. VZA sonucunda etkin bulunan KVB'ler 1, etkin olmayan KVB'ler 1'den küçük skorlara sahiptir.

2.2. Kullanılan Değişkenler

Literatürdeki daha önce yapılmış çalışmalar ışığında; girdi değişkeni olarak; sağlık çalışanı sayısı, hastane yatak sayısı ve hekim sayısı kullanılmıştır. Girdi değişkenleri, 10000 kişi başına düşen rakamlardır. Çıktı değişkeni olarak ise; doğum sayısı, bebek ölümü sayısı (1 yaşından küçük olanlar), ölüm sayısı ve poliklinik sayısı göstergeleri kullanılmıştır. Çıktı değişkenleri, 1000 kişi başına düşen rakamlardır. Analizde diğer tüm değişkenler pozitif anlamı olduklarından dolayı, negatif anlam ifade eden bebek ölüm sayısı ve ölüm sayısı değişkenlerinin (negatif değer ifade ettiklerinden) tersi kullanılmıştır. Analize uygun hale getirilen veriler ile MaxDea 8 Basic ve Deap 2.1 programları yardımıyla hesaplamalar yapılmıştır.

3. Bulgular

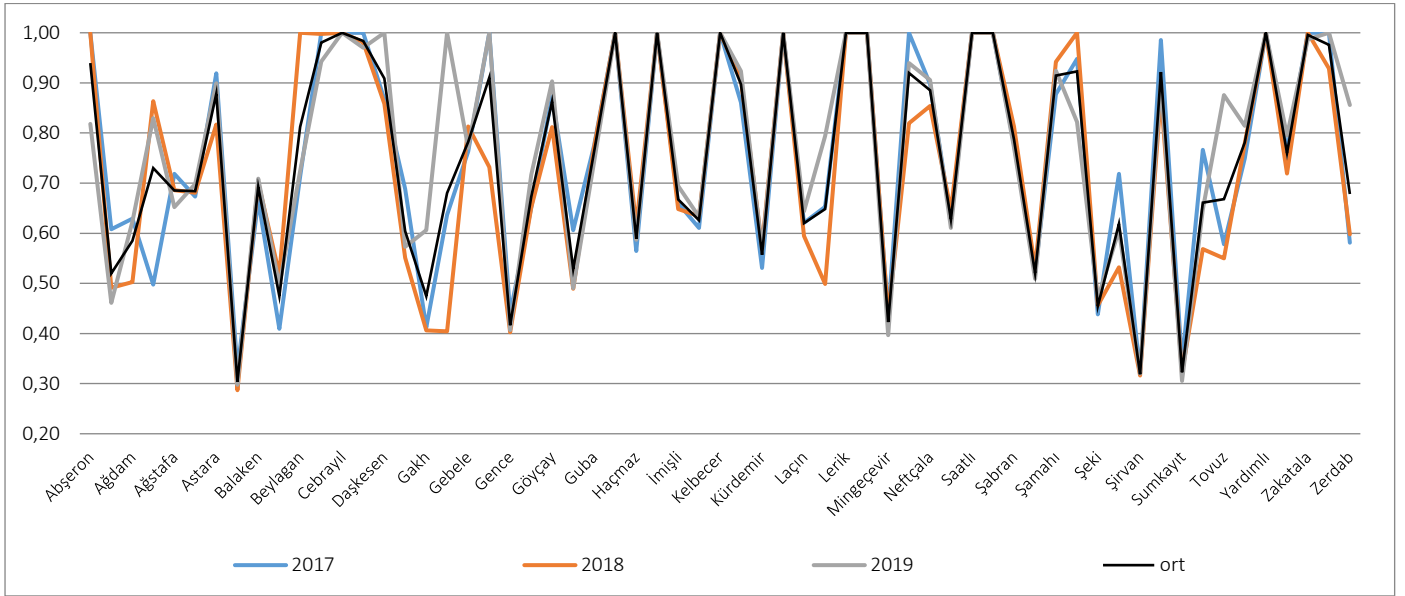
İllerin teknik verimlilikleri, ölçeğe göre sabit getiri varsayımını (CRS) kullanan girdi yönelimli VZA CCR yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulguları incelendiğinde her 3 yılda da tam etkin çıkan iller; Cebayıl, Hacıkabul, Hocalı, Kelbecer, Kusar, Lerik, Masallı, Saatlı, Sabirabad ve Yardımlı'dır. 3 senelik VZA skorlarının ortalamaları alındığında, en düşük skora sahip olan iller sırasıyla Bakü (%30), Şirvan (%32), Sumkayıt (%32), Gence (%42), Mingçeşevir (%42), Şeki (%45), Berde (%47) ve Gakh (%47)'dir. 2017'den 2019'a gelindiğinde olumlu artış gösteren illere Ağdaş, Tovuz ve Zerdab örnek olarak verilebilir. Özellikle Zerdab ili düzenli olarak performans artışı göstermiş ve 2019 yılında %86 etkinlik skoruna ulaşmıştır. Daşkesen ili de %86,5 seviyelerindeki 2 yıllık ortalamasını, araştırmanın son senesinde tam etkinlik skorunu yakalayarak zirveye taşımıştır. Gazakh ili de aynı şekilde ortalamaların altında kalan etkinliğini 2019 yılında tam etkinlik seviyesine çıkarmayı başarmıştır. Tüm seneler için ortalama etkinlik skorunun %75 olduğu görülmektedir. 2019 yılı, incelenen süreler arasında en yüksek ortalama (%76) sahip yıldır. Her

3 sene içinde ortalamalar birbirine yakındır. Tablo 2’de; 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait illerin VZA skorları ve ortalamalar bulunmaktadır.

Tablo 1. İller ve VZA Skorları (2017-2019)

İller	2017	2018	2019	Ort.	İller	2017	2018	2019	Ort.
Abşeron	1,00	1,00	0,82	0,94	Kobustan	0,86	0,91	0,92	0,90
Ağcabedi	0,61	0,49	0,46	0,52	Kürdemir	0,53	0,57	0,57	0,56
Ağdam	0,63	0,50	0,62	0,59	Kusar	1,00	1,00	1,00	1,00
Ağdaş	0,50	0,86	0,83	0,73	Laçın	0,62	0,59	0,64	0,62
Ağstafa	0,72	0,69	0,65	0,69	Lenkeran	0,65	0,50	0,79	0,65
Ağsu	0,67	0,68	0,70	0,68	Lerik	1,00	1,00	1,00	1,00
Astara	0,92	0,82	0,90	0,88	Masallı	1,00	1,00	1,00	1,00
Bakü	0,33	0,29	0,30	0,30	Mingeçevir	0,44	0,43	0,40	0,42
Balaken	0,67	0,70	0,71	0,69	Nahçıvan ÖC	1,00	0,82	0,94	0,92
Berde	0,41	0,52	0,50	0,47	Neftçala	0,90	0,85	0,91	0,89
Beylagan	0,71	1,00	0,72	0,81	Oğuz	0,63	0,65	0,61	0,63
Bilasuvar	1,00	1,00	0,94	0,98	Saatlı	1,00	1,00	1,00	1,00
Cebrayıl	1,00	1,00	1,00	1,00	Sabirabad	1,00	1,00	1,00	1,00
Celilabad	1,00	0,98	0,97	0,98	Şabran	0,78	0,81	0,77	0,79
Daşkəsən	0,87	0,86	1,00	0,91	Salyan	0,52	0,53	0,51	0,52
Füzuli	0,69	0,55	0,57	0,60	Şamahı	0,88	0,94	0,92	0,91
Gakh	0,41	0,41	0,61	0,47	Samux	0,95	1,00	0,82	0,92
Gazakh	0,64	0,40	1,00	0,68	Şeki	0,44	0,46	0,47	0,45
Gebele	0,76	0,81	0,77	0,78	Şemkir	0,72	0,53	0,61	0,62
Gedebey	1,00	0,73	1,00	0,91	Şirvan	0,32	0,32	0,32	0,32
Gence	0,44	0,40	0,41	0,42	Siyezen	0,99	0,88	0,90	0,92
Goranboy	0,65	0,65	0,72	0,67	Sumkayıt	0,34	0,32	0,31	0,32
Göyçay	0,87	0,81	0,90	0,86	Terter	0,77	0,57	0,65	0,66
Göygöl	0,61	0,49	0,49	0,53	Tovuz	0,58	0,55	0,88	0,67
Guba	0,77	0,77	0,74	0,76	Ucar	0,75	0,78	0,81	0,78
Hacıkabul	1,00	1,00	1,00	1,00	Yardımlı	1,00	1,00	1,00	1,00
Haçmaz	0,56	0,61	0,59	0,59	Yevlax	0,76	0,72	0,80	0,76
Hocalı	1,00	1,00	1,00	1,00	Zakatala	1,00	1,00	0,99	1,00
İmişli	0,66	0,65	0,69	0,67	Zengilan	1,00	0,93	1,00	0,98
İsmayıllı	0,61	0,63	0,63	0,63	Zerdab	0,58	0,60	0,86	0,68
Kelbecer	1,00	1,00	1,00	1,00	Ortalama	0,75	0,73	0,76	0,75

2017 veya 2018 yıllarında tam etkinliği yakalamışken, 2019 senesinde daha düşük skorları olan illere Abşeron, Bilasuvar, Celilabad ve Nahçıvan örnek verilebilir. Tam etkinlik sınırından daha aşağılara düşen skorların nedenleri araştırılmalı ve gereken önlemler alınması için çalışmalar yapılmalıdır. Şekil 1’de her 3 yıla ait VZA skorları ve ortalamalarının gösterimi verilmiştir. Tam etkin iken düşüş yaşayan iller şekilde izlenmektedir.

Şekil 1. VZA Skorları ve Ortalamaların Gösterimi

2019 yılı çalışmada incelenen son yıl olduğu için, illerin bu yıla ait referans alması gereken diğer şehirleri çıkarılmıştır. Etkinlik skoru 1 olan tam etkin iller (Daşkəsən, Gazakh, Gədəbəy, Hacıkabul, Hocalı, Kelbəcər, Kusa, Lerik, Masallı, Saatlı, Sabirabad, Yardımlı ve Zəngilan) kendilerini referans almaları yeterli olduğu için tablodan çıkarılmıştır. Örneğin VZA skoru 2019 yılında en düşük olan Bakü ili; Cəbrayıl (0,08); Kusa (0,50) ve Lerik (0,35) illerini referans almalıdır. Diğer iller için de gerekli olan referans iller Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 2019 Yılı VZA Skorlarına Göre Referans İller

İl Adı	Skor	Referans İller	İl Adı	Skor	Referans İller
Abşeron	0,82	Hocalı(0,0875); Lerik(0,8109)	Kobustan	0,92	Cəbrayıl(0,0347); Lerik(0,7392); Yardımlı(0,3419)
Ağcabədi	0,46	Lerik(0,4099); Sabirabad(0,3117); Yardımlı(0,1484)	Kürdəmir	0,57	Cəbrayıl(0,0254); Hocalı(0,1877); Sabirabad(0,6463)
Ağdam	0,62	Cəbrayıl(0,2781); Daşkəsən(0,2601); Kelbəcər(0,3126); Sabirabad(0,1839)	Laçın	0,64	Cəbrayıl(0,7814); Kusa(0,2558); Sabirabad(0,1601)
Ağdaş	0,83	Hacıkabul(0,5796); Saatlı(0,3237)	Lenkeran	0,79	Gazakh(0,2670); Kelbəcər(0,0055); Masallı(0,7492)
Ağstafa	0,65	Hacıkabul(0,3306); Kusa(0,0977); Masallı(0,2984); Sabirabad(0,1641)	Mingəçevir	0,40	Hacıkabul(0,6944); Kusa(0,1952)
Ağsu	0,70	Hacıkabul(0,2509); Saatlı(0,1943); Yardımlı(0,4828)	Nahçıvan ÖC	0,94	Cəbrayıl(0,3747); Kelbəcər(0,1033); Masallı(0,4696); Sabirabad(1,431)
Astara	0,90	Hocalı(0,1333); Kelbəcər(0,0139); Masallı(0,4636); Saatlı(0,1313); Yardımlı(0,2009)	Neftçala	0,91	Hacıkabul(0,0736); Kusa(0,3714); Masallı(0,4821); Sabirabad(0,025)
Bakü	0,30	Cəbrayıl(0,0809); Kusa(0,5094); Lerik(0,3528)	Oğuz	0,61	Hacıkabul(0,6705); Kusa(0,2351)
Balakən	0,71	Hacıkabul(0,4144); Kusa(0,2308); Masallı(0,2929)	Şabran	0,77	Hacıkabul(0,2656); Saatlı(0,6467)
Berdə	0,50	Hacıkabul(0,6244); Kusa(0,2984)	Salyan	0,51	Cəbrayıl(0,0097); Hacıkabul(0,1026); Hocalı(0,0030); Kusa(0,3502); Sabirabad(0,4691)
Beyləgan	0,72	Hacıkabul(0,2882); Saatlı(0,6546)	Şamaxı	0,92	Hacıkabul(0,7439); Saatlı(0,2862)
Bilasuvar	0,94	Hacıkabul(0,9675); Kusa(0,1327); Lerik(0,0097)	Samux	0,82	Gədəbəy(0,1545); Kelbəcər(0,0285); Masallı(0,0584); Saatlı(0,6650)

Celilabad	0,97	Hacıkabul(0,2264); Hocalı(0,1155); Masallı(0,4576); Saatlı(0,3367)	Şeki	0,47	Cebrayıl(0,0177); Hocalı(0,1772); Kusal(0,4122); Sabirabad(0,2262)
Füzuli	0,57	Cebrayıl(0,6698); Kusal(0,2599); Sabirabad(0,1139)	Şemkir	0,61	Hacıkabul(0,2804); Kusal(0,2105); Masallı(0,5208)
Gakh	0,61	Kusal(0,1078); Masallı(1,1451); Sabirabad(0,1047)	Şirvan	0,32	Hacıkabul(0,1447); Kusal(0,2045); Lerik(0,181); Sabirabad(0,3085)
Gebele	0,77	Hacıkabul(0,8744); Saatlı(0,1292)	Siyezen	0,90	Hacıkabul(0,6305); Hocalı(0,0187); Masallı(0,2516)
Gence	0,41	Cebrayıl(0,1532); Kusal(0,4736); Lerik(0,1921); Masallı(0,101)	Sumkayıt	0,31	Hacıkabul(0,7478); Hocalı(0,1063); Lerik(0,0378)
Goranboy	0,72	Hacıkabul(0,454); Kusal(0,0537); Masallı(0,4887)	Terter	0,65	Gedebey(0,0577); Masallı(0,772); Saatlı(0,1169)
Göyçay	0,90	Hacıkabul(0,0256); Kusal(0,2242); Masallı(0,7933)	Tovuz	0,88	Gazakh(0,2647); Masallı(0,8471)
Göygöl	0,49	Hacıkabul(0,1445); Hocalı(0,0226); Kusal(0,0079); Sabirabad(0,6266)	Ucar	0,81	Cebrayıl(0,0427); Hocalı(0,0473); Kusal(0,0628); Sabirabad(0,7217)
Guba	0,74	Cebrayıl(0,0382); Lerik(0,0485); Sabirabad(0,8489)	Yevlax	0,80	Masallı(0,4733); Saatlı(0,1398); Yardımlı(0,364)
Haçmaz	0,59	Hacıkabul(0,1448); Kusal(0,0293); Masallı(0,3713); Sabirabad(0,4011)	Zakatala	0,99	Gazakh(0,1429); Kusal(0,3609); Masallı(0,4878)
İmişli	0,69	Hocalı(0,1873); Saatlı(0,2566); Yardımlı(0,5272)	Zerdab	0,86	Kelbecer(0,2442); Masallı(0,2055); Sabirabad(0,6655)
İsmayilli	0,63	Hacıkabul(0,8046); Kusal(0,0678); Sabirabad(0,0630)			

4. Tartışma ve Sonuç

VZA yöntemi; bankalar, ülkeler, şehirler, turizm, çeşitli sanayi tesisleri, ziraat gibi değişik sektörlerde de uygulanan bir metod olsa da alanyazına bakıldığında sağlık sektöründe de sık sık kullanıldığı görülmektedir. Performans kıyaslaması yapabilmek ve sayısal sonuçlar elde edebilmek sağlık idarecileri için değerlidir. Yöneticiler, şehirler arasında üstün ya da yetersiz olanları tespit edebilmekte ve varsa sorunların çözümünde yol alabilmektedirler, Literatürde, VZA tekniği ile sağlık alanında yapılan araştırmalar ve sonuçlarına dair bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Kutlar ve Salamov (2016) tarafından yapılan araştırmada, Azerbaycan'daki 36 ilde Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin 2013 yılındaki performansları VZA kullanılarak ölçülmüştür. Çalışmada, girdi yönelimli sabit getirili CCR modeli ile değişken getirili BBC modelinden yararlanılmıştır. CCR modelinde 11 (%30,5), BCC modelinde ise 19 (%52,7) ilin tam etkin oldukları anlaşılmıştır. Ortalama skorlar CCR %82 iken, BCC %92 olarak bulunmuştur. İncelenen il sayısının daha fazla olduğu bu çalışmada ise tek yıl değil, ardışık 3 senenin performansları karşılaştırılmıştır. Ortalama skorlar ise 2017 yılı için %75, 2018 yılı için %73 ve 2019 yılı için %76 olarak bulunmuştur.

2004–2010 yılları arasında Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ülkelerindeki sağlık sistemlerinin teknik verimliliğini ölçen bir diğer çalışmada, 10 ülke (İran, Türkiye, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) incelenmiştir. 2 farklı model ve VZA yöntemi kullanılmıştır. İlk modelde, sağlık sistemlerinin kontrolü dışındaki veriler girdileri (gelir, eğitim, sigara kullanımı) ve çıktıları ise doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranları oluşturmıştır. İkinci modelde ise, sağlık sistemlerinin kontrolü altındaki veriler girdi (kişi başına düşen sağlık harcamalarını, 1000 kişi başına düşen doktor sayısını ve 1000 kişi başına düşen hastane yatak sayısı) olarak seçilmiştir. Çıktı olarak ise yaşam beklentisi ve 5 yaşın altındaki ölüm oranları belirlenmiştir. Her iki modelde de Türkiye en iyi skorlara sahip olan ülkedir. Azerbaycan ilk modelde 0,538 ve ikinci modelde 0,856 ortalama skorları ile 3. sıradadır. Türkmenistan her iki modelde de son sırada yer almıştır. Ayrıca kişi başına düşen GSYİH'nın ve sağlık harcamalarının sağlık sistemlerinin teknik etkinliklerinde önemli ilişkilere sahip olduğu bulunmuştur (Ravangard vd., 2014).

Çelik, vd., (2017) tarafından yapılan bir diğer araştırmada, sağlık sistemlerinin etkinliği çıktı odaklı VZA ve regresyon yöntemleriyle 1995 ile 2013 seneleri için ülkeler ölçeğinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Ülkelerin daha iyi sağlık sonuçlarının olması, daha yüksek verimlilik ile ilişkili bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre Japonya, Fransa veya İsveç; Almanya ve ABD gibi diğer gelişmiş ülkelere kıyasla eşit etkinlikteki ülkelerdir. Ekonomik ve politik istikrar, sağlık sistemi hedeflerinin iyileştirilmesinde sağlık harcamaları veya eğitim kadar önemli olabilmektedir. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, 2013 yılında cepten yapılan ödemelerde en yüksek değerlere sahip ülkeler arasında bulunmuştur.

2005, 2010 ve 2013-2017 yıllarının verileriyle Rusya Federasyonu'nun 22 cumhuriyetinde sağlık sektörünün etkinliğini ölçüldüğü bir diğer çalışmada; CCR modeli süper etkinlik sonuçlarında İnguşetya ve Çeçenistan, BCC modelinde ise Çeçenistan ve Tataristan en yüksek süper etkinlik puanlara sahip bulunmuştur (Selamzade, 2021: 7). Yüksel (2021), tarafından, OECD ülkelerinde sağlık etkinlikleri ölçümü amacıyla VZA pencere analizi ile yapılan araştırmada, yalnızca Meksika tam etkin bulunmuştur.

Bir diğer çalışmada, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) üyesi 11 ülkenin (Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan) sağlık hizmeti bakımından etkinlikleri VZA yardımıyla 1998, 2000 ve 2002 yıllarında incelenmiştir. Çalışmada kullanılan girdiler; kişi başına sağlık harcaması, 1000 kişi başına doktor sayısı, 1000 kişi başına hastane yatak sayısıdır. Çıktı değişkenleri ise; nüfus ve sağlıklı beklenen ömür süresidir. Her üç dönemde de etkin bulunan ülkeler Arnavutluk, Ukrayna, Türkiye, Gürcistan ve Rusya'dır. Ayrıca incelenen her üç dönemde, sağlık hizmetini etkin olarak yerine getiremeyen ülkeler ise Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'dır. Bulgaristan en düşük puanlara sahip olan ülke olarak tespit edilmiştir. Azerbaycan 1998 ve 2002 dönemlerinde etkin ülkeler arasındadır (Özdemir, 2009).

Sağlık hizmeti sunumunda görevli birimlerin etkili ve verimli bir sağlık hizmet verebilmesi, düzenli olarak performanslarının değerlendirilmesine ile mümkündür. Sürekli artış eğiliminde olan harcamalar düşünüldüğünde, sağlık tesislerinin mevcut kaynakları en uygun şekilde tüketmeleri ve en iyi hizmeti üretmeleri beklenmektedir. VZA sonuçlarına bakıldığında, en düşük ortalama VZA skoru 2018 yılında (0,73) elde edilmiştir. En düşük etkinlik puanı ise yine 2018 yılında 0,29 ile Bakü ili olarak tespit edilmiştir. Tam etkinliğe sahip şehirlerin faaliyetleri referans alınarak diğer illerin de hastanelerinin performanslarının yüksek düzeye çıkarılması için politikalar ve stratejiler planlanması gerekmektedir. Azerbaycan'ın sağlık sektörüne tahsis edilen payı arttırması ve sağlık alanındaki iyileştirmelerin sürekliliğinin sağlanması konusunda politikalar üretilmesi önerilebilir.

Literatürdeki diğer araştırma sonuçları ile birlikte bir değerlendirme yapılırsa, kullanılan değişkenler, farklı seneleri içermeleri veya verilere ulaşmaktaki yöntemlerin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmıştır. Araştırmada, illerde ulaşılan VZA skorları mutlak neticeler değil, göreceli etkinlik sonuçlarıdır. Azerbaycan'daki sağlık yöneticileri bunları da hesap ederek, verimlilik düzeylerini en doğru şekilde ortaya koyacak değişkenleri belirleyerek etkinlik düzeylerini ölçmelidirler. İllerin belli dönemlerde performans düzeyleri izlenmeli, sonuçlar takip edilmelidir. VZA sonuçlarından sağlık idarecilerinin faydalanmaları, gerekli iyileştirmelerin planlanmasında rehber olarak kullanmalarının uygun olacağı değerlendirilmiştir. Kaynak kullanımında israfın önüne geçilmeli, üretilen çıktılar karşılaştırılmalıdır. Referans kümesinde yer alan illerin, düşük skora sahip olan şehirler tarafından model olarak seçilmesi verimliliklerinin artışına katkı sağlayacaktır. Tam etkin olarak bulunan illerin sağlık yöneticilerinin, seviyelerini korumak amacıyla gerekli önlemleri almaları tavsiye edilebilir.

Kaynakça

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y., & Önder, Ö. R. (2011). Atatürk Dönemi Sağlık Politikası. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 12(48), 733–748.
- Alaiad, A., Najadat, H., Al-Mnayyis, N., & Khalil, A. (2018). Associative Classification of the Jordanian Hospitals Efficiency Based on DEA. 2018 IEEE Conference on Big Data and Analytics, ICBDA 2018, 23–26.
- ARDSK. (2021). Azerbaycan Respublicasının Dövlət Statistika Komitəsi, Erişim Tarihi: 11.05.2021. <https://www.stat.gov.az/source/demography/>
- Bhat, R., Verma, B. B., & Reuben, E. (1985). Envelopment Analysis (DEA). Journal of Health Management, 3(2), 309–328.

- Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *XXI Simpósio Brasileiro de Recursos Hídricos*, 2, 429–444.
- Charnes, A., Cooper, W., Lewin, A. Y., & Seiford, L. M. (1996). *Data Envelopment Analysis*. USA: Kluwer Academic Publishers.
- Çelik, Y., Khan, M., & Hikmet, N. (2017). Achieving Value for Money in Health: a Comparative Analysis of OECD Countries and Regional Countries. *International Journal of Health Planning and Management*, 32(4), e279–e298.
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productivite Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253–290.
- Kutlar, A., & Salamov, F. (2016). Azerbaycan Kamu Hastanelerinin Etkinliğinin VZA Uygulaması ile Değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 1–17.
- Naveh, E., Stern, Z. (2005). How quality improvement programs can affect general hospital performance. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 18(4), 249–270.
- Özdemir, A. İ. (2009). Hizmet Sektörü Etkinliğinin Makro Düzeyde İncelenmesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Sağlık Sektörü Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(Temmuz-Aralık), 189–204.
- Ramanathan, R. (2005). Operations Assessment of Hospitals in The Sultanate of Oman. *International Journal of Operations and Production Management*, 25(1), 39–54.
- Ravangard, R., Hatam, N., Teimourizad, A., & Jafari, A. (2014). Factors affecting the technical efficiency of health systems: A case study of economic cooperation organization (ECO) countries (2004–10). *International Journal of Health Policy and Management*, 3(2), 63–69.
- Selamzade, F. (2021). Evaluation of the Efficiency of the Healthcare Systems of the Russian Federation with Data Envelopment Analysis: An Example of Republics. *Globus: Economy and Law*, 7(41), 7–20.
- Şahin, I., Özcan, Y. A., Özgen, H. (2011). Assessment of Hospital Efficiency Under Health Transformation Program in Turkey. *Central European Journal of Operations Research*, 19, 19–37.
- Şahin, İ. (1999). Sağlık Kurumlarında Göreceli Verimlilik Ölçümü: Sağlık Bakanlığı Hastanelerinin İllere Göre Karşılaştırmalı Verimlilik Analizi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(2).
- Şahin, İsmet. (2008). Sağlık Bakanlığı Genel Hastaneleri ve Sağlık Bakanlığına Devredilen SSK Genel Hastanelerinin Teknik Verimliliklerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(1).
- Şener, M., Yeşilyurt, Ö., & Salamov, F. (2017). Türk Devletleri Sağlık Sistemlerinin ve Harcamalarının Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 61, 511–523.
- Ünal, A., & Tagiyev, R. (2016). Sağlık Sisteminde Desantralizasyon : Türkiye ve Azerbaycan Sağlık Sistemleri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CİEP Özel*, 479–497.
- Wang, B. B., Ozcan, Y. A., Wan, T. T. H., & Harrison, J. (1999). Trends in Hospital Efficiency Among Metropolitan Markets. *Journal of Medical Systems*, 23(2), 83–97.
- Yıldırım, H. H., & Yıldırım, T. (2011). *Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye Sağlık Sektörü (2. Baskı)*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yüksel, O. (2021). Comparison of Healthcare System Performances in OECD Countries. *International Journal of Health Services Research and Policy*, vol. 6, no. 2, pp. 251-261.
- Zeynalova, Z. (2020). Azerbaycan'da Sosyal Adaletin Güçlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 215–232.

Dijital Teknolojik Gelişim ve Covid 19 Salgınının İstihdam Piyasasına Etkisi*

Digital Technological Development and the Impact of the Covid 19 Epidemic on the Employment Market

Ece Demiray Erol^{1**} İbrahim Erol¹

¹ Department of Economics, Manisa Celal Bayar University, Manisa, Turkey

Received: 29.06.2021

Accepted: 21.12.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Dijitalleşme ekonomiyi ve çalışma dünyasını değiştirmekte ve tüm ekonomik sektörleri etkilemektedir. Bu değişimin teknik temeli yeni teknolojilere dayanmaktadır. Bu çerçevede enformasyon ve iletişim teknolojileri, etkili ve güçlü bilgisayarlaşma ile ekonomideki ağ altyapısından hareket edilmektedir. Dijitalleşme yapısal değişimi ve ekonomik büyümeyi etkilemekte, iş dünyası için bir şans yaratmaktadır. Bu amaç doğrultusunda devletin görevi hem iş dünyasına bu yeni teknolojileri destekleyecek ortamı yaratmak ve hem de bürokratik engelleri ortadan kaldırmaktır. Özellikle kamunun bu alandaki görevi cazip ekonomi politikası şartlarını sağlamak ve geline süreci kontrol etmekten geçmektedir, yani devlet girişimcilik özgürlüğünü, yasal güvenliği, iyi eğitilmiş personeli, değişken iş piyasasını, yüksek kaliteli altyapıyı, sürdürülebilir maliye politikasını, ılımlı vergi politikasını, güçlü eğitim ve araştırma kapasitesini ve yüksek yaşam kalitesi ile bağdaştırmak zorundadır. Bu gelişmeler ışığında ekonomide hızlı dijitalleşmenin sağlanmasıyla birlikte verimlilik artacak, sanayicinin rekabet gücünü yükseltecek ve yeni iş alanlarının yaratılmasına olanak tanınacaktır. Covid 19 pandemi krizi de dijitalleşmeyi oldukça hızlandırmış ve yaşantımızın tüm alanlarını etkilemiştir.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, yeni teknolojiler, işgücü piyasaları

Abstract

Digitization is changing the economy and the world of work. It's affecting all sectors of the economy. This change is based on new Technologies. Information and communication Technologies are being driven by the network infrastructure of the economy with effective and powerful computerization. Digitalization affect create structural change and economic growth and it is a change for the business World. The task of the state in this direction is removing bureaucratic obstacles. In the light of these developments, with the rapid digitalization in the economy will increase the productivity and the competitiveness power of the industrialists will be able to increase and new business areas will be created. In particular, the task of the government in this area is to provide attractive economic policy conditions and control of the economic process, ie state entrepreneurship freedom, legal security, well-trained staff, variable labor market, high quality infrastructure, sustainable fiscal policy, moderate tax policy, strong training and research capacity and must provide high quality of life. In the light of these developments, by ensuring rapid digitalization in the economy, productivity will increase, the competitiveness of the industrialist will be increased and new business areas will be created.

Key words: Digitalization, new Technologies, labor markets

Erol, E.D. & Erol, İ. (2021). Dijital Teknolojik Gelişim ve Covid 19 Salgınının İstihdam Piyasasına Etkisi. *Journal of Academic Value Studies*, 7 (4), 451-457. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.51957>

* Bu makale, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** E-mail: ecehan.erol@hotmail.com (Corresponding Author)

1. Giriş

Dijitalleşme teriminin birçok anlamı bulunmaktadır. Dijital sektörün dar ve geniş anlamli tanımları mevcuttur, ancak burada yapılan tanım 2007 yılında OECD'nin yapmış olduğu tanımdır (OECD, Information Economy 2007).

Dar anlamli tanım açısından bakıldığında üçüncü devrim veya dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim tekniklerinin dijital ortama aktarılması, aletlerin ve araçların dijital modifikasyonu olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamli tanım ise bilgi çağını yakalama veya bilgisayarlaşma olarak bilinmektedir.

Dijital teknolojiler yaşantımızı ve ulusal ekonomilerdeki verimliliği değiştirmekte ve yeniliklere olan bağımlılığı arttırmaktadır. İşletmelerin ürün ve hizmet üretimlerini etkilemekte, yenilikleri hızlandırmakta, işgücü miktarı ve kalitesi ile kamu alanları arasındaki etkileşimi de hızlandırmaktadır. Dijital teknolojiler işletmelerin verimliliklerini ve dolayısıyla insanların yaşam düzeylerini artırma potansiyeline sahiptir. Örnek olarak bulut bilgisayarlar işletmelere esnek veri toplama, depolama ve kullanmaya erişim sağlamakta, çevrimiçi platformlar, tüketiciler, şirketler arasındaki etkileşimi optimal sağlayabilmekte, yapay zeka ise karmaşık problemleri daha basit otomatik konuma taşıyabilmektedir (OECD 2017).

Dijital çağ iki temel özelliği göze çarpmaktadır (Düll 2016;6):

*Bilgisayarın 0/1 kodlaması için bilgilerin depolanması ve yazılım sistemiyle makine algoritmalarının tanımlanması ve bunun için dijital kodların kullanılması önemlidir.

* Enformasyonların, yani bilgilerin sayılaştırılması yazı sisteminin icadından beri bilgi sisteminin en temel yeniliği olarak görülmektedir.

Bilgiler sadece değiştirilmiş kodların saklanması ve okunmasına hizmet etmemekte, daha çok elektronik dijital makineler bilgiyi anlayabilmekte, karşı reaksiyon gösterebilmekte ve gerekli görüldüğünde bilgileri aktarabilmektedir. Programlama kodları geliştikçe, sensörler ve kontrol teknolojisi iyileştikçe makineler kendiliğinden daha yeterli konuma taşınmakta, verimlilik oranları artmakta ve kendiliğinden hareket etme imkanı elde edilmektedir. Dijital veri tabanlarının büyümesiyle birlikte, dijital teknolojilerin uygulama alanları genişlemekte ve büyük bir dinamizme sahne olan süreç güçlenerek devam etmektedir (Dinges ve diğ.2017:4- Sträter ve Bengler 2019). Dijital teknoloji bir taraftan birçok alanda insan emeğinin yerini alma potansiyelini geliştirirken, diğer taraftan neredeyse ekonominin tüm faaliyet alanlarında verimlilik artışı körüklemektedir. Bilgi teknolojilerinin iş yerlerine olan tamamlayıcı veya ikame edici etkisi önemlidir. Yeni teknolojiler ya işgücünü tamamlayıcı bir nitelik taşıyacak, ya da teknolojiler iş gücünün yerini alacaktır. Burada önemli olan konu, önümüzdeki 15 yıl içinde öyle bir teknolojik dalga yaşayacağız ki, işyerlerinde olan teknik büyümeden çok salma etkisinin daha büyük olacağı tahmin edilmektedir. Salma etkisi yeni teknolojilerin işyerlerine uygulanmasıyla kendini gösteren teknolojik işsizliği ve iş yerlerindeki iş yeri tasarrufunu ifade etmektedir. Ancak istihdam piyasasında hem şanslar ve hem de riskler karşı karşıyadır. Bilgi teknolojileri sadece teknolojik işsizliğe neden olmaz, aynı zamanda yeni iş yerlerini de yaratırlar (Hütner 2020:18-19; Bundesministerium 2020).

2. Teknolojik Gelişmenin Temel Alanları

Dijital teknoloji dört temel alanda kendini göstermektedir (Führer 2016:25).

*Bilgilerin Dijitalleşmesi, Bilgi Platformları

*Yazılım, Yapay Zeka, Büyük Veri Analizi

*Depolama ve İletim Teknolojisi, İnternet İletişimi, Bulut Bilişim

*Sensör Teknolojisi, Kontrol Teknolojisi ve Robot Teknolojisi

Bilgilerin dijitalleşmesi o kadar çok geliştirildi ki, yeni bilgiler dijital ortamda hizmete sunulmaktadır. İnternet ortamında yeni bilgilere Google arama, Ticaret Platformları ve Amazon gibi arama sitelerinden ulaşılmaktadır. Bu bilgilerin çoğu internet ortamında ücretsiz olarak hizmete sunulmaktadır.

İnternet yazılımı bilgileri makinelerde hazır hale getirmekte, yaşantımızın ve iş alanlarımızın her yönünü etkilemektedir. Yazılımlar olmadan artık ekonomi, kamu ve özel yaşam fonksiyonlarının yerine getirilmesi mümkün değildir.

Yeni araştırmalar yapay zeka ve büyük veri analizleri üzerine yoğunlaşmıştır. Depolama ve iletim teknolojisi elektronik internet ortamında makinelerle bilgilerin değişimini sağlamakta ve bu alandaki sıkıntılar geniş bant ağ ortamı sayesinde çözülmektedir.

Son olarak üretimde otomasyon ve robot teknolojisinin geliştirilmesi, yapay zeka sistemleri ve kontrol teknolojileri alanlarındaki araştırmalar devam etmektedir.

3. Dijitalleşme Devriminin İşgücü Piyasaları Üzerine Etkisi

1990'lı yıllarda Nobel ödülü alanlardan ekonomik büyümenin duayeni Robert Solow bilgisayar devriminin yaşantımızın her alanında görüleceğini, fakat sadece istatistiklerde bulunamayacağını ifade etmişti.

Mc Kinsey'e göre teknik ilerlemenin ekonomik verimliliğe yansımamasının beş nedeni bulunmaktadır (Manyika ve diğ. 2017):

a. Bilişim teknolojilerindeki fiyat gelişmeleri geleneksel metotlarla ölçülememekte ve var olan değerler çarpıtılmaktadır.

b. Dijitalleşme sonucunda sadece yüksek katma değere ulaşamamakta ve bu sonuç istatistiklere yansıtılamamaktadır. Tüketici refahının artmasında rol oynayan skpe, google, e-ticaret ve benzeri hizmetler ücretsiz olarak hizmete sunulmaktadır.

c. Teknolojik ilerleme zaman gelişmesine bağlı olarak gecikmeli olarak hesaplanmakta, ekonomide 10-15 sene içinde gerçekten etkisini gösterebilmekte ve sayılara aktarılabilir.

d. Dünyada dijital işletmeler ile bunun dışında kalan diğer işletmeler arasında büyük fark bulunmakta, hem ABD'de ve hem de Avrupa'da bazı firmalar verimlilik alanında en ön saflarda yer almakta, diğer firmalar da gecikmeli olarak onları takip etmektedir. Verimlilik alanında bir gerileme söz konusu olduğunda, bu duruma bağlı olarak dijitalleşme alanındaki verimlilik kazancı çok yavaş toplam ekonomiye yansıtılmaktadır.

Bu gün enformasyon teknolojilerinin sanayi sektörüne yansımaları ile yaşanan verimlilik patlaması, 1990'lı yıllardaki "New Economy" Yeni ekonomi düşüncesi ile başlamıştı. Daha sonra devam eden dönemdeki bilgisayar devriminde ölçüm problemi çözülmüş, bu alandaki gelişmeler verimlilik istatistiklerine yansımış, gerçekten ekonomide büyük yeniliklerin yaşandığı ortaya çıkmış ve ekonomiyi derinden etkilediği ispatlanmıştır.

Aradan yaklaşık 20 yıl geçtikten sonra dünya ekonomisi yine yeni bir gizemle karşı karşıyadır. Avrupa ve ABD'de ölçülen düşük verimlilik artış oranlarına karşın sanayide otomasyonun artması, dijitalleşmenin çoğalması ve tüm ekonomik verilerin kayıt altına alınması sürecinin devam etmesi tüm ekonomileri derinden etkileyecektir. Tüm dünyada büyük veri bankasının oluşturulmaya çalışılması ve dijitalleşme olgusu şirketler dünyasını önemli ölçüde etkileyecektir.

4. Teknolojik İlerleme ve İstihdam

Burada açıklanması gereken soru, acaba toplam verimliliğin istihdama etkisi konusunda optimist veya pesimist bir görüşe sahip olabilir miyiz? Teknik ilerleme bir taraftan sanayi sektöründe işyerlerinin yok olmasını sağlarken, diğer taraftan yeni işyerlerinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Birinci teknoloji devrimi 18 yy başlamış, ikinci teknoloji devrimi de 20 yy başlarından itibaren etkisini göstermiş ve insanların fiziksel gücünü arttırmaya yönelmiştir (Soyak 2017:71). Geçmiş dönemlerde makineler işçilerin çalışmalarını tamamlayıcı bir nitelik taşıyordu. Zamanımızda kendini hissettiren dördüncü sanayi devrimi sadece zihinsel performansa yönelik ve kendi kendine düşünebilen robotlardan oluşacaktır. Ancak kendi kendine düşünen makinelerin işçi emeğini tamamlayıcı bir nitelik taşıyıp taşımayacağı konusu hala belirsizliğini korumaktadır. Uzmanların görüşüne göre bilişim teknolojileri birçok iş yerindeki işgücünün niteliğini değiştirebilecektir (Kuba 2017:3). Rutin iş faaliyetleri yeni teknolojiler tarafından baskı altına alınabilecek, fakat rutin karakter taşımayan iş faaliyetleri kazançlı çıkabilecektir. Rutin olmayan iş faaliyetleri yapılandırılmamış problemlerin çözümünde, yani ince motor becerileri ile karmaşık iletişim hizmetlerini kapsamaktadır. Dijital ilerleme o kadar hızlı ki, muhtemelen robotlar bu rutin olmayan iş alanlarını kapsayacaklardır.

Küresel çerçevede dijital dönüşüm sayesinde uzak bölgelerdeki insanlarla daha rahat ilişki sağlanacak, toplumun bilgi düzeyi artacak ve yeni teknolojilerin bulunmasındaki ivme hızlanacaktır. Almanya'da çalışanların %54'ü internet bağlantılı bilgisayarlarda çalışmakta ve dörtte bir üretim de tam otomasyonla veya yüksek düzeyli otomasyonlarla gerçekleşmektedir. Dijital teknolojiler önümüzdeki yıllarda sanayi sektöründe etkinliğini daha da arttıracaktır. Artık akıllı

robotlar, yapay zeka sistemleri ve bunlara bağlı internet ağları dördüncü sanayi devriminin vazgeçilmez unsurları haline dönüşmektedir (Schwarzbauer 2017:2).

Emek gücünün ekonomik büyümeye olan etkisinin gün geçtikçe azaldığını görüyoruz. Buna karşın dijital sermaye küresel ölçekte önemini daha da arttırmaktadır. Özellikle daha az kalifiye olan işçilerde işsizlik oranları artmakta veya daha düşük ücret düzeyi uygulanmaktadır. İmalat sanayilerinde el emeği ile çalışan işyerlerinin birçoğu otomasyona geçmekte ve diğer hizmet sektörüne bağlı işyerlerinde de en kısa sürede otomasyona geçilecektir.

Teknolojiler bir taraftan yeni iş yerleri yaratırken, diğer taraftan eski iş yerlerinin de otomasyona geçmesini sağlamaktadır. Şimdiye kadar iş piyasasındaki net istihdam etkisi pozitif görünümüldür, yani teknolojilerin yeni işyeri yaratma etkisi, eski işyerlerinin yok olmasından daha büyüktür ve bu alanlarda işsizlik oranlarında pek artış olmamıştır, çünkü yeni uygulama alanı bulan teknolojiler yeni iş yerleri yaratmışlardır. Özellikle küresel alanda perakende sektöründe ve imalat sanayiinde kendini gösteren makineleşme ve dijitalleşme yeni iş yerleri yaratmış ve bu nedenle de işsizlik artmamıştır (Herzog-Stein 2016:5; Bundesministerium:5).

Dijital başlangıç şirketlerinin gücü o kadar da fazla değildir. Oxford üniversitesindeki bazı araştırmacıların tahminlerine göre ABD istihdam piyasasının %47 oranındaki istihdam ilişkileri yakın bir gelecekte bilgisayar faaliyetleri tarafından gerçekleştirilecektir.

Avrupa Düşünce kuruluşu olan Bruegel enstitüsünün Avrupa İstihdam Piyasası için yaptığı araştırmaya göre, Almanya'daki istihdam piyasasının %51'i, İspanya istihdam piyasasının %55'i, ve Portekiz istihdam piyasasının %59'u değişime uğrayacak, özellikle perakende sektöründeki, hizmet sektörlerindeki ve büro hizmetlerindeki iş yeri kayıplarının yeni teknolojilerin etkisiyle büyük çapta olacağı beklenmektedir (Bruegel İstitut 2017).

Deutsche Industrie- und Handelskammer (DIHJK) 2014 yılında toplam Alman işletmelerinin %94'üne yapmış olduğu dijital dönüşüm konusundaki ankete göre, işletmelerin %23'ü dijital gelişmeyi pozitif olarak değerlendirmiş ve çalışanlarında ilave artışa gideceklerini vurgulamış, işletmelerin %62'si çalışanlarında herhangi bir değişiklik olmayacağını söylemiş ve işletmelerin %15'i de çalışanlarında azalmaya gidebileceklerini ortaya koymuştur (Schumann 2014 ve Rump ve Bretschopf 2017).

Ülkemizde Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem planı (2017-2020) hazırlamış, her eve geniş bant erişimi, geniş bant internet kullanımının yaygınlaştırılması ve bunların altyapısının geliştirilmesi konularında bir rapor hazırlamıştır (Ulaştırma ve Denizcilik Bakanlığı 2017).

OECD'nin 2017 yılında yaptığı bir araştırmada OECD ülkelerinde iş verimliliği sürekli artan dijitalleşme rağmen azalma eğilimi göstermiştir. Bu durum sadece ölçüm probleminden kaynaklanmamaktadır. Verimlilik artışındaki yavaşlama bir yandan çok faktörlü verimlilikteki düşük büyümeden ve diğer yandan düşük sermaye birikim oranlarından kaynaklanmaktadır. Küresel finans krizinin etkileri (düşük kredi arzı, maddi ve maddi olmayan yatırımlar, yapısal değişim isteksizliği, işletme dinamizminin kaybolması ve verimlilik artışındaki dalgalanmalar) işletmelerdeki verimlilik artışlarını önemli ölçüde etkilemiştir (OECD 2017).

5. Covid 19 Krona Krizi ve Dijital Dünya

2020 yılının başından itibaren covid 19 virüsü dünya çapında yayılmaya devam etmekte ve elde edilen tecrübeler bize virüsle nasıl başa çıkılacağını öğretmektedir.

Corona krizinin en önemli iki etkisi iş dünyasında kendini göstermektedir:Öncelikle bu kriz iş dünyasındaki dijital değişimi hızlandırmaktadır.

Almanya'daki iş dünyası anketine katılanların %85 i işlerin ev ofislerinden veya mobil çalışma olarak dijital iletişim araçlarıyla yapıldığına inanmaktadırlar (Hoffmann ve Wintermann 2020). Uzmanların %92'si corona krizi işletmelerdeki dijital değişimi hızlandırdığına inanmaktadırlar. Bu alandaki beklentiler krizin sona ermesi durumunda bile dijital hizmetler ve müşteri iletişim kanalları kullanılmaya devam edilecektir (Bock ve diğ 2018:3-4).

Çalışma dünyasının iyileştirilmesinde ekonomik ve politik karar vericilerin zamanında ve uygun ortamda problemleri tanıyarak harekete geçmeleri önemini korumaktadır.

Sanayi sektöründe bürolarda çalışan personelin işlerini evden yapmaya alışmışlardır. Bu strateji de yeni bir yönetim sistemini ortaya çıkarmıştır. Personeli kontrol eden bir yönetici olmadığı halde firmaların işleri dijital ortamda

ve firma bünyesinden uzakta kendiliğinden yürümektedir. Yalnız bazı işletmeler evden iş yap fikrine hazırlıksız yakalanmışlardır. Mobil cihaz satın alımları ve kurumsal sorunlar dijital iletişimi zorlaştırmıştır.

Diğer açıdan bakıldığında, her kim işletmede çalışıyorsa, o işletmenin bir parçasıdır ve işletme kültürünü özümsemiştir. Ev ofislerinde çalışanlar işletme içi bilgi aktarımından mahrum kalmakta ve firma içi eğitim imkanlarından mahrum kalmaktadırlar. Ayrıca iş yaşamı ile aile ortamı problemleri birbirine karışmakta, iş disiplini bozulmakta ve dinlenme zamanlarına dikkat edilmemektedir.

Kovid 19 krizi tüm dünya ülkelerinde toplam arz miktarının düşmesini sağlamış ve krizin etkilerini zayıflatıcı tedbirler, hizmet sektörü işyerlerinin geçici kapatılması, şehirlerarası ulaşımın kısıtlı olarak sağlanması, karantina tedbirleri gibi faaliyetler iş hacminin daralmasına mal ve hizmet üretiminin düşmesine neden olmuş ve sonuçta toplam gelirlerde bir azalmaya yol açmıştır. Bir çok iş yerinin kapalı olması toplam arz miktarını daraltmış, satış ve kar marjlarını da önemli ölçüde etkilemiş, işçilerin ücret gelirlerini de daraltmıştır.

Pandemi krizinden uluslararası ürün tedarik zincirleri de etkilenmiş ve uluslararası ticaret hacmini önemli ölçüde etkilemiştir. Hammadde ve ara malı tedarikinde oluşan zorluklar ve gecikmeler ülkelerin üretim hacimlerini daraltmıştır. Ekonomileri dış dünya ile daha çok entegre olmuş veya daha çok dış dünyaya bağımlı olan ülkeler bu krizden daha çok zarar görmüşlerdir (Petersen ve Bluth2020:23-24).

Tüm ülkelerde oluşan negatif arz şoku gelişmesi belirli bir zaman diliminde ekonomi tarafından absorbe edilebilecektir, ancak bu kriz ne kadar uzun sürerse gelir ve servet değerlerinde erime ile firma kapanmaları gündeme gelebilecektir. Ayrıca devletin borç yükünün giderek artması da toplam talep miktarı desteklemeye yetmeyecektir.

Bu yaşanan süreçte pandemi ile savaşta ekonomik faaliyetlerin mümkün olduğunca evden dijital ortama taşınmasının politik olarak desteklenmesi ve bu alanda yapısal değişimin zorunlu olduğu kanısının yaygınlaşması dijitalleşmenin önemini daha da arttırmaktadır. Pandemi krizi döneminde uzaktan çalışma ve internet üzerinden pazarlama alanlarında daha başarılı olmaktadır.

Toplumsal belirli kesimlerinde digitalleşme ne kadar gelişmiş ise, kriz ortamındaki başarı o denli artmaktadır. (Bundesministerium 2020).

Avrupa Birliğindeki araştırmalar gösteriyor ki, digitalleşme ne kadar çok gelişirse, kriz ortamından çıkmak o denli hızlı olmaktadır. Daha önceki dönemlerde dijitalleşmeyi ön plana alan ve bu alanda yatırımlarını gerçekleştiren işletmeler pandemi krizine zamanında uyum sağlayarak karlı konuma geçebilmişlerdir.

6. Sonuç

Mega trend açısından değerlendirildiğinde iki gelişmeyle karşı karşıya kalınmaktadır:

Korona pandemi krizi dijitalleşmenin hızlandırılması açısından bir katalizör görevini üstlendiği ortaya çıkmaktadır.

Dijital teknolojiler ticaret, hizmet ve üretim sektörlerinde artan oranlarda gelişim süreci içinde olacak ve değişime uğrayacaktır. Pandemi nedeniyle kısa süreli işsizliğin artacağı ve pandemi sonrası yeni teknolojilerin yeni iş olanakları sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca kriz dönemi içinde sanayi sektöründe artan dijitalleşmeye rağmen verimlilik alanlarında düşmeler yaşanmış, küresel kriz sonrası önemli ölçüde verimlilik artışlarının olacağı tahmin edilmektedir.

Ülkelerin sanayi sektörlerinin uluslararası alandan hammadde veya malları tedarikinde gecikmeler yaşanmakta ve dış dünyaya olan bağımlılık azalmaktadır.

Birçok ülke kilit sanayi sektörlerini (Robot teknolojisi, biyo teknoloji ve dijital teknoloji) desteklemekte, dış dünyaya bağımlı olmadan her ülke kendi kilit sanayi sektörlerine öncelik vermektedir.

Kaynaklar

- Führer, A. S (2016), Wirtschaftspolitische Projektberatung, Digitalisierung, Produktivität und Beschäftigung, 8 November 2016 Wien <http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/streissler-bka-digi2016-studie.pdf>
- Bock-Schappelwein, J.; Böheim, M.; Christen, E.; Ederer, S.; Firgo, M.; S. Friesenbichler, K.; Hölzl, W.; Kirchner, M.; Köppl, A.; Kügler, A.; Mayrhuber, C.; Piribauer, P. & Schratzenstaller, M. Politischer Handlungsspielraum zur optimalen Nutzung der Vorteile der Digitalisierung für Wirtschaftswachstum, Beschäftigung und Wohlstand, ÖSTERREICHISCHES INSTITUT FÜR WIRTSCHAFTSFORSCHUNG, https://www.researchgate.net/profile/Mathias-Kirchner-2/publication/339028502_Politischer_Handlungsspielraum_zur_optimalen_Nutzung_der_Vorteile_der_Digitalisierung_fur_Wirtschafts_wachstum_Beschaeftigung_und_Wohlstand_WIFO/links/5e39743a92851c7f7f1b3f16/Politischer-Handlungsspielraum-zur-optimalen-Nutzung-der-Vorteile-der-Digitalisierung-fuer-Wirtschafts-wachstum-Beschaeftigung-und-Wohlstand-WIFO.pdf
- Bundesministerium (2020) Digitalisierung und Wirtschaftsstandort, Studie, Digitalisierung-Konjunktur Motor in der Krise- Wien Juni 2020/Desktop/Accenture-Digitalisierung-Konjunkturmotor-in-der-Krise-DE.pdf
- Bruegel Institut (2017) Ein Blick in die Zukunft der Arbeit in Europa; Die Zukunft der Arbeit in Europa: Mehr Gewinner und weniger Verlierer, <http://gereports.de/post/161620136154/die-zukunft-der-arbeit-in-europa-mehr-gewinner>.
- Dinges, M.; Leitner, K.; Dachs, B.; Rhomberg, W. & Wepner, B. (2017); 4.0 Beschäftigung und Industrie, Technologischer Wandel und die Zukunft des Arbeitsmarkts, Bundesministerium für Verkehr, Innovation und Technologie, Wien 2017.
- Düll, Nicola (2016); Digitalisierung der Arbeitswelt- grundlegende thesen içinde:
- Düll, Nicola (Hg) Arbeitsmarkt , Digitalisierung der Arbeitswelt, fachexpertisen zur Prognose 2016, im Auftrag der Bundesministerium für Arbeit und Soziales. W. Bertelsmann Verlag Bielefeld.
- Hoffmann, A. & Wintermann, O. (2020) Die Auswirkungen der corona –Krise auf die Arbeitswelt: Was bleibt und was nicht?, Zukunftstudie, [Downloads/die-auswirkungen-der-corona-krise-auf-die-arbeitswelt-b173ecd6b4f3419d979d799e9c35ba1a1d6adfc2.pdf](https://www.bertelsmann-stiftung.de/SharedDocs/downloads/die-auswirkungen-der-corona-krise-auf-die-arbeitswelt-b173ecd6b4f3419d979d799e9c35ba1a1d6adfc2.pdf).
- Hütner, M., (2020) Potenzielle und Umsetzung der Digitalisierung auf Unternehmensebene, Wirtschaftsdienst, Konferenzhefte, Informationszentrum Leibniz, DOI: 10.1007/s10273-020-2610-x, Desktop/Hütner2020_Article_PotenzialeUndUmsetzungDerDigit.pdf.
- Kuba, Sylvia (2017); Arbeitsmarkteffekte der Digitalisierung, AK Policy Paper, April 2017 https://media.arbeiterkammer.at/wien/PDF/studien/digitalerwandel/AK_Policy_Paper_Nr.7_Arbeitsplatzeffekte.pdf.
- Manyika, J.; Chui, M.; Miremadi, M.; Bughin, J.; George, K.; Willmott, P. & Dewhurst, M.; (2017) A Future That Works 2017: Automation, Employment and Productivity, McKinsey Global Institute
- OECD (2007) Information Economy-Sector Definitions Based on the International Standard Industry Classification (ISIC 4)
- OECD (2017) 2. Digitalisierung und Produktivität: komplementäre Themen, OECD Library, Wirtschaftsausblick, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/70409513-de/index.html?itemId=/content/component/70409513-de>
- Pertersen, T. & Bluth, C. (2020) Megatrend-Report 02: Die Corona Transformation, Wie die Pandemie die Globalisierung bremst und die Digitalisierung beschleunigt, Bertelsmann-Stiftung 2020, MT_MegatrendReport2_Web_2020_DT.pdf (bertelsmann-stiftung.de)
- Schwarzbauer, W. (2017); Die Digitale Evolution, Bundesministerium für Wissenschaft Forschung und Wirtschaft, Policy Brief Nr. 34 Mai 2017.
- Soyak, A. (2017), Teknolojiye Dayalı Sanayileşme: Sanayi 4.0 ve Türkiye Üzerine Düşünceler, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 11.

Sträter,O&Bengler,K. (2019)Postionspapier Digitalisierung der Arbeitswelt2.Arb. Wiss. 73,243*245

<https://doi.org/10.1007/s41449-019-00161-2>.

Rump, J.& Bretschopf, K. (2017), HAYS Recruiting experts worldwide HR-Report 2017 Schwerpunkt Kompetenzen für eine Digitale Welt, <https://www.hays.de/documents/10192/118775/Hays-Studie-HR-Report-2017.pdf>.

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı,Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2020) 2017http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/lxIRY+Ulusal_Genisbant_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_2017-2020.pdf.

Endüstri 4.0 ve İşletme Yönetiminin Geleceğine Olası Etkileri: Kavramsal Bir Yaklaşım*

Industry 4.0 And Its Possible Effects on the Future of Business Management: A Conceptual Approach

İlknur ASAR^{1**} Şaban ESEN²

¹ PhD Candidate, Department of Business, Bartın University, Bartın, Turkey

² Professor Doctor, Department of Business, Bartın University, Bartın, Turkey

Received: 17.06.2021

Accepted: 23.12.2021

This article was checked by intihal.net

Öz

Stratejik yönetim, işletmenin sürdürülebilirliğini mümkün hâle getirecek ve ona rekabet üstünlüğü ve ortalamanın üzerinde kâr ve getiri olanağı sağlayacak işlerin yönetimi ile ilgili bir kavramdır. İşletmeler rekabetçi konumlarını korumak ve daha üst seviyelere çıkarabilmek için teknolojik yeniliklere önem vermelidir. Bu teknolojik yeniliklerin en önemli basamağını dijitalleşme oluşturmaktadır. İşletmeler açısından dijital dönüşüm, sadece kârlılığa yaptığı katkı nedeniyle değil aynı zamanda rekabet avantajı elde etmek için de kritik bir öneme sahiptir. Dijital dönüşüme ilişkin çabalar ülkemizde de kamudan özel sektöre, akademik ortamdan imalat ortamına kadar tüm sektörlerde görülmeye başlamıştır. Bu çalışma, Endüstri 4.0 kavramının farklı özelliklerine vurgu yapmakta ve işletme yönetiminin geleceğinde Endüstri 4.0 uygulamalarının yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde, Endüstri 4.0 kavramının temel bileşenleri, üretim işletmelerindeki uygulanabilme potansiyeli ve söz konusu işletmeler üzerine etkisi, gıda, mobilya, beyaz eşya sektörlerinde uygulanabilirliği, sağladığı avantaj ve dezavantajlar, cirolarına yansımaları, finansal etkileri, ulusal kalkınmaya etkileri, uluslararası düzeyde uygulanabilirliği, işletmelerin Endüstri 4.0 olgunlaşma düzeyleri gibi konular işlendiği ancak işletme yönetiminin geleceğine olası etkilerinin bütüncül olarak ele alındığı kısıtlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, yönetsel açıdan Endüstri 4.0 sürecinin önemini, etki alanını, gerektirdiği nitelikleri ortaya koyarak örgütlerde Endüstri 4.0 farkındalığının artırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, İşletme Yönetimi, Örgüt, Dijitalleşme, Siber Fiziksel Sistemler

Abstract

Strategic management is a concept related to the management of businesses that will enable the sustainability of the business and provide it with competitive advantage and above-average profit and return opportunities. Businesses should attach importance to technological innovations in order to maintain their competitive positions and to take them to higher levels. Digitalization is the most important step of these technological innovations. For businesses, digital transformation is critical not only because of its contribution to profitability, but also to gain competitive advantage. Efforts regarding digital transformation have started to be seen in all sectors in our country, from the public to the private sector, from the academic environment to the manufacturing environment. This study emphasizes the different features of the industry 4.0 concept and reveals the place of Industry 4.0 applications in the future of business management. In the literature, the basic components of the concept of Industry 4.0, its applicability in manufacturing enterprises and its effect on the enterprises in question, its applicability in the food, furniture, white goods sectors, its advantages and disadvantages, reflections on turnover, financial effects, effects on national development, international applicability, Industry 4.0 It is seen that there are a limited number of studies in which issues such as maturity levels are covered, but their possible effects on the future of business management are addressed in a holistic manner. The aim of this study is to increase the awareness of Industry 4.0 in organizations by revealing the importance of the industry 4.0 process, its area of influence and the required qualities in terms of management.

Key Words: Industry 4.0, Business Management, Organization, Digitalization, Cyber physical systems

Asar, İ. & Esen, Ş. (2021). Endüstri 4.0 Ve İşletme Yönetiminin Geleceğine Olası Etkileri: Kavramsal Bir Yaklaşım. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 459-468. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.51809>

* Bu makale, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan'da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** E-mail: ilknurasar4367@gmail.com (Corresponding Author)

1. Giriş

1990'lı yıllardan itibaren hızlanan teknolojik gelişim ve küreselleşmeyle birlikte artan rekabet sonucunda stratejik yönetim alanında yeni kavram ve teknikler ortaya çıkmış ve yoğun rekabet ortamı bu yeni uygulamaların ve kavramların işletmeler tarafından uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle yönetimde modern yaklaşımların etkisiyle işletmeler birer sosyoteknik sistem olarak değerlendirilmiş hem teknik yapının hem de sosyal yapıyı oluşturan birimlerin optimize edilmesi hedeflenmiştir (Koçel, 2020).

Tarih öncesi dönemlerde çeşitli el aletleri geliştiren insanoğlu artık günümüzde robotları tasarlamaya, üretmeye, hatta programlayan robotları tasarlamaya başlamıştır. Bütün bunlar insanlığın aklın ve bilginin gücünü keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dijital dönüşüm hızlı bir şekilde yaşanırken eğitimden sağlığa, tarımdan endüstriye, hukuktan sosyal hayata kadar her alanda etkisini yoğun olarak göstermektedir (ATSO, 2016).

Teknolojik değişimlerin yönü, hızı ve biçimi örgütlerin sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerdir. Teknolojik değişimlere hızlı bir şekilde tepki gösteremeyen, uyum sağlayamayan örgütler yok olacak ve bunların yerine uyum sağlayabilen örgütler oluşacaktır (Eren, 2013). Endüstri 4.0 devrimine gelinceye kadar üç tane sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Birinci Sanayi Devrimi, 18. yy. sonlarında su ve buhar enerjili mekanik üretim tesislerinin icadı ile başlamıştır ve bu dönemde yaşanan gelişmeler üretimde insan gücünden makine gücüne geçilmesini sağlamıştır. 20. yy. başlarında ise elektrik enerjisinin mümkün kıldığı iş bölümünün ve seri üretimin ortaya çıkışı ile İkinci Sanayi Devrimi gerçekleşmiştir. Bu teknoloji devrimi, 1840-1870 yılları arasında Cincinnati'deki mezbahalardaki sistemden esinlenerek ortaya çıkmıştır. Amerika'da Henry Ford'un bu sistemi araba fabrikasına uyarlaması sonucunda Ford T'nin üretimi ile İkinci Sanayi Devrimi hız kazanmıştır. Bu dönem Fordizm olarak da adlandırılmaktadır. Üretimin karakteristik özelliği kayan bant sistemidir. Bu sistem sayesinde tek tipe dayalı kitlesel üretim olanaklı hâle gelmiştir. Bu sayede Ford, 850 dolar olan T model arabasını 375 dolara indirerek kısa zamanda mükemmel bir satış grafiği ortaya koymuştur. Bu dönemde, Fordizmin kitlesel üretimi, ülkelerin üretime dair temel stratejilerini oluşturmuştur. Rekabette yaşanan yoğunlaşma ve müşteri tercihlerinde ortaya çıkan çeşitlenme sonucunda Fordizmin sunduğu tek kalıp üretim modeli yetersizleşmiş ve son olarak 1973 petrol krizi sonrasında bu sistem işlevsizleşerek çökmüştür. 1970'lerin ortalarında ise üretimin otomasyonunu daha yüksek bir düzeye taşıyan elektronik ve bilgi teknolojilerinin kullanımı ile Üçüncü Sanayi Devrimi ortaya çıkmıştır (TÜSİAD ve BCG, 2016; Çiftçi vd., 2019; Alçın, 2016; TOBB, 2016).

Resmi olarak ilk defa 2011 yılında Almanya'da Hannover Fuarında konuşulan Dördüncü Sanayi Devrimi'nin temelleri 20. yy. sonlarında atılmış ancak gelişimini 21. yüzyılda sürdürmüştür (Özsoylu, 2017). Gelişmiş bir dijitalleşmeyi temel alan "akıllı" nesneler arasındaki internet teknolojilerini ve geleceğe yönelik teknolojilerin birleşimini ifade ederken üretimde yeni bir temel paradigma değişikliğini esas alan teknolojik gelişim süreci olarak açıklanmaktadır. Endüstri 4.0'ın işletmelerin stratejilerinde ne kadar ve nasıl yer aldığı Endüstri 4.0 konusunda başarının önemli bir bileşenidir. Endüstri 4.0'ın işletmeler tarafından, bütüncül bir bakış açısıyla, kurumsal tasarım yönüyle ele alınması gereklidir (Lasi vd., 2014).

2. Kavramsal Çerçeve

Endüstri 4.0, teknolojilerin tekil olarak kullanılmasından ziyade farklı teknolojilerin bir arada koordinasyon içinde bütüncül şekilde kullanıldığı uygulamalar sayesinde dijital bir dönüşüm gerçekleştirebilecektir. Örneğin, üretim sistemlerinin tam olarak entegre çalışabilmesi için Yatay/Dikey Entegrasyon teknolojilerinin yanında verilerin depolanması ve bu verilere anlık olarak erişim sağlanabilmesi için Bulut sistemlerine gereksinim olmakta, verilerin korunması için de Siber Güvenlik yazılımlarının kullanılması gerekmektedir (TÜSİAD ve BCG, 2016).

Şekil 1. Günümüzün Fabrikalarıyla Endüstri 4.0 Fabrikalarının Karşılaştırması

	Veri kaynağı	Günümüzün fabrikaları		Endüstri 4.0 fabrikaları	
		Özellikler	Teknolojiler	Özellikler	Teknolojiler
Bileşen	Sensör	Hassasiyet	Akıllı sensörler ve hata algılama	Öz farkındalık Öz tahmin	Bozulma izleme & kalan faydalı ömür tahmini
Makina	Kontrolör	Üretilebilirlik ve performans	Durum tabanlı izleme ve teşhis	Öz farkındalık Öz tahmin Öz karşılaştırma	Öngörücü sağlıklı yaşam süresi izleme

Üretim sistemi	Ağ bağlantılı sistem	Ağ bağlantılı sistem	Yalın operasyonlar: iş ve atık azaltma	Öz yapılanma Öz koruma Öz organize etme	Sıkıntısız üretkenlik
----------------	----------------------	----------------------	--	---	-----------------------

Kaynak: Lee vd., 2015, s. 19.

Endüstri 4.0, üretim koordinasyonunun eş zamanlı gerçekleşmesi, gereksinim duyulan üretim bilgisinin harici alanlardan çekilmesi, kayıp ve firelerin sensörler ile kontrol altında tutulması ve bu nedenle kayıp ve fire sayılarının en aza indirgenebilmesi, üretimde zaman ve mekan yakınsaması sağlamasından dolayı kaynak tasarrufu konusunda da önemli avantajlar sağlamaktadır (Alçın, 2016).

Bir endüstriyel ağ aracılığıyla, birden çok birim düzeyindeki siber fiziksel sistemler daha geniş bir veri akışı yelpazesi ve kaynak koordinasyonu sağlayarak ara bağlantı ve birlikte çalışabilirlik sağlamaktadır (Tao vd., 2019). Endüstri 4.0, öz yapılanma, öz denetim ve kendini iyileştirme gibi otonomik özellikleri bünyesinde barındıran akıllı sistemler tarafından yönlendirilen imalat ekosistemlerini ortaya çıkaracaktır. Bu sayede, makine-insan işbirliğine ve simbiyotik ürünlere yönelik yeni tip endüstriyel süreçler ortaya çıkacaktır. Böylelikle daha önce görülmemiş düzeyde operasyonel verimlilik elde edilmesine ve verimliliğin kısa sürelerde gerçekleştirilmesine olanak sağlayacaktır (Lane, 2016). Birbiriyle konuşan, iletişim hâlindeki bağlantılı makineler ürünün kalite kontrolünü yapıp, üretim sürecindeki hataları daha hızlı tespit etmeyi sağlayacaktır (TOBB, 2016).

Endüstri 4.0'ın fabrikalarının, post-fordist dönemin dikey disintegrasyona dayalı atölye tarzı üretimi yerine nasıl bir üretim yapısı oluşturacağı ve yüksek katma değeri nasıl ortaya çıkaracağı, fabrikaların "akıllanmasının" işgücü için ortaya çıkartacağı istihdam yapısı, kâr oranlarının genel seyrine etkisi gerek akademik çevrelerde gerekse iş çevrelerinde tartışılmaktadır (Alçın, 2016).

2.1. Endüstri 4.0 Bileşenleri

Endüstri 4.0'ı oluşturan çeşitli bileşenler mevcuttur. Bunlar aşağıda açıklanacaktır.

2.1.1. Siber Fiziksel Sistemler

Siber fiziksel sistemler, akıllı bağlantı, veriden bilgiye dönüşüm, siber, kavrama, yapılandırma ve simülasyon boyutlarından oluşan ve ağ teknolojilerini kullanarak siber ve fiziksel sistemleri birlikte çalıştırabilen sistemlerdir (Lee vd., 2018). Siber fiziksel sistemler, fiziksel dünya ile siber dünya arasındaki iletişim ve koordinasyonu sağlayan yapıların bütünüdür (Alçın, 2016).

2.1.2. Nesnelerin İnterneti

Bilgi toplumunda, mevcut ve geliştirilmekte olan, bütünleşmiş şekilde birlikte çalışabilen bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı nesneleri (sanal ve fiziksel) birbirine bağlamak yoluyla gelişmiş hizmetlere erişim sağlayan küresel bir altyapı olarak tanımlanmaktadır (ITU, 2012).

2.1.3. Büyük Veri Ve Analitik

Ağ teknolojilerini kullanan makinelerin giderek artan düzeyde kullanımıyla birlikte büyük veri olarak bilinen, sürekli yüksek hacimli verilerin üretimi ortaya çıkmıştır. Büyük veri yönetimi, makinelerin birbirine bağlanılabilirliği, nesnelerin interneti için siber fiziksel sistemlere gereksinim vardır (Lee vd., 2015). Büyük veri, çeşitli kaynaklarca üretilmiş olan yüksek hacimli verileri toplama, düzenleme, özel analitik yöntemlerle işleyerek anlamlandırma sürecidir. Özellikle e-ticaret işletmeleri başta olmak üzere pek çok işletme tüketici tercihlerini daha detaylı tespit edebilmek için büyük verinin ne denli önemli olduğunu anlayarak harekete geçmişlerdir (Duran, 2018).

2.1.4. Bulut Bilişim

Bulut (Cloud) Teknolojisi, işlem kapasitesi, yazılım uygulamaları ve veri depolama hizmetinin internet üzerinden gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Her tür bilgiye, kişisel veriye istenilen zamanda, istenilen yerden hızlı bir şekilde erişebilmeyi sağlamaktadır. Bu işlemlerin tümü için, dijital bir ağ aracılığıyla çoklu sunucu bağlantısı sağlanmaktadır. Bulut bilişim teknolojisi yoluyla, büyük verilerin depolanabilirliği ve bu verilere erişilebilirlik imkânı ortaya çıkmıştır (<https://www.endustri40.com/bulut-bilisim-cloud-computing-nedir/>).

2.1.5. Yatay ve Dikey Entegrasyon

Yatay entegrasyon, tedarik, üretim, pazarlama vb. her süreci kapsamakta, bütünleşik ve birbirine bağlı uçtan-uca sistemler kurmaktadır (Soylu, 2018). Dikey entegrasyon, bir işletmede var olan bütün fonksiyonların birbiriyle işbirliği içinde olmasını ifade etmektedir. Yatay ve dikey entegrasyonun Endüstri 4.0'a kattığı avantajlar; üretim süreçlerinde yaşanan bir değişikliğe hızlıca cevap verilebilmesi, müşteriye özel ve kişiselleştirilmiş üretimin kolaylaşması, kaynak verimliliğinin artırılması, ihtiyaç duyulan değişiklikler basit arayüz güncellemeleriyle bile sağlanabilmesi, işletmelerin daha esnek bir yapı kazanmasıdır (<https://www.endustri40.com/yatay-ve-dikey-entegrasyon-nedir/>).

2.1.6. Yapay Zeka

Kavrama, öğrenme, problem çözme, planlama gibi bilişsel özelliklerin ve yeteneklerin bilgisayarlara kazandırılması yoluyla pek çok işlemin daha kolay ve daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesidir (Baştanlar, 2018). Örneğin, Garanti BBVA, teknolojik yeniliklerini duyurmak amacıyla, reklamlarında yapay zekâ asistanı olarak “Ugi” isimli sanal robotu sunmaktadır. Marka, Ugi karakteri sayesinde sanal gerçeklik veya yapay zekâ kullanarak anlatmak istediğini müşterileri nezdinde ilgi çekici bir duruma getirmektedir. Böylece Garanti BBVA, hikâyeyi “Ugi” isimli sanal karakter aracılığıyla gerçek dünyaya aktarmıştır (Şahin ve Kara, 2020).

2.1.7. Otonom Robotlar

Çevresini algılayabilen, buna dayalı bir plan üreten, kendi kendine karar verebilen, kararlarına uygun şekilde hareket edebilen robotlardır. Endüstri 4.0 uygulamalarının kritik noktalarından biri olan esnek üretim sistemlerinin sağlanabilmesi için anahtar teknoloji durumundadır (EMO, 2016).

2.1.8. Katmanlı Üretim-3 Boyutlu Yazıcılar

Katmanlı üretim, bir 3B CAD modelinin, malzemenin tabakalar halinde birleştirilerek fiziksel bir parçaya dönüştürüldüğü üretim işlemidir. Günümüzde, sağlık, enerji, otomotiv, havacılık, uzay, inşaat gibi alanlarda yaygın olarak kullanılan son derece önemli bir teknolojik yöntemdir (Özer, 2020).

2.1.9. Artırılmış Gerçeklik

Veri ve görüntünün gerçek dünya görüntülerine eklenmesiyle zenginleştirilmiş bir ortam ortaya çıkaran artırılmış gerçeklik kullanılmaya başlandığı ilk yıllarda dijital araçların yeteneklerinin yetersiz düzeyde olmasından dolayı lüks, zahmetli, gelişmesi zor bir teknoloji olarak görülmekteydi. Ancak bugün yazılım ve donanım alanında ortaya çıkan gelişmelerle birlikte artırılmış gerçekliğin uygulama alanı genişlemiştir. Sağlık, eğitim, sanayi, trafik, spor, eğlence ve askeri alanlarda kullanılmaktadır (İçten ve Bal, 2017).

2.1.10. Siber Güvenlik

Siber güvenlik kavramının genel olarak en çok ele alınan konuları; nesnelerin interneti güvenliği, bulut bilişim güvenliği, siber fiziksel sistemlerin güvenliği, büyük veri güvenliğidir (Şimşek, 2020).

Endüstri 4.0'ın tüm bileşenleri “akıllı” bilgi teknolojisi sistemleri ile bağlanmaktadır (Kinzel, 2017).

3. Tartışma ve Öneriler

3.1. Endüstri 4.0 Ve İşletme Yönetiminin Geleceğine Olası Etkileri

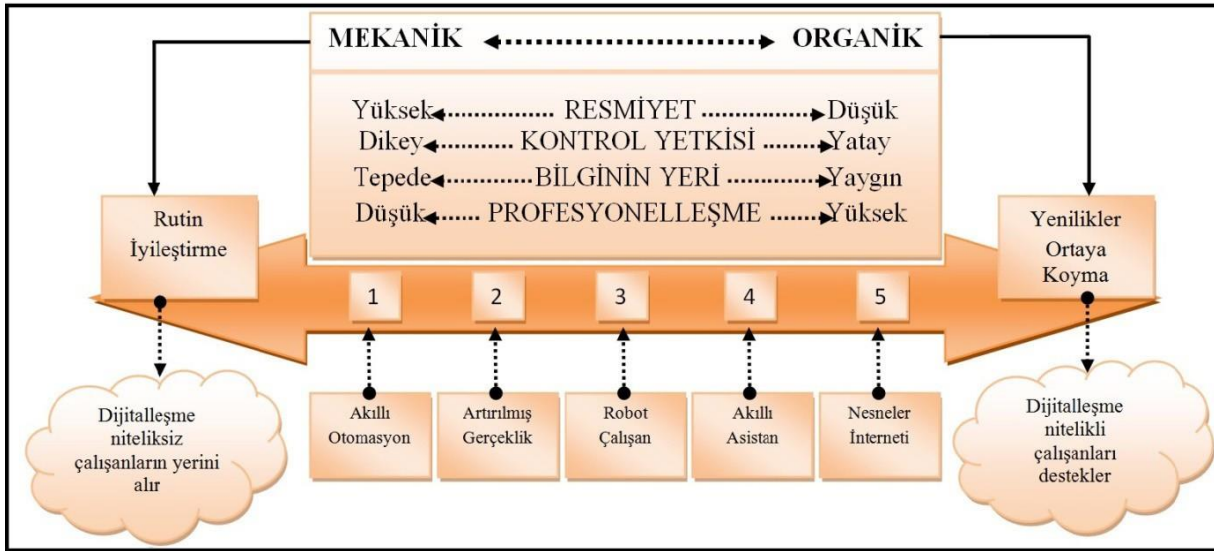
Endüstri 4.0 teknolojilerinin, tüm değer zinciri boyunca yeni bir organizasyon ve yönetim görüşü ortaya çıkarması beklenmektedir. Daha karmaşık sistemleri yönetebilen işletmelerin oluşturulabilmesi için bilişim, yerleşik sistemler, üretim, otomasyon tekniği ve makine mühendisliği alanlarındaki inovasyonlar yeni dönemin gelişimini desteklemektedir (KPMG, 2015). Klaus Schwab'ın ifadesiyle “hangi endüstri alanında olursak olalım teknolojik yenilikler ile bir araya gelen bilginin kullanılması sonucu ortaya çıkan dijitalleşme, şirketlerin geleceği için bir tercihten ziyade mecburiyete dönüşmektedir”. İstisnasız bütün sektörler ve şirketler için asıl soru, “Bozucu etkilere ben de hedef olacak mıyım?” sorusu değil “Bozulma ne zaman gelecek, hangi biçimi alacak ve beni ve kuruluşumu nasıl etkileyecek” sorusudur. Dolayısıyla teknolojik gelişmelerin yeniden şekillendirdiği ilişkiler bütününü “kabul et ve birlikte yaşa” ile “reddet ve onsuz yaşa arasındaki ikili bir tercih olarak görmek yerine, değişimin yönünü, hızını ve getirdiklerini anlamamız gerekmektedir” (Schwab, 2016).

Endüstri 4.0 teknolojileri ile örgüt içerisinde her çalışan yetkilendirilme düzeyiyle orantılı şekilde işletmeyle ilgili bilgilere anlık olarak erişme olanağı bulmakta, tüketiciler siparişlerinin durumunu doğrudan takip edebilmekte, işletme tedarikçiden doğrudan sipariş verebilme, stok durumunu kontrol edebilmekte, kısacası her aşamayı tek tek görüp izleyebilmektedir. Endüstri 4.0 teknolojileri ile yöneticiler örgüt ile ilgili verilere anlık olarak ulaşabilmekte ve böylece karar mekanizması da hızlanmaktadır (Koçel, 2020).

Endüstri 4.0 teknolojilerinden faydalanabilmeleri için örgütlerin iş modelleri, ürün ve hizmet portföyü, pazar ve müşteri erişimi, değer zinciri, yasal riskler ve güvenlik ve örgüt kültürü gibi farklı boyutlardaki yeteneklerinin gelişmesi gerekmektedir (Schrauf ve Bertram, 2016).

Yönetim açısından Endüstri 4.0 kavramının örgütlerin yapısını etkileyen dört temel niteliği bulunmaktadır. Bu nitelikler, resmiyet düzeyi, kontrol yetkisi, örgüt içinde bilginin yeri ve profesyonelleşme düzeyidir. Yönetimin fonksiyonlarının dijital dönüşümü, bu süreçlerin entegrasyonu ve bunun sonucunda ortaya çıkan örgütsel gelişimin örgütün bütününe, kültürüne, iklimine kazandırılması "Endüstri 4.0 bilinçli liderlik" tarzını gerektirmektedir (Aytar, 2019).

Şekil 2. Endüstri 4.0'ın Mekanik Ve Organik Örgüt Yapılarını Etkileme Düzeyi Ve Bunun Sonucunda Elde Edilen Örgüt İklimi

Kaynak: Aytar, 2019, s.85

Örgütlerin Endüstri 4.0 için uygulayabilecekleri tek bir doğru yapı yoktur. Her örgütün içinde bulunduğu duruma ve gereksinimlerine göre Endüstri 4.0 ile uyumlu olacak yapıyı belirlemesi gereklidir (Daft, 2008). Örgütlerin mekanik yapıyı mı yoksa organik yapıyı mı oluşturacakları örgütün büyüklüğüne, kültürüne ve faaliyet gösterilen sektöre bağlıdır. Mekanik örgüt yapısı, merkezileşme, özelleşmiş görevler, birçok kural ve formaliteyle karakterize edilen, dikey iletişim ve katı yetki hiyerarşisinin olduğu bir sistemdir. Durağan çevrelerde uygulanabilir bir yapı olmasına karşın Endüstri 4.0'ın çok hızlı değişen çevresine uyumlu olmadığı bir gerçektir (Ermolaeva, 2017). İstikrarsız, değişken bir çevrede organik örgüt yapısı daha uyumludur. Bu yapı, merkezi olmayan, yetki devrinin olduğu, az sayıda kural ve formalite, yatay iletişim ve işbirliğine dayalı ekip çalışmasından oluşur. İnovasyon stratejisine sahip olan ve değişken ortamda faaliyet gösteren örgütler için esneklik sağlayan bu yaklaşım daha uygundur (Van Der Sluis, 2017).

Örgütlerin Endüstri 4.0 ile uyumlu hale getirilmesi için uygulanabilecek örgütsel yapı seçenekleri şunlardır (Schamim vd., 2016):

- **Matris Yapı:** Bu yapı, fonksiyonel örgüt yapısı, mamul temelli, bölge temelli örgüt yapıları ve diğer örgüt yapılarından oldukça farklıdır. Klasik yönetim yaklaşımının temel bazı ilkelerine aykırı olma niteliği taşımaktadır. Kumanda birliği ilkesi matris örgüt yapısında tamamen terkedilmekte ve bir ast birden fazla üste karşı sorumlu olmaktadır. Matris örgüt yapısında, biri fonksiyonel hizmetlerle diğeryse mal veya hizmetlerle ilgili iki yapı söz konusudur. Bu şekilde, iki tip örgütün olumlu özellikleri tek yapıda toplanmaktadır. Ancak, sorumluluk ve yetkinin birbiriyle karışmış durumda olduğu bu örgüt yapısı çatışmalara uygun bir zemin oluşturmaktadır (Mucuk, 2016). Matris yapı çok esnektir ve ani değişimlere hızlı tepki gösterebilme olanağı sağlamaktadır (Ermolaeva, 2017).

- **Proje Bazlı Takımlar:** Bu yapıda, tek bir grup ortak bir hedefi gerçekleştirmek için farklı görevleri yerine getirmektedir. Böylelikle, işlevsel ve bölümsel engeller ortadan kaldırılmakta, karar mekanizması süreci hızlanmakta ve örgütsel öğrenme geliştirilmektedir. Sıklıkla değişim yaşanan ve inovasyonun kaçınılmaz olduğu bir çevrede, bu yapı uygun olabilir (Khedhaouria ve Jamal, 2015).

- **Düz Hiyerarşi:** Bu yapı, örgütteki kademe sayısının, çalışanlar ve üst yönetim arasındaki mesafenin azalmasını, iletişimin kolaylaşmasını ifade etmektedir. Düz hiyerarşide az sayıda yönetim/personel seviyesi vardır. Yönetim ve çalışanlar arasında güç mesafesi kısadır (Jones, 2003).

- **Ademi Merkeziyetçilik:** Merkezi olmayan bir yapıyı ifade etmektedir. Otorite yönetime değil çalışanlara aittir. Çalışanlar yönetimden onay almadan karar mekanizmasını işletme yetkisine sahiptir. Değişken çevrelerde uygulanması yararlı bir sistemdir. Çalışanların yerinde karar vermesine olanak sağlamaktadır. Bu durum, hızlı karar verme ve öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Hindle, 2008).

Endüstri 4.0, akıllı ürünler, akıllı prosedürler ve akıllı süreçler ortaya çıkarmaya odaklanmaktadır. Endüstri 4.0'ın işletmelere sağladığı ayırt edici yenilikler şunlardır (Acatech, 2013):

- **Kişiselleştirmeye olanak sağlaması:** Sipariş, planlama, üretim ve operasyon aşamalarının tamamında bireysel, müşteriye özel tasarıma, konfigürasyona uygun şekilde hareket edilerek anlık değişikliklerin yapılmasını mümkün kılması ve bu sayede düşük üretim hacminde tek seferlik üretim yaparken aynı zamanda kâr maksimizasyonunu mümkün kılması

- **Esneklik:** Siber fiziksel sistemler tabanlı ağ iletişimi, işin farklı yönlerinin dinamik konfigürasyonunu kalite, zaman, sağlamlık, fiyat, çevreye saygı çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Bu özellikler, tedarik zincirinin kolaylaşmasını sağlamakta ve aynı zamanda mühendislik işlemlerinin daha çevik şekilde gerçekleştirilmesini, üretim süreçlerinin değişkenliğini, gecikmelerin telafisini (örneğin arzda yaşanan sorunlar), kısa sürede çok miktarda çıktı elde edilmesini sağlaması anlamına gelmektedir.

- **Karar alma süreçlerinin optimizasyonu:** Küreselleşen dünyada başarılı olmak için doğru kararları, kısa sürede alabilmek kritik bir noktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri, gerçek zamanlı olarak uçtan uca şeffaflık sağlaması ve eş zamanlı olarak esnek yanıtların alınmasını mümkün kılması nedeniyle karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

- **Kaynak etkinliği ve verimliliği:** En düşük miktarda girdiyi kullanarak, en yüksek miktarda çıktının elde edilmesini, bu çıktı elde edilirken tüketilen kaynakların ve enerjinin en az miktarda olmasını sağlamaktadır. Siber fiziksel sistemler, üretim süreçlerinin değer zincirinin tamamında duruma göre optimize edilmesini sağlamaktadır.

- **Yeni hizmetlerle değer ortaya çıkarması:** Yenilikçi hizmetlerin geliştirilmesi için akıllı algoritmalar, çeşitli akıllı cihazlar tarafından büyük miktarlarda, sırayla kaydedilen veriler (büyük veri), yeni istihdam olanakları ortaya çıkarması sayesinde değer katmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojilerinde KOBİ'ler için özellikle önemli fırsatlar vardır.

- **İşletmelerdeki demografik değişime yanıt vermesi:** İşlerin organizasyonu ve yetkinlik geliştirme girişimleri ile bağlantılı olarak, Endüstri 4.0'ın sağladığı insanlar ve teknoloji arasındaki etkileşimli işbirliği demografik değişimi avantaja çevirmek için işletmelere yeni yollar gösterecek sistemler ortaya çıkarmaktadır. Bunlar, vasıflı işgücü sıkıntısını azaltacak, işyerinde çeşitliliği artıracak (yaş, cinsiyet ve kültürel arka plan açısından) sistemlerdir. Endüstri 4.0, çeşitli ve esnek kariyer yollarını mümkün kılarak insanların çalışmaya devam etmesine ve daha uzun süre üretken kalmasına olanak sağlamaktadır.

- **İş-yaşam dengesi:** Siber fiziksel sistemlerin sağladığı daha esnek iş organizasyonu modelleri kullanan işletmeler, çalışanların iş hayatları ve özel hayatları arasında ayrıca kişisel gelişim ve sürekli gelişimleri arasında daha iyi bir denge kurmaktadır. İşletmeler, çalışan sayıları azaldıkça, siber fiziksel sistemler sayesinde adaylar arasından en iyi çalışanları işe alarak önemli bir avantaj kazanacaklardır.

- **Rekabetçiliğini kaybetmeyen bir ekonomi:** Endüstri 4.0, lider tedarikçi konumunu geliştirirken aynı zamanda pazar payında liderliği elde etmeye olanak sağlamaktadır.

3.1.1. Endüstri 4.0 ve İşletme Fonksiyonlarının Entegrasyonu

Değişime uymanın ortaya çıkardığı sorunlar, değişime karşı gösterilen direnç, hızlı değişim işletmelerde yaygın olarak karşılaşılan durumlardır. Özellikle teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte toplumsal yaşamda olduğu gibi endüstriyel ve ekonomik yaşamda da çeşitli entegrasyon sorunları ortaya çıkmaktadır. Teknoloji, bir örgütte yönetim tekniklerini

ve süreçlerini, örgütsel ilişkileri, grupları, takımları, çalışanları kısacası bir bütün olarak örgütün yapısını ve işleyişini etkileyecektir (Koçel, 2020).

Endüstri 4.0, birbiriyle bağlantılı olan üç faktör için kullanılmaktadır. Bunlar (Zezulka vd., 2016):

- Dijitalleşme ve Entegrasyon (Basit teknik-ekonomik ilişkinin karmaşık teknik-ekonomik ağlarla dijitalleşmesi ve entegrasyonunun sağlanması)
- Ürün ve hizmet önerilerinin dijitalleştirilmesi
- Yeni pazarlama modelleri

Endüstri 4.0 uygulamalarını hayata geçirmek isteyen örgütler, dinamik yetenekler ve inovasyon gerektiren birçok ekonomik, sosyal ve teknolojik zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle Endüstri 4.0'ın gereksinimlerini karşılayacak örgütsel yeteneklerini geliştirerek, gerekli inovasyonları gerçekleştirerek yeni yönetim bakış açılarıyla bu zorlukları aşabilirler. Yönetimin, örgütü Endüstri 4.0 teknolojileri ile uyumlu hale getirmek için örgütsel yetenekleri geliştirmeye olanak sağlayacak bir öğrenme ve inovasyon iklimi ve çeşitli yönetim uygulamaları geliştirmesi gereklidir. Bunlar, uygun örgütsel yapı, uygun liderlik tarzı, uygun insan kaynakları uygulamaları, kısa dönemde inovasyonlara odaklanırken uzun dönemde yetenekleri geliştirmeye odaklanmak, bu odaklanma için geleneksel yatırımlardan vazgeçmek şeklindeki uygulamalardır (Shamim vd., 2016; Scheneider, 2018).

3.1.2. İnsan Kaynakları İlişkisi

Yüzyıllar boyunca üretim süreçlerinde insanın, tamamen insani niteliklerinden dolayı, hata yapma eğiliminde olan ve pahalı bir yapıya sahip olan işgücü olarak değerlendirilmesi, emeğin sermaye ile ikame edilmesine yönelik gelişmelere hız vermiştir. Üretim süreçlerindeki otomasyon, emeğin sermaye ile ikame edilebilirliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Tekrara dayalı işlemlerin otomasyona devredilmesi, niteliksiz işgücü istihdamını kısa dönemde azaltıcı bir etken olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, yüksek nitelikli işgücünün ise makineler ile karşılıklı etkileşim içinde çalışması, yüksek nitelikli işgücüne olan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır (Doğru ve Meçik, 2018).

Endüstri 4.0, hammadde tedariğinden üretime, pazarlamaya kadar işletmelerdeki tüm süreçlerde ve birimlerde değişiklikler ortaya çıkaracak, radikal örgütsel değişimlere sebep olacaktır ve bu yeniliklerin merkezinde insan kaynakları bulunmaktadır. Bu uyum sürecinin örgütün tamamına yayılabilmesi ve örgüt kültürü durumuna getirilebilmesi için de insan kaynaklarının misyonu, iş tanımları ve sorumlulukları yeniden tanımlanacaktır (World Economic Forum, 2016).

Endüstri 4.0'ın, örgütlerde ortaya çıkardığı değişimler insan kaynakları planlamasını da etkileyecektir. İnsan kaynakları planlaması sürecini başlatan bilgi toplama aşamasında gerçekleştirilen iş analizinin şekil şartlarının değişmesi, talep öngörümlemede gereksinim duyulan insan kaynağının yetkinliğe dayalı tespitinde aranacak kriterlerin değişmesi, arz öngörümlemede dışsal işgücü arzı için çeşitli yetkinliklere sahip, robotik makine işlerinden ve yapay zeka teknolojilerinden anlayan işgören planlamasının gerekmesi, planlama sürecine Endüstri 4.0 teknolojisine dayanan yapay zeka, sistemler vb. alımlarının, geliştirilmesinin ya da çalışmasına son verilmesinin dâhil olduğu yeni bir aşama eklenmesinin gerekmesi, iş analizi kapsamında hareket-zaman etüdünün yapay zekaya uyarlanarak gözlem yöntemine indirgenmesi gerekmesi, Endüstri 4.0 teknolojisi sonucu ortaya çıkan yeni meslek gruplarına uygun olan eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin planlanması, robot kullanım yetkinlik eğitiminin de rotasyonda gerçekleştirilmesi gerekliliği, Home Office gibi yeni esnek çalışma türlerinin planlamaya dâhil edilmesi gerekmesi gibi etkiler ortaya çıkacaktır (Yılmaz ve Erkollar, 2018).

Endüstri 4.0, insan kaynaklarına, üretimden iş yapma biçimlerine kadar farklı görevler yükleyecektir. Yapay zekâ ve otomasyon bu devrimin ana unsurları gibi gözükse de üretim süreçlerinin planlanması ve kontrolünde insan kaynağı unsuru bu dönüşümün merkezinde olma özelliğine sahiptir. Endüstri 4.0 teknolojileriyle birlikte üretim sistemlerinin artması sonucunda, bunları programlayacak ve kontrol edecek insan kaynağı sayısı da aynı oranda artacaktır. Tüm gün boyunca iş başında olan, psikolojik ve fiziksel olarak yorucu bir iş ortamında fiziki güçlerini yoğun olarak kullanan çalışanlar yerine akıllı organize süreçler dahilinde kendi tasarladığı uygulamaları izleyen, kontrol eden ve üretim stratejileri geliştiren çalışanlar yer alacaktır. Yapay zekâ uygulamalarının kullanımının örgütlerde yaygınlaşması sonucunda mavi yakalı çalışan istihdamlarının azalması ve altın yakalı çalışan sayılarının önemli düzeyde artması beklenmektedir (Gürün, 2019). Güncel yönetim uygulamalarından olan personel güçlendirme sayesinde işgörenleri eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile geliştirmek ve örgütsel etkililiği arttırabilmek mümkündür (Çankaya, 2018).

Yapay zekanın çalışanların eğitimi konusunda da devrim ortaya koyma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir. İşletmelere inovasyon yapılabilen, risksiz eğitim olanağı sunarak eğitim ve geliştirme maliyetlerinin azalmasını, iş güvenliğinin artmasını ve maliyetlerin azalmasını sağlamaktadır. Çalışanlara özel kariyer planlamasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yapay zeka yazılımları kullanarak işletmeler, çalışanların performanslarını daha doğru ve tutarlı ölçebilmektedir. Bu nedenle, performans değerlendirme, ücretlendirme konularında da yapay zekanın önemi ortaya çıkmaktadır. İşletmeler, duyarlılık analizi ve chatbot gibi bazı teknolojilerin yardımıyla çalışanlardan anlık geri bildirim alabilmektedir. Bu sayede çalışanlara devamlı olarak geri bildirim yapılarak örgüte bağlılıklarının artması, örgütsel vatandaşlık davranışları geliştirmeleri beklenmektedir (Gündoğmuş vd., 2020).

Gelecekte çalışanların işletmelere çok daha yüksek nitelikler sunmaları gerekeceği düşünülmektedir. Akıllı bilişim sistemlerinin üretim tesislerine entegre edilmesiyle özellikle üretim planlaması, endüstri mühendisliği, kalite güvencesi, tedarik zinciri yönetimi alanlarında ve üretim “işçileri/mavi yakalıları” olarak yeni iş gereklilikleri ve profilleri ortaya çıkacaktır. Yeni iş modelleri ve süreçleriyle bağlantılı olarak yenilikçi cihazların, akıllı teknolojilerin ve bilişim sistemlerinin kullanımı ve dijitalleşmenin artması, yarının “işçileri/mavi yakalıları” için çok daha iyi eğitimlerin verilmesi gereksinimini ortaya çıkaracaktır (KPMG, 2015). TÜSİAD ve BCG’nin hazırladığı “Türkiye’nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği” raporunda, nitelikli işgücüne olan ihtiyacın Endüstri 4.0 teknolojileri kullanımının önündeki önemli engellerden biri olduğu, dijital dönüşüm konusunda farkındalığın düşük olması, yatırım finansmanının sağlanamaması ve yatırımların geri dönüşündeki belirsizlikler unsurlarının ardından üçüncü sıraya yerleştiği tespit edilmiştir (TÜSİAD ve BCG, 2017).

Sensör teknolojilerindeki gelişmeler robotlara çevrelerini çok daha iyi düzeyde algılama, yanıt verme ve birçok çeşitli görevleri yapabilme niteliği kazandırmaktadır. Robotlar günümüzde bulut bilişim sistemleri aracılığıyla enformasyona uzaktan erişebilmekte, diğer robotlardan oluşan ağlara bağlanabilmektedir. Bu gelişmelerle birlikte insan-makine işbirliği önemli düzeyde artmaktadır (Schwab, 2016). Çalışanların işgücünün dışına itilmemeleri için üretimde kullanılan bir makineden daha üstün vasıflara sahip olmaları beklenmektedir (Doğru ve Meçik, 2018). Peter Drucker’a göre, örgütlerde herhangi bir işle ilgili uzmanlığa sahip olan bir çalışan dört ya da beş yıl içerisinde yetersiz duruma gelmektedir. Bu nedenle günümüzün sürekli değişen iş ortamında hem çalışanların hem de örgütlerin devamlı olarak kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir (1992).

3.1.3. Finansman İhtiyaçları

Endüstri 4.0’ın ekonomik etkilerinin tanınması ve değerlendirilmesi son derece önemlidir. Endüstri 4.0 teknolojileriyle uyumlu yeni sistemlerin tedariki, kurulumu ve mevcut süreçlerin Endüstri 4.0’a uyumlu hâle dönüştürülmesi için ciddi yatırımlar yapılması gerekmektedir. Bu tarz kararların alınmasında ve dijital dönüşümün gerçekleşmesinde yönetsel açıdan güçlü bir öngörü ve üstün bir desteğe gereksinim vardır. Finansal risklerin titizlikle ele alınarak değerlendirilmesi işletmenin finansal sürekliliğinin sağlanmasında oldukça önemlidir (Sung, 2018). Örgütlerin, stratejilerine uygun ve fayda/maliyet oranı en yüksek teknoloji uygulamalarını araştırmaları ve örgütsel dinamiklerine uygun yeni teknolojiler hakkında üst düzey bilgi sahibi olmaları sanayide dijital dönüşüm projelerinin finansmanını da kolaylaştıracaktır. Örgütlerin yaptığı dijital yatırımların arkasında stratejik bir yaklaşım ve fayda/maliyet odaklı bir değerlendirme olması, proje finansmanını sağlayacak kurumların risklerini azaltacak ve böylelikle kredi değerlendirmelerinde katkı sağlayacaktır (TÜSİAD ve BCG, 2017). Dijital dönüşümü gerçekleştirebilmek için kullanılan finans teknikleri “Finans 4.0” olarak adlandırılmaktadır. Finans 4.0 araçları, kullanım bedeli/ ekipman ve teknoloji finansmanına erişim, teknoloji güncelleme ve yükseltme, yazılım lisansı, ürün ödemeleri, pilot uygulamadan gerçek uygulamaya geçişte sağlanan finans yardımı, işletme sermayesi çözümleri, orijinal malzeme üreticilerine satış ivmesi sağlayacak finansman çözümleridir (<https://www.endustri40.com/finansal-endustri-4-0/>). Endüstri 4.0 yatırımları, araştırma geliştirme faaliyetleri, anahtar teknolojiler ve fikri mülkiyet alanlarında önemli bir düzeye ulaştığı takdirde yüksek katma değer ortaya çıkacaktır (Kalkan, 2018).

4. Sonuç

Endüstri 4.0’ın sunduğu yeni teknolojiler, örgütlerde yönetim tekniklerini ve süreçlerini, örgütsel ilişkileri, grupları, takımları, çalışanları kısacası bir bütün olarak örgütün yapısını ve işleyişini etkilemektedir. Endüstri 4.0, yalnızca üretimin değil; işlerin, iş yapış biçimlerinin ve insan kaynağının da dönüşmesine neden olmaktadır. Bu dönüşümle birlikte günümüzde ve gelecekte örgütlerde yönetsel süreçlerde Endüstri 4.0 faktörünün de gözönünde bulundurulması işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için oldukça önemlidir.

Endüstri 4.0, teknolojilerin tekil olarak kullanılmasından ziyade farklı teknolojilerin bir arada koordinasyon içinde bütüncül şekilde kullanıldığı uygulamalar sayesinde dijital bir dönüşüm gerçekleştirebilecektir. Endüstri 4.0'ın işletmelerin stratejilerinde ne kadar ve nasıl yer aldığı Endüstri 4.0 konusunda başarının önemli bir bileşenidir. Endüstri 4.0'ın işletmeler tarafından, bütüncül bir bakış açısıyla, kurumsal tasarım yönüyle ele alınması gereklidir.

Tüm örgütlerde Endüstri 4.0 için uygulanabilecek tek bir uyumlu yapı yoktur. Her örgütün içinde bulunduğu duruma ve gereksinimlerine göre Endüstri 4.0 ile uyumlu olacak, kendi gereksinimlerini en iyi karşılayacak yapıyı belirlemesi gereklidir. Örgütlerin mekanik yapıyı mı yoksa organik yapıyı mı tercih edecekleri örgütün büyüklüğüne, kültürüne ve faaliyet gösterilen sektöre bağlıdır.

Dijital dönüşümün merkezinde dönüşümü mümkün kılan teknolojilerin birbirleriyle bağlantılı olarak oluşturduğu siber-fiziksel sistemler vardır. Entegre edilmiş ve tam otomasyona sahip akıllı sistemlerin yaygınlaşması, makine-makine ve makine-insan etkileşimi, nitelikli iş gücü gereksinimini de artırmaktadır. Endüstri 4.0'ın ortaya çıkardığı yeniliklere ayak uydurabilecek nitelikli işgücünün yetiştirilmesinin yanında mevcut işgücünün Endüstri 4.0'ın gerektirdiği yeteneklere sahip olabilmesi için çeşitli eğitim programlarıyla yeniden eğitilmesi, personel güçlendirme faaliyetlerinin öncelikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle yöneticilerin bu dijitalleşme sürecini örgütün bütününe kazandırabilmeleri, örgütsel yeteneklerini geliştirerek, örgütsel stratejilerini Endüstri 4.0 teknolojileriyle uyumlu hâle getirebilmeleri bu süreçte oldukça önemlidir. Endüstri 4.0 teknolojileriyle uyumlu yeni sistemlerin tedarik edilmesi, kurulumu, kullanımı, entegrasyon, geliştirme faaliyetleri ve mevcut yapı ve süreçlerin Endüstri 4.0'a uyumlu hâle dönüştürülmesi için ciddi yatırımlar yapılması gerekmektedir. Endüstri 4.0'ın, gelecekte de radikal örgütsel değişimlere sebep olmaya devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, yönetimlerin bu yeni paradigmayı yakından tanıması, bu konudaki trendleri takip etmesi, örgütsel yapı, süreç, kaynak ve yetenekleri Endüstri 4.0 teknolojileriyle uyumlu hâle getirmesi rekabet avantajı sağlaması açısından kritik bir konudur.

Endüstri 4.0 teknolojilerinin uygulanması sürecinde yönetimin fonksiyonlarının dijital dönüşümü, bu süreçlerin entegrasyonu ve bunun sonucunda ortaya çıkan örgütsel gelişimin örgütün bütününe, kültürüne, iklimine kazandırılması işletmelerin başarısı açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, yöneticilerin bu yeni teknolojilere gereken önemi vermeleri, işletmenin fonksiyonlarını bu sürece entegre etmeleri, Endüstri 4.0 teknolojileri için gerekli finansmanı sağlamaları, insan kaynaklarını güçlendirmeleri yönetsel başarıda anahtar faktörler olarak öne çıkacaktır.

Kaynakça

- Acatech, (2013). Acatech: Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0, Final Report of the Industry 4.0 Working Group.
- Alçın, S. (2016). Üretim için yeni bir izlek: Sanayi 4.0. Journal of Life Economics, 3(2), 19-30.
- ATSO (2016). Antalya firmalarına yönelik Endüstri 4.0 durum tespiti: Ölçeğin geliştirilmesi ve pilot uygulama projesi. Erişim adresi <https://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/b5397a8cdd23159c064f2957c269fbe4.pdf>
- Aytar, O. (2019). Endüstri 4.0 ve bu paradigmanın örgüt yönetimi üzerindeki olası etkileri. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 21(2), 75-90.
- Baştanlar, Y. (2018, Nisan 17). Yapay zeka ve yapay öğrenme. Erişim adresi <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yapay-zeka-ve-yapay-ogrenme>.
- Çankaya, M. (2018). "Personel güçlendirmenin örgütsel etkililiğe katkısı üzerine bir alan araştırması", Yayınlanmış Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Çiftçioglu, B., Mutlu, M., ve Katircioğlu, S. (2019). Endüstri 4.0 ve insan kaynakları yönetiminin ilişkisi. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(1), 31-53.
- Daft, R. L. (2008). Organization theory and design (10. Baskı). South-Western: Cengage Learning.
- Doğru, B., Meçik, O. (2018). Türkiye'de Endüstri 4.0'ın işgücü piyasasına etkileri: firma beklentileri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı, 1581-1606.
- Drucker, P. (1992). The new society of organizations. Harvard Business Review, September-October.
- Duran, A. (2018). Büyük veri ile tüketim alışkanlıkları tamamen değişiyor, Erişim adresi <https://magg4.com/buyuk-veri-ile-tuketim-aliskanliklari-tamamen-degisiyor/>

- EMO. (2021, Şubat 26). Endüstri 4.0 ve otonom robotlar. Erişim adresi https://www.emo.org.tr/ekler/91f2bb2a057879e_ek.pdf?dergi=1069
- Eren, E. (2013). Stratejik yönetim ve işletme politikası (9. Baskı). İstanbul: Beta
- Ermolaeva, A. (2017). Industry 4.0 and HR in logistics, The Master Thesis, University Of Economics in Prague, International Business - Central European Business Realities, Prague
- Gündoğmuş, E., Yıldız, F. Z., Atalay, E., Aydın, B. Y. (2020). Yapay zeka ve insan kaynakları yönetiminin geleceği, 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. 23-25 Eylül, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gürün, F. (2019). Endüstri 4.0 ve beşeri sermayenin geleceği. Journal of Social Policy Conferences, 76(1), 67-88.
- Hindle, T. (2008). Guide to Management Ideas and Gurus, London: Profile Books.
- ITU (2012). Series y: Global information infrastructure, internet protocol aspects and nextgeneration networks next generation networks—frameworks and functional architecture models. International Telecommunication Union, Geneva, Switzerland, Recommendation.
- İçten, T., Bal, G. (2017). Artırılmış gerçeklik üzerine son gelişmelerin ve uygulamaların incelenmesi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 5(2), 111-136.
- Jones, G.R., George, J.M., Hill, C.W. (2003). Contemporary management. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Kalkan, K. (2018). Endüstri 4.0: Sektörel bazda incelenmesi ve patent sistemi üzerindeki etkisi, (Uzmanlık tezi). Türk Patent ve Marka Kurumu Patent Dairesi Başkanlığı.
- Khedhaouria, A., Jamal, A. (2015). Sourcing knowledge for innovation: Knowledge reuse and creation in project teams. Journal of Knowledge Management, 19(5), 932-948.
- Kinzel, H. (2017). Industry 4.0 - Where does this leave the human factor ?. Journal of Urban Culture Research, 15(1), 70-83.
- Koçel, T. (2020). İşletme yöneticiliği (18. Baskı). İstanbul: Beta
- KPMG. (2015, Kasım 14). Sanayi 4.0 Dördüncü Sanayi Devrimi, Yarının Fabrikaları Neye Benziyor?. <https://home.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2016/08/tr-sanayi-4.PDF>
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H., Feld, T., Hoffman, M. (2014). Industry 4.0, bussiness and information engineering. The International Journal Of Wirtschaftsinformatik, 56(4), 261-264.
- Lee, J., Bagheri, B. K., Hung, A. (2015). A cyber-physical systems architecture for industry 4.0-based manufacturing systems. Manufacturing letters, 3(1), 18-23.
- Özer, G. (2020). Eklemeli üretim teknolojileri üzerine bir derleme. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 9(1): 606 – 621.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 41-64.
- Schrauf, S., Bertram, P. (2016). Industry 4.0: How digitization makes the supply chain more efficient, agile, and customer-focused. Erişim adresi <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/insights/digitization-more-efficient.html>
- Schwab, K. (2016). The fourth industrial revolution. World Economic Forum.
- Shamim, S., Cang, S., Yu, H., Li, Y. (2016). Management approaches for industry 4.0: a human resource management perspective, IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC): 5309-5316.
- Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve girişimcilikte yeni yaklaşımlar. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(1), 43-57.
- Sung, T. K. (2018). Industry 4.0: A Korea perspective, Technological Forecasting & Social Change, 132(1), 40-45.
- Şahin, E., Kara, S. N. (2020). Dijital pazarlamada transmedya hikâyeciliği: Garanti BBVA örneği. 19. Uluslararası İşletmecilik Kongresi. 23-25 Eylül, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

- Şimşek, M. Z. (2020). "Endüstri 4.0 olgunluk düzeylerinin tespitine yönelik bir araştırma: Sivas ili örneği", Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Tao, F., Qi, Q., Wang, L., Nee, A. Y. C. (2019). Digital twins and cyber–physical systems toward smart manufacturing and industry 4.0: Correlation and comparison. *Engineering*, 5(4), 653-661.
- TOBB (2016). Sanayi 4.0'a hazır mıyız?. Erişim adresi <https://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/Sayfalar/2016/259.php>
- TÜSİAD ve BCG (2016). Türkiye'nin küresel rekabetçiliği için bir gereklilik olarak Sanayi 4.0: gelişmekte olan ekonomi perspektifi. İstanbul: TÜSİAD.
- TÜSİAD ve BCG (2017). Türkiye'nin sanayide dijital dönüşüm yetkinliği, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2017, 12 – 589.
- Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu, (2021, Şubat 20). Yatay ve dikey entegrasyon nedir? Erişim adresi <https://www.endustri40.com/yatay-ve-dikey-entegrasyon-nedir/>.
- Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu, (2021, Şubat 25). Finansal endüstri 4.0. Erişim adresi <https://www.endustri40.com/finansal-endustri-4-0/>.
- Van Der Sluis, L. E. (2004). Designing the workplace for learning and innovation: Organizational factors affecting learning and innovation. *Development and learning in organisations, An International Journal*, 18(5), 10-13.
- World Economic Forum (2016). "WEF The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution", Erişim adresi http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf
- Yılmaz, C., Erkollar, A. (2018). Endüstri 4.0'ın insan kaynakları planlaması üzerine etkileri, IMSC 5th International Management Information Systems Conference, 24-26 Ekim 2018 – BTK Convention Center, Ankara.
- Zezulka, F., Marcon, P., Vesely, I., Sajdl, O. (2016). Industry 4.0 - An introduction in the phenomenon, *International Federation Of Automatic Control-Papersonline*, 49(25), 8-12.

İşletme Misyonunun Sosyal Sorumluluk Açısından İncelenmesi: BİST 30 Endeksi Üzerine Bir İçerik Analizi*

Examining the Business Mission in Terms of Social Responsibility: A Content Analysis on the BIST 30 Index

Yeşim Turpcu^{1**}

¹ Department of Business, Bartın University, Bartın, Turkey

Received: 15.06.2021

Accepted: 11.10.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Günümüzde özellikle toplumun bilinçlenmesiyle ürünlerden sağlanan fayda yanında bu ürünlerin üretilmesi sürecinde topluma ve doğaya duyarlı hareket edilip edilmediği ve işletmelerin toplumsal sorunların çözümünde yer alıp almadıkları büyük önem kazanmıştır. Küreselleşme ile varlığını daha da çok hissettiren çevre kirliliği, doğal kaynakların bilinçsizce kullanımı, işsizlik, yoksulluk, cinsiyet eşitliği, kadın, çocuk ve hayvan hakları, eğitim ve sağlık gibi konular işletmeler açısından sosyal sorumluluk faaliyetlerini önemli hale getirmiştir. Toplumsal sorunlara duyarlı işletmelerin toplumla olan bağları daha güçlü ve toplum tarafından benimsenmeleri daha kolay olur. Dolayısıyla toplumun ve birçok işletmenin sosyal sorumluluk kavramına karşı daha hassas yaklaşıtları ve bu kapsamda yürütülen faaliyetlerin daha dikkatli irdelendiği görülmektedir. Çalışmanın amacı, Mayıs 2021 döneminde BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal web sitelerinde misyon başlığı altında sosyal sorumluluk olgusuna yer verilip verilmediğini tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin Türkiye’de en yüksek piyasa değerine, borsa işlem hacmine ve kurumsal yönetim ilkelerine sahip oldukları düşünüldüğünde bu işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine karşı daha fazla önem vermeleri beklenmektedir. Ancak yapılan araştırma sonucunda çok az işletme tarafından misyon beyanı içinde bu kavrama yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri konusunda yapılan bilgi paylaşımları da yeterli bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Misyon, Sosyal Sorumluluk, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, BİST 30, İçerik Analizi

Abstract

Today, in addition to the benefits provided by the products, especially with the awareness of the society, it has gained great importance whether the production process of these products is sensitive to the society and nature and whether the enterprises are involved in the solution of social problems. Issues such as environmental pollution, unconscious use of natural resources, unemployment, poverty, gender equality, women's, children's and animal rights, education and health, which make their presence felt more and more with globalization, have made social responsibility activities important for businesses. Businesses that are sensitive to social problems will have stronger ties with the society and it will be easier for them to be adopted by the society. Therefore, it is seen that the society and many businesses approach the concept of social responsibility more sensitively and the activities carried out in this context are examined more carefully. The aim of the study is to determine whether the corporate websites of the companies in the BIST 30 Index in the period of May 2021 include the concept of social responsibility under the heading of mission. Content analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. Considering that the companies included in the BIST 30 Index have the highest market value, stock market trading volume and corporate governance principles in Turkey, these businesses are expected to give more importance to their social responsibility activities. However, as a result of the research, it is seen that this concept is included in the mission statement by very few businesses. However, the information sharing of these enterprises on corporate social responsibility activities was not found sufficient.

Keywords: Mission, Social Responsibility, Corporate Social Responsibility, BIST 30, Content Analysis

Turpcu, Y. (2021). İşletme Misyonunun Sosyal Sorumluluk Açısından İncelenmesi: Bist 30 Endeksi Üzerine Bir İçerik Analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 469-491. <http://dx.doi.org/10.29228/javstudies.51787>

* Bu makale, 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde Bişkek/Kırgızistan’da gerçekleştirilen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi’nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** E-mail address: yesimturpcu80@hotmail.com

1. Giriş

Günümüzde işletme başarısı, işletme sahiplerinin ve ortaklarının beklentilerini karşılama ve yüksek kârlar elde etme dışında, faaliyetlerin gerçekleştirildiği çevrede bulunan tüm paydaşların beklentilerinin ne ölçüde karşılanabildiğiyle değerlendirilmektedir. İşletmelerin içinde bulunduğu çevredeki paydaş gruplarına (çalışanlar, hissedarlar, müşteriler, tedarikçiler, rakipler, devlet, toplum) ve çevreye karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardır. Toplum artık işletmelerin kendilerine kaliteli ürün ve hizmet sunmalarının dışında toplumsal sorunların çözümüne de katılmalarını ve toplumsal fayda sağlamalarını beklemektedir. Toplumun beklentilerine cevap veremeyen işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri oldukça zordur. Sadece ekonomik kazanç için hareket eden işletmeler kısa vadede başarı elde etseler de uzun vadede toplumun desteğinden mahrum kalır ve başarısız olurlar. Dolayısıyla işletmeler ekonomik değer yanında sosyal değer yaratma sorumluluğu da taşırlar.

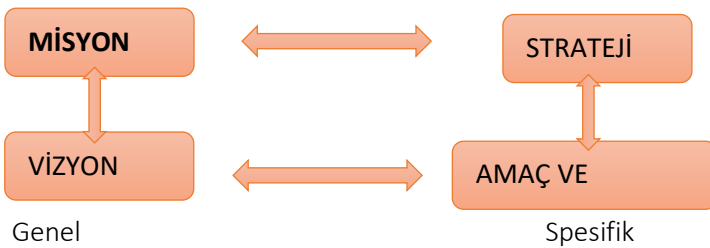
Çalışmada BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin misyon beyanları içinde sosyal sorumluluk konusuna yer verip vermediklerini belirlemek amacıyla yapılan araştırma için stratejik yönetim sürecinin önemli bir basamağı olan örgütsel yönlendirme aşamasında belirlenen işletme misyonuna ve ilişkili olduğu kavramlara değinilmiş, sosyal sorumluluk ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramlarının kapsamlı bir literatür taraması yapılarak bu kavramların ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, sosyal sorumluluk yaklaşımları, kurumsal sosyal sorumluluk modelleri, teorileri ve alanları hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin misyon beyanı içinde sosyal sorumluluk konusuna yer verip vermediklerini belirlenmek amacıyla yapılan araştırmanın sonuçları paylaşılmıştır.

2. Misyon

Günümüz işletmelerinin en temel amacı, müşterilerine en iyi ürün ve hizmeti en verimli ve en etkin şekilde sunabilecek yöntemleri geliştirerek, belirlemiş oldukları amaç ve hedeflere ulaşmaktır. Bunu yapabilmeleri ise sürekli değişen dünyada çevreye uyum sağlamalarına yardımcı olacak stratejiler geliştirmeleriyle mümkündür (Özer,2015:70).

İşletmelerin hangi yönde ilerleyeceği stratejik yönetim sürecinin örgütsel yönlendirme aşamasında misyon, vizyon, amaç ve hedefler oluşturmasıyla belirlenmektedir. Misyon ve vizyon ifadeleri işletmelerde yönetici ve çalışanların karar ve davranışlarına yön veren, işletme amaç ve hedeflerini tüm paydaşlara ileten iletişim araçları olarak nitelendirilebilmektedir. Misyon ve vizyon bildireleri işletmelerin kurumsal kimliğini ortaya koymalarında büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla misyon ve vizyon ifadeleri işletmelerin başarısında önemli faktörler olarak görülmektedir (Yücel ve dğ.,2019:179).

Şekil 1.1. Misyon, Vizyon, Strateji, Amaç ve Hedef ilişkisi

Misyon, vizyon, strateji, amaç ve hedefler farklı anlamlarda olmalarına rağmen birbirlerine bağlı ve birbiriyle ilişki içinde olan kavramlardır. İşletmelerin genel anlamda başarıya ulaşabilmeleri bu kavramların birbirleriyle uyumuna bağlıdır. Misyon ve vizyon, günümüz ve gelecekle bağlantılı ve uyumlu; strateji, amaç ve hedefler ise misyon ve vizyonla uyumlu olmalıdır. Misyon ve vizyon genel nitelikli iken strateji, amaç ve hedefler daha spesifik nitelikler taşımaktadırlar (Akdemir,2018:58).

Misyon, örgütlerin varlık nedenini ortaya koyan bir kavramdır. İşletmelerin misyon açıklamalarında varlık nedeninin yanı sıra üreteceği mal ve hizmetlerin neler olacağı, bunların nerede ve nasıl üretileceği, iş yapış felsefeleri, sahip olduğu değerler, kullanacakları teknolojiler, hitap edeceği pazarlar gibi unsurlar açıklanmaktadır. Misyon, işletme içinde örgütsel uyum ve esnekliğin sağlanmasına, aynı zamanda işletmenin yönünü tayin etmesine ve imaj oluşturmaya imkân sağlar. Strateji belirlenmeden önce misyon ortaya konularak bu doğrultuda kararlar alınır (Akgemci,2008:24).

Şekil 1.2. Misyonun Cevap Verdiği Sorular

İşletmeler misyon ifadesini belirlerken şekil 1.2’deki gibi bazı sorulara cevaplar aramaktadır (Arıkboğa,2010:32-33).

Misyonun Özellikleri

- Kısa, açık ve net olmalıdır.
- Paylaşılan ortak inançlar ve değerlerden oluşmalıdır.
- Uzun dönemli ortak bir amaç niteliğindedir.
- İşletme çalışanlarının tümüyle ilgilidir.
- Her daim daha iyiyi ve daha üstün başarıları elde etmeyi ifade eder.
- Belirli bir işletmeye özgü ve özeldir.
- Niceliksel değil, niteliksel bir değerdir.
- Ürün veya hizmete değil pazara odaklanır (Ülgen ve Mirze,2010:48).

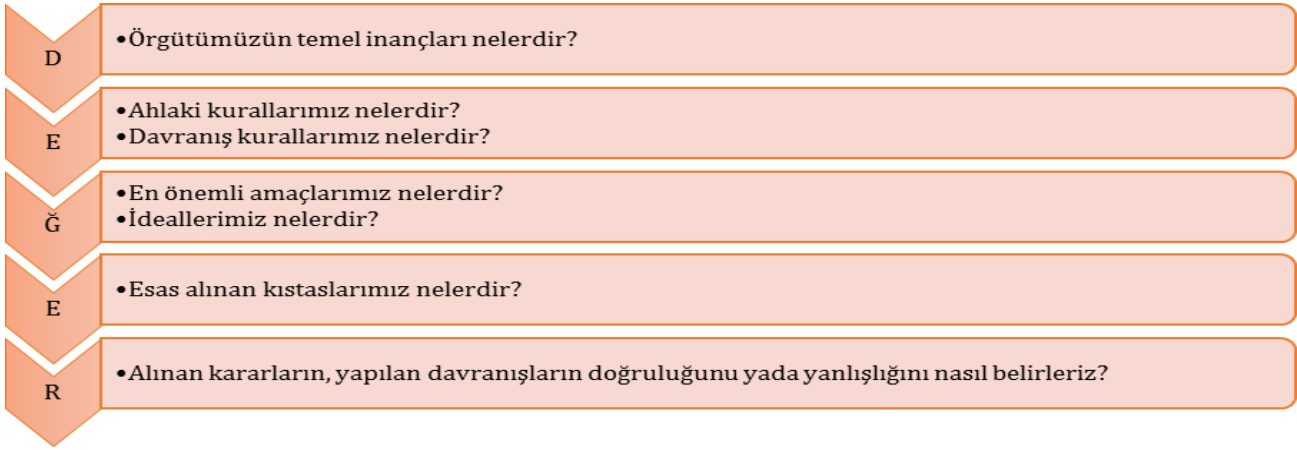
Misyonun Faydaları

- Örgütsel amaç ve hedefler doğrultusunda çalışanları yönlendirmek,
- Amaçların gerçekleşmesi için bir kontrol işlevi oluşturmak,
- Kararların alınmasında rehberlik etmek,
- Davranış standartları oluşturmak,
- Örgüt içinde ortak bir kültür ve değerler oluşturmak,
- Örgütün amaçlara odaklanmasını sağlamak,
- Çalışanları motive ederek performans artışı sağlamaktır (Ocak vd. 016:506).

1.1. Misyon ile İlişkili Kavramlar

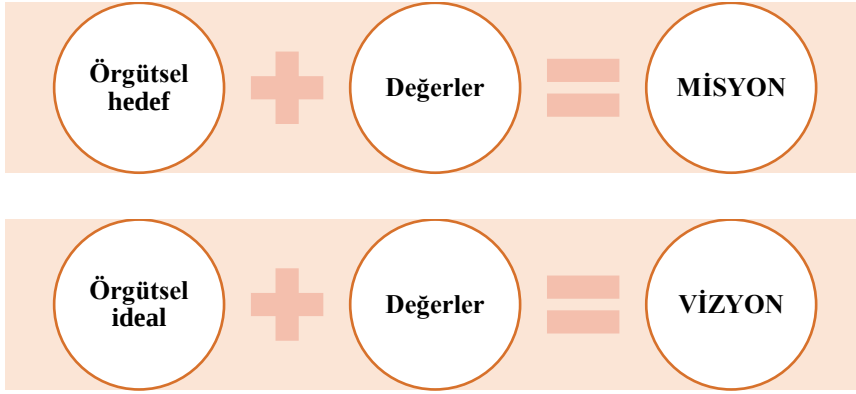
1.1.1. Değerler

Değerler, bir örgütün içinde bulunduğu çevrede yaşamını güvenli bir şekilde sürdürmesini ve gelişmesini, örgütün işlerinin planlanmasını ve örgüt üyelerinin tutarlı davranışlar sergilemesini sağlayan yön gösterici kurallar dizisi olarak tanımlanabilmektedir. Değerler, belli davranış standartları ile hangi tür davranışın ahlaka uygun olup olmadığını, bireylere nasıl davranılması gerektiğini, davranış ve karar süreçlerinde hangi yöntemlerin kullanılacağını ortaya koymaktadır. Değerler örgüte özgü olup, düşünce ve davranış biçimlerini, olaylar karşısında verilecek tepkileri belirleme özelliğine sahiptirler. Örgüt kültürünün temelini oluşturan değerler, işletme çalışanlarının örgütü kavramasını sağlamaktadır.

Şekil 1.3. Değerleri Belirlemede Sorulabilecek Sorular

Örgüt değerlerinin açık bir tanımının yapılması ve bu değerlerin paylaşılması, hedeflere yönelmek ve işletmede sinerji oluşturmak için gerekli ve önemlidir. Farklı değerlere sahip bireylerin oluşturduğu bir örgütün başarılı olabilmesi mümkün değildir. Örgütsel değerlerin paylaşılması, örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde çalışanları motive etmektedir. Örgütler, örgütsel değerler çerçevesinde vizyon ve misyon oluşturmaktadır.

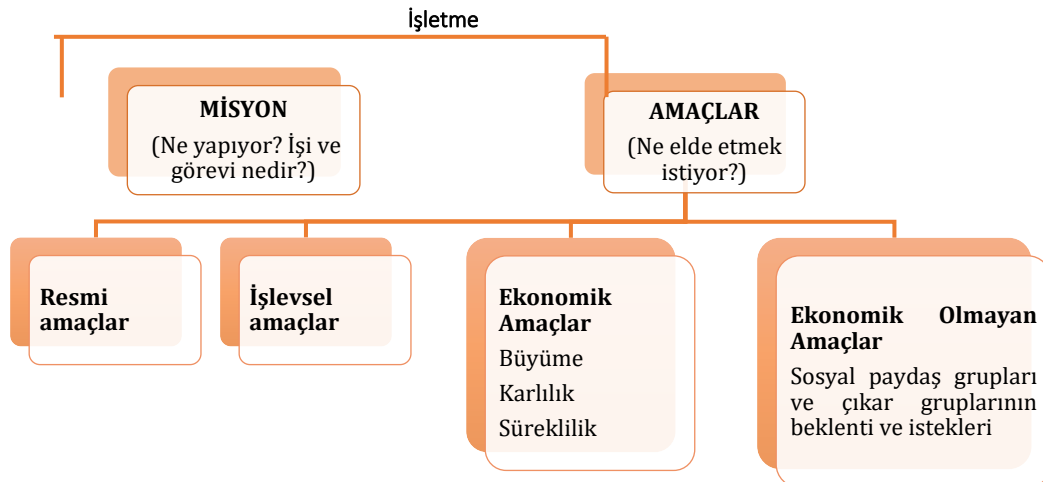

Şekil 1.4. Misyon ve Vizyonun Değerler ile ilişkisi

Değerler hakkında açık ve net ortaya koyulmuş bir örgüt anlayışı olmadan misyon ve vizyon oluşturmak basit bir kopyadan öteye geçememektedir (Kılıç,2010:83-86).

1.1.2. Amaç ve Hedefler

Amaçlar, işletmenin sahip olduğu kaynakları gelecekte ulaşmak istediği konuma gelmek için düzenlemesine ve buna yönelik strateji oluşturmaya yardımcı araçlardır. Hedefler, bu amaçlara ulaşmak için gerekli aşamaları ifade eder. Bir amacı gerçekleştirmek için birden fazla hedef belirlenebilir (Eren,2002:9)

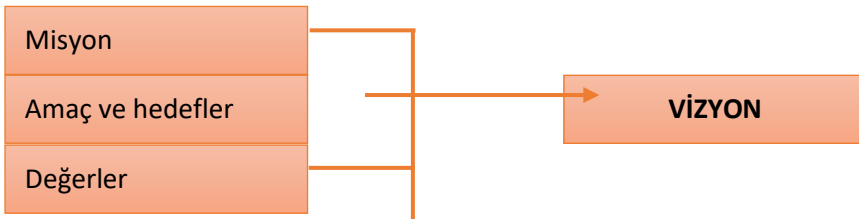
Şekil 1.5. Misyon ve Amaçlar

İşletmeler belirli işlerde faaliyette bulunarak toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmaktadır. İşletmeler varlık nedenini, yaptığı işi, işletme değerlerini ve felsefesini misyon beyanlarında belirtmektedirler. Fakat bu misyonu neden yerine getirmek istedikleri ve neleri elde etmek istedikleri işletme amaçlarıyla ortaya konulmaktadır (Ülgen ve Mirze,2010:51).

1.1.3. Vizyon

Vizyon, işletmelerin gelecekte olmayı arzuladıkları durumu ifade eder. İşletmelerdeki en güçlü motivasyon aracı olan vizyon işletme adına en ideal gelecek tasviridir (Demir ve Yılmaz,2010:80). Vizyon, işletmenin müşterileri için yaratacağı değerlere, rakiplerinden nasıl farklılaşacağına ve rekabet edeceğine, geleceğe yönelik konumuna dair bilgiler verir (Akemci,2008:21).

İşletmelerin vizyonu; misyon, değerler, amaç ve hedeflerin bir bileşkesidir.

Şekil 1.6. Vizyonun Unsurları

Vizyon, örgüt kültürünü, dünya görüşünü, gelecek perspektifini belirleyen bir yönetim aracı olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla ulaşılmak istenen hedefler ve bunlara nasıl ulaşılabileceği belirlenmektedir. İşletme vizyonu örgüt çalışanlarıyla paylaşıldığı takdirde ortak bir hedefe ulaşmak mümkündür (Çetin,2009:97).

1.2. Misyon Oluşturma

İşletme misyonunun başarılı bir şekilde oluşturulmasında işletmenin örgüt kültürü ve bu kültürün sahip olduğu inançlar ve değerler önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple misyon belirleme sürecinde çalışanların ve paydaşların düşüncelerinin dikkate alınması, oluşturulan misyonun herkesle paylaşılması önem arz etmektedir. Paylaşılan misyon, çalışanlara aidiyet duygusu kazandırarak daha istekli çalışmalarına ve örgütsel etkinliğin artmasına da katkıda bulunmaktadır (Taş ve dğ.,2019:548).

Misyon, belirlenen amaçlar doğrultusunda tüm işletme yönetici ve çalışanlarının ortak hareket etmesini ve motivasyonları sağlamaktadır. İşletme amaçlarına göre hazırlanmış iyi bir misyon bildirgesi işletmelere maliyetleri azaltma, çalışanları motive etme, yer aldığı pazarı tanıma ve böylece başarı elde etme imkanı sunmaktadır (Yavuz ve Döven,2018:72).

1.2.1.Misyon Bildirgesi

Misyon beyanı, işletmenin temel görevlerini, faaliyetlerini, sorumluluklarını ve işletme felsefesini kapsamaktadır. İşletmeler misyon bildireleriyle işletme içi ve dışı tüm paydaşlara işletmenin yaptığı işi, işletme değerlerini ve felsefesini biçimsel olarak tanımlamaktadırlar (Taş ve dğ.,2019:548).

Son yıllarda yapılan yönetim alanındaki çalışmalarda etkin bir misyon ve vizyona sahip olan işletmelerin, misyon ve vizyonunu açıkça ortaya koymayan işletmelere göre daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. İşletmelerin başarısı için tüm örgüt tarafından paylaşılan ortak değer ve inançların yansıtıldığı yazılı bir misyon bildirgesi gerekmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren kamu ve özel sektörde misyon bildireleri oluşturulmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır (Aktan,2008:19).

Misyon bildirgesi işletmelerin varlık nedeni açıklayan, belirlenen vizyona ulaşmak için gerekli ortak amaçları, değerleri ve ilkeleri ifade eden yazılı bir belgedir. Misyon bildirgesi insan ruhunu ve beynini ne derece etkilerse o ölçüde başarıya ulaştıracaktır. Bunu sağlayabilmek ise toplumsal ve ahlaki kurallar çerçevesinde evrensel boyutlarda insanlığa

hizmet, çevreye ve doğaya saygıyı içeren değer ve amaçların yer aldığı bildirgeler oluşturmakla mümkündür. Bu bildirgelerin amacı örgüte yön verip anlam kazandırmak ve kendini diğer işletmelerden ayıran ortak değer ve görevleri ifade etmektir (Muslu,2014:19).

Misyon bildirgesinde yer alması gereken ilkeler;

- Müşteriye verilen değer ve müşterinin önemi,
- Organizasyonun kalite konusundaki kararlı duruşu,
- Yenilik ve yaratıcılık konularına önem verme ve gösterilen çabaların takdir ve teşviki,
- Örgüt çalışanlarına değer verme,
- Ahlaki değerlere önem verme,
- Topluma, çevreye ve doğaya karşı saygı duyma ve sorumluluk hissetme (Aktan,2008:19-20).

2. Sosyal Sorumluluk Kavramı

Bireylerin içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak diğer bireylere karşı birtakım sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar, bireyin içinde yaşadığı çevreye saygılı olması, etik değerleri benimsemesi, yasal yükümlülükleri yerine getirmesi gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Sosyal sorumluluk, toplumun her kademesinde (bireyler, örgütler, devlet gibi) hassasiyetle üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Bireylerin sosyal sorumluluğu olduğu gibi kamu ya da özel sektörde yer alan her türlü örgütün de sosyal sorumluluğu vardır (Sezgin ve Tınmaz,2017:78).

Literatürde sosyal sorumlulukla ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Genel anlamda sosyal sorumluluk, bireylerin veya kurumların topluma faydalı eylemlerde bulunma yükümlülüğü olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca ekonomik, toplumsal ve çevresel refah seviyesini arttırmak amacıyla üstlenilen bir görev şeklinde de ifade edilmektedir. Burada önemli olan, sorumluluk bilinciyle hareket ederek toplumun çıkarlarını gözetmektir. Bireyler ve örgütler davranışlarını toplumsal sonuçlarını da dikkate alarak şekillendirmelidir (Macit,2020:9-10).

2.1. Sosyal Sorumluluk Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Tarihin çok eski dönemlerine dayanan sosyal sorumluluk kavramı, geçmişten bugüne teknolojiye, üretimde, sanayide ve ticari ilişkilerde yaşanan değişimlerle birçok evreden geçerek gelişimine devam etmektedir. Literatürdeki sosyal sorumluluk ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu kavramın ortaya çıkışında üç evreden bahsedilmektedir. Medeniyetlerin ve dinlerin ortaya çıktığı dönem birinci evreyi, sanayi devrimi öncesi dönem ikinci evreyi ve sanayi devrimi sonrası dönem ise üçüncü evreyi kapsamaktadır.

Birinci Evre: Dini inançlar, etik kurallar, yasalar, kültürel yapıyla ortaya çıkan sosyal sorumluluklardan oluşmaktadır. Sosyal sorumluluk kavramı, ilk uygarlıkların oluşumu ve dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte toplum ilişkilerini düzenlemeye çalışan dini kurallarla kendini göstermiştir. Bu kurallar toplum içinde bir arada yaşayan insanların ahlaki değerler yönünden bir takım sorumlulukları yerine getirmesini isteyen ve öğütler veren kurallardır. Musevi dininde Hz. Mûsâ'ya önce sözlü bildirilen, sonrasında iki taş levha üzerine yazılıp verilen "On Emir" adıyla bilinen dini ve ahlaki ilkeler sosyal sorumluluk kavramının yönetim ve örgütlenme anlayışı gibi konulara yerleşmesinde etkili olmuştur. İslam dininde sosyal sorumluluğun gelişmesi toplumdaki fakirlere yardım için kurulan dernek ve vakıflar yoluyla sağlanmıştır. Hristiyanlıkta ise sosyal sorumluluk meseleleri kiliselerin liderliğinde yürütülmüştür. Tarihin her döneminde ticari ve hukuki düzenlemelere rastlamak mümkündür. Tarihin en iyi korunmuş, en eski yazılı yasalarından biri olan "Hammurabi Kanunları", M.Ö. 1760 yıllarında Mezopotamya'nın Babil ülkesinde ortaya çıkmıştır. Hammurabi, geliştirdiği bu kanunlarda toplumu olumsuz yönde etkileyecek davranışlara odaklanmış, işçi ve işveren ilişkileri, ücret sistemleri, muhasebe kayıtları ve envanter kontrolleri gibi konuları ele almıştır (Macit,2020:10-11).

Sosyal sorumluluk kavramından ilk kez bahseden ise Yunanlı filozof Eflatun'dur. Eflatun'a göre yöneticiler, ekonomik konularda toplum yararını her şeyin üstünde tutmalıdır. Bir diğer filozof Aristo ise sosyal sorumluluğun ahlaki yönünü ele alarak fiyatların ve kazançların adil olmasını gerektiğini ve faizin bu adilliği bozduğunu ileri sürmüştür. Kısacası sosyal sorumluluğun şekillenmesinde örf ve adetler, dinler ve kültür yapılarının etkisi büyük önem taşımaktadır. Her toplumun değerleri farklı olsa da sosyal sorumluluğun ana hedefi, toplumsal fayda sağlamaktır.

Türkiye de sosyal sorumluluk kavramının geçmişi ise 13.yy'da Anadolu'da kurulmuş olan Ahilik Teşkilatı'na dayanmaktadır. Bu teşkilatın amacı, esnafı belli kurallar getirerek toplumun maddi, manevi tüm ihtiyaçlarını gidermek ve toplum düzenini sağlamaktır. Ahilik teşkilatının ardından yabancı esnafın sayılarının çoğalmasıyla "lonca" adı verilen yapılar oluşturulmuştur. Toplumdaki sosyal sorunların çözülmesi için esnaf sandıkları kurulmuş, üyelere ve ailelerine sağlık, ölüm, yaşlılık ve yoksulluk vb. yardımları yapılmıştır. Daha sonra ahilik teşkilatının ve loncaların yerini vakıflar

almıştır. Osmanlı döneminde padişahlar ve belli zümreler toplumsal dengenin ve sosyal refahın sağlanması için varlıklarının bir kısmıyla vakıflar kurarak hastaneler, medreseler, camiler, köprüler, çeşmeler, hanlar ve hamamlar yaptırmışlardır (Khalilov,2020:17-21).

İkinci Evre: Ortaçağ Dönemi'ne denk gelen 12. ve 16. yüzyıllar arası dönemde işletmecilik faaliyetleri küçük dükkân ve ticarethanelerde gerçekleştirilmiş olup birçok alanda olduğu gibi sosyal sorumluluk anlayışı da dini inançlara, toplumsal örf ve adetlere, kültür yapılarının baskılarına, vicdan ve etik anlayışlara göre şekillenmiştir. 16. ve 17. yüzyıllar arasında ise ortaçağ ticaret anlayışıyla birlikte Merkantilist düşünce anlayışı gündeme gelmiştir. Merkantilist düşünce, devletin gücü elinde bulundurması ve sosyal sorumluluk kapsamında toplum adına her türlü kararları vermeye yetkili olmasıdır. Bu dönemde faaliyet gösteren işletmelerin sosyal sorumluluk konusunda kendi ülkelerinde menfaat sağlamak için başka ülkelerde sorumsuzca davrandıkları görülmektedir (Yorulmazer,2016:15). Merkantilist düşünceye göre ülkelerin zenginliği sahip olduğu değerli madenlerle değerlendirilmektedir. Fakirlere yardım edilmesi ve işsizlik sorunlarının çözümü gibi konular devletin sorumluluğundadır. İş hayatını etkisi altında bulunduran Batı'daki Katolik kilisesi yapılan bağışlar, hibeler, emanet edilen paralarla ekonomide kullanılan fonların büyük bir kısmını sağlamaktaydı. Sonrasında ise sağladığı bu gücü merkezi otorite olan devlete bırakmıştır. Devletin ekonomik hayatta yer almasına destekleyen merkantilist düşünce aynı zamanda ekonomik faaliyetlerde yüksek oranda kârların elde edilmesinin en düşük seviyede işçi ücretleriyle sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu düşünce sosyal sorumluluk açısından beklenenin aksine olumsuz sonuçlar (enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yetersiz üretim, fakirlik artışı ve bunlara bağlı huzursuzluklar vb.) doğurmuştur (Vural ve Coşkun,2011:63-64).

Üçüncü Evre: Devlet müdahalelerinin ve işçi sendikalarının varlığını gösterdiği, endüstriyel kapitalizmin yoğun yaşandığı bir evredir. Sanayi devriminden sonra işletmeler yüksek kârlar elde etmek için çevreye ve topluma zarar vermeye ve sahip oldukları gücü kötüye kullanmaya başlamışlardır. Bu durum devletin yasal önlemler almasını gerektirmiştir. I. Dünya Savaşı ve ardından 1929 yılında yaşanan Ekonomik Buhran, işletmelerin yeni stratejiler geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Savaşların etkileri ve yaşanan ekonomik kriz, büyük çaplı işsizliklere ve satın alma gücünde azalmalara yol açmış, dolayısıyla kapanan işletmelerin sayısı da gün geçtikçe artmıştır. Fiyat, istihdam ve yatırım konuları önem kazanmış, bu doğrultuda yapılan çalışmalarla (işsizlik sorununun çözümü yönelik anlayışlar, sendika hareketleri gibi) yaşanan değişimler sonucu sosyal sorumluluk faaliyetleri bambaşka bir boyut kazanmıştır.

1950 yılından sonra işletmelerin büyümesi ve güç kazanması kurumsal sosyal sorumluluk kavramının önemini artırmış, ekonomik fayda yani kâr elde etme ve sürekliliğinin sağlanması düşüncesiyle birlikte toplumsal sorumluluk anlayışıyla hareket etme düşüncesi hâkim olmuştur. Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket eden işletmeler toplum tarafından daha fazla benimsenmeye başlamış, bu anlayış işletmelerin imajına da katkı sağlamıştır (Macit,2020:26-28).

1960 ve 1970'lere gelindiğinde ise sivil toplum örgütleri, kadın hakları, tüketici hakları, sigortalı çalışma, asgari ücret, çevrecilik hareketleri ile kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine halkın verdiği değer gelişmeye başlamıştır (Vural ve Coşkun,2011:66).

1980'lerin sonlarına doğru sivil toplum örgütleri daha da güçlenmiştir. 1990'larda enformasyon teknolojisinde yaşanan gelişmeler (bilgiye ulaşma ve işleme, yeni bilgiler üretme gibi) sivil toplumun gücüyle birleşmiş, sadece para kazanmanın yeterli olmayacağı bununla birlikte sürdürülebilir bir gelecek için kurumların topluma karşı duyarlı ve toplumsal değerlerle birlikte hareket etmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Aktaş,2010:18-19).

1990'lı yıllarda küreselleşme ve özel işletmelerin sayısının artmasıyla birlikte uluslararası alanında faaliyet gösteren işletmelerin karşılıklı kazanç sağlama, kalite ve bilgi paylaşımı gibi konularda sorumlulukları önemli hale gelmiştir.

2000'li yıllar ve günümüz de ise sosyal sorumluluk faaliyetlerinin varlığı değil, bu faaliyetlerin ne türde ve özellikle olduğu önemli hale gelmiştir. İşletmeler artık yürüttükleri sosyal sorumluluk projelerini duyurmak adına büyük maliyetlere katlanmakta ve bu çalışmalarını kurumsal amaçları arasına eklemektedirler (Taştan,2019:15).

2.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı

İşletmeler için sosyal sorumluluk, ekonomik ve yasal yükümlülüklerinin yanında toplumun iyiliği için doğru olanı doğru yöntemlerle gerçekleştirme niyetidir. Sosyal sorumluluk aynı zamanda işletmelerin içinde bulunduğu toplumun, işletme çalışanlarının ve ailelerinin yaşam kalitesini artırarak ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Tokgöz,2018:72).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramındaki kurumsal sözcüğü tüzel kişiliği olan şirketleri kastetmektedir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk, bireylerin yani yönetici ve işadamlarının değil, kâr amaçlı örgütlerin sorumluluğuna ilişkin bir kavramdır (Sert,2012:5).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı 1953 yılında Howard R. Bowen'ın "İş Adamının Sosyal Sorumlulukları" adlı makalesi ile ilk kez gündeme gelmiştir. Bowen, işletmelerin alacağı kararlarda sosyal etkilerin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüştür (Göksu,2010:7). Howard. R. Bowen sosyal sorumluluğu, işadamlarının toplum değerlerine ve hedeflerine uygun politikalar yürütme, kararlar alma ve bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin yükümlülükler olarak tanımlamaktadır. İş adamları tarafından isteye bağlı yürütülen sosyal sorumluluk faaliyetleri ekonomik sorunların çözülmesinde ve hedeflere ulaşmada önemli bir araçtır (Sert,2012:8).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk, işletmelerin faaliyetlerinde gönüllülük esasına dayalı, ekonomik değer de ötesinde işletme sahibi ve ortaklar dışında toplumun beklentilerini ve tüm paydaşlarını dikkate alması ve insani değerlere önem vermesidir (Yaman,2018:8).

2.3. Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Önemi

İşletme ve toplum arasındaki ilişkiler gün geçtikçe daha da karmaşık hale gelmiştir. Bu karmaşık ortamda ekonomik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan işletmeler aynı zamanda aldıkları kararların ahlaki, insani ve yasal boyutlarını düşünerek hareket etmek zorunda kalmışlardır. Sanayi devriminden sonra işletmelerin toplum üzerindeki etkileri daha da artmıştır (Top ve Öner,2008:98).

Toplumun beklentilerine cevap veremeyen işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri oldukça zordur. Sadece ekonomik kazanç için hareket eden işletmeler kısa vadede başarı elde etseler de uzun vadede toplumun desteğinden mahrum kalır ve başarısız olurlar. Bu sebeple işletmeler ekonomik değer yanında sosyal değer yaratma sorumluluğu da taşırlar. İşletmelerin sosyal sorumlulukların artışına neden olan birçok faktör vardır. Bu faktörler;

- **Toplumsal Beklentiler:** 1960'lardan sonra toplumda ekonomik beklentiler yanında sosyal beklentiler de önem kazanmıştır.
- **Olumlu İmaja Sahip Olma:** Toplumda olumlu bir imaja sahip olan işletmeler daha çok müşteriye, daha nitelikli personele sahip olur ve kredi imkânlarından daha fazla yararlanma olanağı bulurlar.
- **Etik Sorumluluk:** İşletmeleri yöneticileri ve çalışanların etik bilince sahip olmaları sosyal sorumluluk açısından oldukça önemlidir.
- **Uzun Dönemli Kâr:** Sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden işletmelerin olumlu imaj ile müşteriler üzerinde yarattığı etki uzun dönemde kâr sağlamaktadır.
- **Daha İyi Bir Çevre:** Sosyal sorunların çözülüp daha kaliteli bir hayat sağlanabilmesinde işletmelerin katılımı ve desteği önemli rol oynamaktadır.
- **Devlet Müdahalesinde Azalma:** İşletmelerin sosyal sorumluluk bilinciyle gönüllü olarak bu faaliyetlere katılmaları devletin birçok alanda yasal düzenlemeleri azaltmasını sağlayabilmektedir.
- **Sorumluluk ve Güç Dengesi:** İşletmeler sahip oldukları güçleri aldıkları sorumluluklarla desteklediklerinde, güç ve sorumluluk arasındaki dengesizliğin yaratacağı olumsuz davranışlar azalacaktır.
- **Hissedarların Çıkarı:** Uzun vadede işletmenin borsadaki değerinin yükselmesini sağlayan sosyal sorumluluk faaliyetleri, hisse sahiplerinin kazançlarında da artış yaratacaktır.
- **Kaynakların Sahipliği:** İşletmeler sosyal sorumluluk faaliyetleri sayesinde bu faaliyetler için gereken teknik ve yönetsel yeteneklere, finansal kaynaklara sahip olma imkânı bulurlar.
- **Korunma:** Sosyal sorumluluk, sosyal sorunların daha fazla büyümeden çözümlenmesi için işletmelerin harekete geçmesini sağlamaktadır (Tonus,2018:191).

2.4. Sosyal Sorumluluk Yaklaşımları

Sosyal Sorumluluk kavramı, klasik (geleneksel) ve modern (sosyoekonomik) görüş olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmaktadır.

2.4.1. Klasik Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı

Klasik görüş, işletme yönetimlerinin tek bir sosyal sorumluluğu olduğunu savunmaktadır. Bu da kârı maksimize etmektir. Nobel ödülü sahibi ve ekonomist Milton Friedman, bu görüşün en önemli savunucusudur. Friedman'a göre işletme yöneticilerinin en temel sorumluluğu, şirket ve hisse sahiplerinin çıkarlarını en iyi şekilde korumak ve bu çıkarlara uygun biçimde faaliyetleri yürütmektir. Friedman, şirket sahiplerinin sadece finansal kazançla ilgilendiklerini, bu sebeple

yöneticilerin toplumun iyiliği için ilave maliyet getirecek harcamalar yapmak istemeyeceklerini vurgulamaktadır. Friedman temel faaliyet konusu dışındaki harcamaların işletme sahiplerine verilen kâr paylarına ya da ürün fiyatına yansıtılacağını ileri sürmektedir (Tokgöz,2018:71).

Friedman, işletmelerin örgütsel amaçlar dışında yükümlülükleri olmaması gerektiği, verimli çalışarak kâr elde eden işletmelerin zaten topluma karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini savunmaktadır (Top ve Öner,2008:100).

2.4.2. Modern Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı

Sanayi devrimiyle birlikte yeni toplum yapısı yeni sorunların yaşanmasına sebep olmuş ve işletmelerin sosyal sorumluluk konusunda daha farklı davranmaları gerçeği ortaya çıkmıştır. Modern görüş, işletme yönetimine ait sosyal sorumlulukların, kâr elde etmenin yanında toplumsal refahın sağlanması, korunması ve iyileştirilmesi olduğunu savunmaktadır. Bu görüş işletmelerin bağımsız ve sadece sahiplerine karşı sorumlu olmadıkları inancına dayanmaktadır. İşletmeler sadece ekonomik değil; sosyal, yasal, politik ve doğal çevreyle ilgili konularda da sorumluluk sahibidirler.

Günümüzde ağırlıklı olarak modern (sosyoekonomik) görüş kabul edilmektedir. İşletmelerin gün geçtikçe büyümeleri, kaynak kullanımlarındaki artışlar, doğal çevre ve toplum sağlığı üzerindeki etkileri de ele alındığında sorumlulukların sadece işletme sahipleri ve ortaklara yönelik olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Tokgöz,2018:72).

2.5. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Modelleri

2.5.1. Davis 'in Sosyal Sorumluluk Modeli

1967 yılında Keith Davis' in sosyal sorumluluk kavramına organizasyonları dâhil etmesiyle işletmelerde sosyal sorumluluk çalışmaları hız kazanmıştır. Toplum sosyal problemlerin çözülmesinde devletin gücünün yetmediği durumlarda başka bir güce ihtiyaç duymaktadır. Davis, bu sorunların işletmeler tarafından çözümlenebileceğini ve sosyal sorumluluk çalışmalarıyla destek vermeleri gerektiğini ileri sürmektedir (Macit,2020:46).

Davis' in sosyal sorumluluk modeli, toplumun refahını korumak ve iyileştirmek için işletmelerin nasıl önlemler aldıklarına yönelik geliştirdiği beş önermeden oluşmaktadır. Davis bu modelde işletmelerin sosyal sorumluluklarının önemine ve bu sorumluluklarla ilgili politikalarını nasıl yönetmeleri gerektiğine dair açıklamalar yapmaktadır.

Bu önermeler;

- İşletmelerin temel sosyal sorumlulukları: Davis' in temel prensibine göre işletmeler içinde faaliyet gösterdikleri çevreye karşı birtakım sorumlulukları vardır. Uzun vadeli bir bakış açısıyla toplumun ihtiyaçlarına duyarlı davranmayan işletmeler tahmin ettiklerinden daha kısa ömürlü olacak ve güçlerini yitireceklerdir.
- İşletmenin şeffaflığı: İşletme yönetimi tüm paydaşlarına karşı açıklık esas alınarak hareket etmeli ve sosyal sorumluluk faaliyetleri konusunda düzenli bilgilendirmeler yapmalıdır. Sosyal sorumluluk bilinciyle üzerine düşeni yaparak toplumun refah seviyesine katkı sağlamalıdır.
- Maliyet-Fayda analizi: İşletmeler sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce projelerin maliyet-fayda analizi ve öncelik sıralaması yapmalıdırlar. Proje için oluşacak maliyetin sosyal faydadan daha fazla olup olmadığı sorgulanmalı, bütçe kontrolü iyi yapılmalıdır. Böyle bir analiz sonradan işletmeyi geri dönüşü olmayacak bir hatadan kurtarmayı sağlar.
- Sosyal sorumluluklar kapsamında kullanıcı sorumluluğu: Davis, işletmenin yürüttüğü sosyal sorumluluk faaliyetlerinde maliyetlerin sosyal faydayı geçmesi durumunda bu maliyetlerin tüketicilere yansıtılmasını savunmaktadır. Çünkü işletmeler sosyal sorumluluk bilinciyle hareket ederken bile bir işletme olduklarını unutmamalıdırlar.
- İşletmelerin tüzel kişi olarak sosyal sorumluluk bilinci: İşletmeler sorumlu oldukları alanlar dışında da toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmakla yükümlüdürler. İşletme bünyesinde toplumsal sorunları çözebilecek yeterlilikte kişiler varsa bu kişiler aracılığıyla bu sorunların çözülmesine yardımcı olmalıdır (Vakıflı,2020:59-61).

2.5.2. Ackerman 'in Sosyal Duyarlılık Modeli

Robert W. Ackerman tarafından 1973 yılında geliştirilen sosyal duyarlılık modeline göre işletmeler sosyal sorumluluklarını politika geliştirme, öğrenme ve örgütsel yükümlülük olarak üç aşamada gerçekleştirmektedir.

- **Politika geliştirme:** İşletme yönetiminin toplumun kendilerinden beklendiği istek ve ihtiyaçları tespit edip sosyal duyarlılık konusunda bu çevreye karşı sergileyeceği davranışlara ve izleyeceği politikalara karar verme aşamasıdır. Bu aşamada hazırlanan plan ve programlar diğer aşamalar için de yol göstericidir. Yöneticilerin sosyal duyarlılık kapsamında atacakları tüm adımları yazılı ve sözlü raporlarla düzenlemeleri beklenmektedir.

- **Öğrenme:** İşletme, öğrenme aşamasında sosyal sorumluluk projesiyle ilgili ihtiyaçlar hakkında detaylı bilgi edinmek için konusunda uzman bir personel edinmektedir. Böylece sosyal sorunun nasıl çözüleceği ve politikaların nasıl şekilleneceği gibi konular açığa kavuşmaktadır.

- **Örgütsel yükümlülük:** İşletme yönetimi sosyal sorun kapsamında izleyeceği politikayı uzman ekibiyle yürürlüğe koymaktadır. Bu aşamayla sosyal sorumluluk politikası da kurumsallaştırılmaktadır (Macit,2020:49).

2.5.3. Sethi'nin Sosyal Sorumluluk Modeli

1975 yılında S. Prakash Sethi tarafından geliştirilen model, sosyal yükümlülüklerin yerine getirebilmesine yönelik üç yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yönetsel yaklaşımların her biri işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerini yerine getirirken sergiledikleri davranışları kapsamaktadır.

Bu yaklaşımlar;

- **Sosyal yükümlülük yaklaşımı:** Bu yaklaşımda işletmelerin amacı ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmektir. Sosyal sorumluluk faaliyetleri ise kanunlara göre sınırlı tutulmaktadır.

- **Sosyal sorumluluk yaklaşımı:** İşletmeler sadece ekonomik değil toplumsal amaçlara da sahip olan yapılardır.

- **Sosyal duyarlılık yaklaşımı:** İşletmelerin ekonomik ve toplumsal amaçlarla birlikte toplumsal sorunları önceden belirleyip bunları engellemeye yönelik çalışmalar yapmak gibi yükümlülükleri vardır (Vakıflı,2020:62).

2.5.4. Carroll'un Sosyal Sorumluluk Modeli

Sanayi devriminden sonra işletmelerin faaliyet alanlarının çoğalması, bu faaliyetlerin etki alanlarının artması ve bu etki alanlarının küresel ölçekte yayılması sosyal sorumluluk konularını önemli hale getirmiştir. Literatürde sosyal sorumluluk konusu, 1979 yılında Archie Carroll tarafından geliştirilen "Sosyal Sorumluluk Piramidi" ile açıklanmaktadır (Tiltay,2019:88).

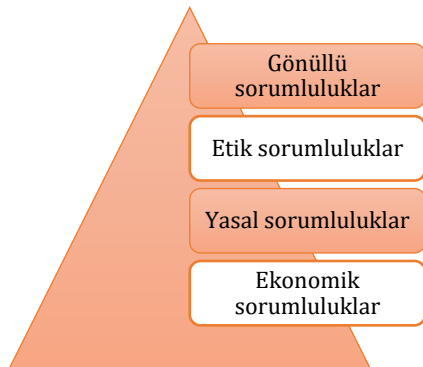
Archie Carroll, işletmelerin topluma karşı sosyal sorumluluklarını ekonomik, yasal, gönüllü ve etik olarak dört boyutta incelemiş, işletmelerin sosyal sorumluluğunun bu sorumlulukların yerine getirilmesiyle gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Bu sorumlulukları bir piramitte hiyerarşik düzende sıralamıştır.

- **Ekonomik Sorumluluklar:** İşletmelerin en önemli ekonomik sorumluluğu, toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetler üreterek kâr elde etmektir. Ekonomik sorumluluk aynı zamanda maliyetleri minimize etmek, uzun dönemli stratejik planlamalar yaparak rekabetçi konum sağlamak, mal ve hizmetlerin kalitesini artırarak müşteri memnuniyetini üst düzeye çıkarmak, yüksek verimlilik elde etmek ve insan kaynaklarında işten çıkarmaları en aza indirmek gibi birçok konuyu da kapsamaktadır.

- **Yasal Sorumluluklar:** İşletmelerin performans raporlarının yasaların öngördüğü şekilde rapor edilmesi, ürün ve hizmetlerin yasalara uygun standartlarda üretilmesi, ücret ödemelerinde ayrımcılık yapılmaması ve çevre kurallarına uyulması gibi konuları içermektedir. İşletmeler hem kendi ülkelerinde hem de faaliyet gösterdikleri diğer ülkelerde yasalara ve düzenlemelere uygun hareket etmek zorundadırlar.

- **Etik Sorumluluklar:** Etik, iş hayatında neyin doğru veya yanlış, neyin iyi veya kötü olduğuna dair standartlar, birey ve grup davranışlarında yol gösterici ilkeler bütünüdür. İşletmelerin faaliyet gösterirken toplumun değer yargılarına ve normlarına uygun hareket etmesi beklenir.

- **Gönüllü Sorumluluklar:** İşletmelerin ekonomik, yasal ve etik sorumlulukları dışında kalan, paydaşlarına gönüllülük esasıyla isteğe bağlı gerçekleştireceği hizmetleri (çalışanların eğitimini destekleme, vakıflara bağış yapma, eğitime ve sanata destek verme, israfı minimize etme gibi) içermektedir (Tonus,2018:193-194).

Şekil 2.1. Sosyal Sorumluluk Piramidi

Archie Carroll, ayrıca üç boyuttan oluşan Sosyal Performans Modeli'ni önermiştir.

Bu boyutlar;

- **Sosyal sorumluluk:** İşletmelerin sosyal sorumlulukları ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluklar olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır.
- **Sosyal sorunlar:** İşletmeler sosyal sorumluluk boyutlarıyla birlikte bunlara etki eden sosyal sorunları da tanımlamalıdır. Çünkü sosyal sorunlar, işletmenin sosyal performansının önemli bir parçasını oluşturmaktadır.
- **Sosyal duyarlılık:** İşletmelerin sosyal sorumluluğa ve sosyal sorunlara karşı nasıl bir duruş sergilediğiyle ilgili bir kavramdır (Khalilov,2020:32-33).

2.5.5. Wartick ve Cochran'ın Sosyal Performans Modeli

1985 yılında Wartick ve Cochran tarafından geliştirilen modelin oluşmasında kamu sorunları, strateji ve sosyal konuların yönetimi olmak üzere üç temel alanda meydana gelen değişimler etkili olmuştur.

Wartick ve Cochran'a göre, işletmelerin bütünleştirici davranışlarının ve sorumluluklarının artmasının toplumdaki etkilerine bağlı olarak üç boyutlu bir sosyal katılım modeline uyması beklenmektedir.

Bu boyutlar;

- **Sosyal Sorumluluklar:** Sosyal sorumluluk ilkelerinin oluşturulmasıdır.
- **Sosyal Duyarlılık:** Sosyal sorumluluk ilkelerinin hayata geçirilmesidir.
- **Sosyal Sorunların Yönetimi:** İşletmelerin benimsediği politikalar doğrultusunda kararlar alınmasını sağlar (Keskin,2020:48).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk İlkeleri	Kurumsal Sosyal Duyarlılık Süreçleri	Kurumsal Sosyal Sorunlar Yönetimi
• İşletmelerin ekonomik, yasal,etik, gönüllü ve kamusal sosyal sorumluluklarını kapsamaktadır. • İşletmelerin sosyal sözleşmeye ve iş ahlakına uygun şekilde hareket etmesi beklenmektedir.	• İşletmelerin değişen toplumsal koşullara cevap verecek kararlar geliştirilmesinde kullanılan yönetsel yaklaşımlarını içermektedir. • İşletmeler Reaktif, Savunmacı, Uyumlu ve Proaktif olmak üzere dört şekilde tepki göstermektedirler.	• İşletmeler karşılaşılabilecek sorunları en aza indirmek için etkili sosyal politikalar belirlenmektedirler. • Bu da sorunların tespiti, sorunların analizi ve tepki geliştirme aşamaları izlenerek sağlanmaktadır.

Tablo 2.2. Wartick ve Cochran 'ın Kurumsal Sosyal Performans Modeli

Wartick ve Cochran, sosyal performansın üçüncü boyutu olan sosyal sorun yönetiminin sosyal sorumluluk anlayışının sonucu olarak işletmenin sosyal duyarlılığı artırdığını ve sosyal performans için gerekli olan malzemeyi sağladığını ileri sürmektedir (Sarıkaya ve Akarca,2011:64).

2.5.6. Wood 'un Sosyal Performans Modeli

1991 yılında Donna J. Wood tarafından geliştirilen model, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal sosyal duyarlılık ve kurumsal sosyal performans sonuçlarına göre üç bölümden oluşmaktadır.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk İlkeler	Kurumsal Sosyal Duyarlılık Süreçleri	İşletme Davranışının Sonuçları
• Kurumsal İlke: Meşruiyet • Örgütsel İlke: Kamu Sorumluluğu • Bireysel İlke: Yönetmelik İnişiyatif	• Çevresel Değerlendirme • Paydaş Yönetimi • Sorun Yönetimi	• Sosyal Etkiler • Sosyal Programlar • Sosyal Politikalar

Tablo 2.3. Donna J. Wood 'un Kurumsal Sosyal Performans Modeli

Birinci bölümdeki kurumsal sosyal sorumluluk, işletmenin yönetsel ve örgütsel faaliyetlerini; ikinci bölümdeki sosyal duyarlılık, bu faaliyetlerin standartlarını; üçüncü bölümdeki kurumsal sosyal performans ise faaliyetler sonucu ortaya koyulan performansı kapsamaktadır (Macit,2020:54).

Wood'a göre kurumsal sosyal performans, işletmenin sosyal sorumluluk ilkeleri, sosyal duyarlılık süreçleri ve işletmenin toplumsal ilişkileriyle ilgili gözlemlenebilen sonuçlar bütünü olarak tanımlamaktadır (Sarıkaya ve Akarca,2011:64).

2.5.7. Swanson'ın Sosyal Performans Modeli

D. L. Swanson tarafından 1995 yılında yapılan araştırmalar neticesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetlerinde egemen olan iki yaklaşım ortaya konulmuştur.

Bu yaklaşımlar;

- **Ekonomik yaklaşım:** İşletmelerin kârlı ve verimli bir şekilde mal ve hizmet üretilip topluma sunabilmeleri için kurumsal ekonomik sorumlulukları olduğu görüşüne dayanmaktadır.
- **Görev yaklaşımı:** İşletmelerin öncelikli olarak kurumsal ahlak davranışları konusunda kuralları belirlemesi ve bunları görev ve yükümlülükler yoluyla da sergilemesi anlayışına dayanmaktadır.

İşletmelerin sosyal kontrollerini sağlayabilmesi ekonomik ve görev yaklaşımlarının birbiriyle örtüşmesiyle mümkün olabilir. Bu yaklaşımların karşılıklı çıkar ilişkisi olmasına rağmen örtüşmemesi Swanson'ın çalışmasının ana konusudur. Swanson ekonomik ve görev yaklaşımlarının örtüşmesini sağlayacak bir çatıyı Donna Wood'un kurumsal sosyal performans modeline uyarlamıştır (Sert,2012:56-57).

- Swanson'un modeline göre kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleri üç değerden meydana gelmektedir.
- Ekonomik, Ekolojik ve Güç Arayışı İçinde Olan Değerler: Ekonomik değerler, girdilerden verimli bir şekilde çıktı elde etmeyi; ekolojik değerler, sürdürülebilirlik için işletme ile çevresi arasındaki bütünleştirici bağları; güç arayışı ilgili değerler ise işletmenin hiyerarşik düzenlemelerle zorlayıcı gücü ve benmerkezci davranışlarını ifade etmektedir.
- Olumlu ve Olumsuz Etik Değerler: Swanson'ın yaklaşımlarına göre topluma karşı etik olmayan işletme davranışlarının sınırlandırılması ve işletmenin kendi menfaatleri dışında gönüllü olarak toplumsal fayda için faaliyetlerde bulunması ile ilgili konuları içermektedir.
- Kişisel Değerler: İşletme yönetimine ait karar alma süreçlerini formülize eden tüm değerleri ifade etmektedir (Yorulmazer,2016:48).

2.6.Kurumsal Sosyal Sorumluluk Teorileri

2.6.1.Hissedarlık Teorisi

1970 yılında ortaya koyulan hissedarlık teorisi ile Milton Friedman, işletmelerin örgütsel amaçlar dışında bir yükümlülükleri olmaması gerektiğini, faaliyetlerini verimli bir şekilde yürüterek kar sağlayan işletmelerin aynı zamanda topluma karşı sosyal sorumluluklarını da yerine getirdiğini ileri sürmüştür.

İşletmelerin tek sorumluluğunun karlarını maksimize etmek olduğunu söyleyen Friedman, dağıtılmayan karlarla sağlanan yatırımların yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasına, toplumun ekonomik refahının artmasına ve yeni ürünlerin üretilmesine imkân vereceğini belirtmiştir. Teoriye göre işletmelerin topluma karşı temel sorumluluğunun sadece toplum refahı için esas olan kıt kaynakların faaliyetlerde etkin bir şekilde kullanılmasıdır (Top ve Öner,2008:99-100).

2.6.2.Paydaş Teorisi

Kurumsal sosyal sorumluluk denildiğinde ilk akla gelen sürdürülebilir büyüme hedefiyle işletmelerin faaliyetlerinde çevreyi ve toplumu koruyacak önlemler alarak üretim yapmasıdır. Aynı zamanda işletmenin doğrudan veya dolaylı ilişkisi içinde bulunduğu, işletmenin verdiği kararlardan ve yaptığı faaliyetlerden etkilenecek tüm paydaşlara karşı da sorumlulukları vardır (Aktan ve Börü,2007:13).

2.6.3.Freeman'in Paydaş Teorisi

Paydaş sınıflandırmasının temelini oluşturan Edward Freeman 1984 yılında yayımladığı kitabında paydaş yönetimini stratejik planlamaya, temelini de işletmenin amaç ve misyonuna bağlamış ve işletmelerin kimi temsil edip desteklediği sorusuna cevaplar aramıştır. Freeman'a göre paydaş teorisinin gelişmesinde kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının büyük bir etkisi vardır. Her iki yaklaşımda geçerli olan genel felsefe, işletmelerin paydaşlarıyla ilişkilerini

güçlendirmek ve adını daha fazla duyurmak için yapacağı yatırımların uzun dönemde yüksek getiriler sağlamasıdır. Freeman paydaş gruplarını “hükümetler, tüketiciler, çalışanlar, tedarikçiler, rakipler, finansal ve ticari birlikler, hissedarlar ve politik gruplar şeklinde sınıflandırmıştır (Ertuğrul,2008:205-206).

Paydaş teorisi, işletmenin rekabet avantajı geliştirmek için iç ve dış çevre ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu teoriye göre işletmeler iç ve dış çevresinde yer alan paydaşları iyi tanımak ve onlara karşı olan sorumlulukları iyi analiz etmek durumundadır (Aktan ve Börü,2007:14).

Paydaş teorisine göre işletmenin kar amaçlarının gerçekleşebilmesi toplumun sosyal sorumluluk beklentilerinin karşılanabilmesine, yaşanılabilir bir toplumun ve çevrenin sağlanabilmesine ve işletme kaynaklarının tüm paydaşlar yararına kullanabilmesine bağlıdır. Paydaş teorisi, kısa dönemli kar elde etmeye çalışmak yerine uzun dönemli stratejik planlamalar yapılması önermektedir (Yorulmazer,2016:51).

2.6.4.Donaldson ve Preston Paydaş Teorisi

1995 yılında Donaldson ve Preston tarafından geliştirilen teori, tanımlayıcı (betimsel) paydaş teorisi, araçsal (enstrümantal) paydaş teorisi ve normatif paydaş teorisi olarak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.

- Tanımlayıcı (Betimleyici) Paydaş Teorisi: Tanımlayıcı teori, işletmelerin belli başlı özelliklerini ve davranışlarını tanımlamaktadır. Bununla birlikte işletmenin yapısını, yöneticilerin kullandıkları yönetim metotlarını, yönetim kurulunun işletmeden beklentilerini açıklamaktadır. Ayrıca işletme faaliyetlerinin işleyişinden bu işleyiş içindeki yöneticilerin rolleri ve paydaşların tutumlarına kadar güçlü bilgiler sağlamaktadır.

- Araçsal (Enstrümantal) Paydaş Teorisi: Araçsal teori, büyüme ve karlılık gibi işletme hedefleri ile paydaş yönetimi arasındaki bağı ele almaktadır. Teorinin ana düşüncesi, paydaş yönetiminin kârlılık ve büyüme göstergelerine göre uygulanmasıdır.

- Normatif Paydaş Teorisi: Normatif paydaş teorisi, işletmeler adına ahlaki ve felsefi ilkeler ileri sürerek, işletme ve yönetici davranışlarının bu ilkelere uygun olup olmadığını yorumlayıp işletme ve yönetici faaliyetlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durmaktadır (Becan,2011:25).

2.7. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Alanları

İşletmeler içinde yaşadığı çevre ile sürekli ilişki içindedir. Dolayısıyla bu çevreye ve içinde yer alan topluma karşı sorumlulukları vardır. İşletmelerin sadece kar elde etmeleri varlıklarını sürdürmeleri için yeterli değildir. Aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun kanun ve kurallarına, örf ve adetlerine, inanç ve değerlerine uygun şekilde faaliyet göstermesi beklenir. İşletmeler sosyal sorumluluk faaliyetlerini tüm paydaşların istek ve beklentilerini karşılayabilecek şekilde yürütmeye çalışmaktadır.

2.7.1. Çalışanlara Karşı Sosyal Sorumluluk

İşletmeler belirlenen amaç ve hedeflere en önemli paydaşı olan çalışanlar sayesinde ulaşabilmektedir. Çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sağlıklı ve güvenli bir ortam oluşturulması işletmenin etkin ve verimli bir çalışma yürütebilmesi adına çok önemlidir. İşletmenin sağladığı bu ortam, çalışanların yaptığı işi ve işletmeyi daha çok benimsemesini sağlayacaktır. İşletmelerin bunun dışında çalışanlarına karşı birçok sorumluluğu vardır (Aktaş,2019:7).

Çalışanlara karşı sosyal sorumluluklar;

- ✓ Çalışanların kişiliklerine saygı duymak,
- ✓ Terfi ve ücret uygulamalarında çalışanlar arasında adaletli davranmak,
- ✓ Fazla mesailer zorunlu değil, isteğe bağlı uygulamak (istisnai durumlar hariç),
- ✓ Ücretleri hayat standartlarına uygun düzeyde tutmak,
- ✓ Ek destekler sağlamak (servis, çocukları için kreş, ikramiye vb.)
- ✓ Sosyal güvence sağlanmak (Sigorta yapılması),
- ✓ Çalışanlar arasında ayrımcılık yapmamak,
- ✓ Kariyer gelişimi için eğitim desteği sağlamak,
- ✓ Sendika kurma ve grev hakkı tanımak,
- ✓ Personel alımında dil, din, ırk ayrımı yapmamak.
- ✓ Çalışanı küçük düşürecek ya da işten uzaklaşmasına neden olacak tavırlar sergilememek

Çalışanların motivasyonlarını yüksek tutmak oldukça önemlidir. Çünkü yüksek bir motivasyonla çalışan personel, daha etkili ve verimli bir çalışma sergileyecektir. Böyle bir çalışma işletmeye kâr olarak geri dönecektir (Macit,2020:73-74).

2.7.2. İşletmenin Hissedarlara Karşı Sosyal Sorumluluk

İşletmelerin hissedarlara karşı en temel sorumluluğu kar elde etmektir. Ayrıca yatırımcıların doğru kararlar vermesi adına bilgiler açık ve net bir şekilde paylaşılmalı, yatırımcılara karşı şeffaf davranılmalıdır (Khalilev,2020:26). İşletmenin sürekliliğinin sağlanmasında hissedarlar için güven unsuru çok önemlidir.

Hissedarlara karşı sosyal sorumluluklar;

- ✓ Hissedarların haklarını korumak ve gözetmek,
- ✓ Hissedarlarla ilgili bilgileri gizli tutmak,
- ✓ Hissedarların isteklerine cevap vermek, öneri ve şikâyetlerini dikkate almak,
- ✓ Hissedarlara açık ve dürüst davranmak,
- ✓ Hissedarlara karşı verilen sözleri yerine getirmek,

İşletmelerin hissedarlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi daha fazla kaynağa ve dolayısıyla yatırımların artmasına büyük katkı sağlamaktadır. Yatırımlardaki artış işletme karlılığını ve değerini yükseltmektedir (Macit,2020:72).

2.7.3. Müşterilere Karşı Sosyal Sorumluluk

İşletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde rol oynayan en önemli paydaş, müşterilerdir. İşletmelerin müşterilerine karşı temel sorumluluğu, onların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda mal ve hizmet üretip istedikleri yerde ve zamanda, uygun fiyata satmaktır (Keskin,2020:29).

Müşteriler kendilerine sunulan ürün ve hizmetlerin kaliteli, sağlıklı ve temiz bir şekilde üretilmesini isterler. Ürün ve hizmetleri kalite standartları çerçevesinde üreten ve müşteri memnuniyetini her şeyin üstünde tutan işletmeler müşteriler tarafından daha çok tercih edilecektir. Dolayısıyla bu da satışların artmasını sağlayacaktır.

Müşterilere karşı sosyal sorumluluklar;

- ✓ Güvenli ürün üretmek,
- ✓ Müşterilere ürün ve hizmetler hakkında doğru bilgilendirmeler yapmak,
- ✓ Baskı yaparak gerekli olmayan ürünleri satmaya çalışmamak,
- ✓ Ürünlerde ve ambalajlarda kullanılan maddelerin çevre ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemesini engellemek,
- ✓ Ürün fiyatlarının kabul edilebilir düzeyde tutmak,
- ✓ Aldatıcı reklamlar yapmamak,
- ✓ Tüketicileri korumak,
- ✓ Diğer rakiplerle fiyat anlaşması yaparak tüketicilerin aleyhine davranmaktan kaçınmak,
- ✓ Sahte ve kullanışsız ürünlerin üretiminden kaçınmak,
- ✓ Garantili ürünler sunmak,

Günümüzde artık tüketiciler kendi istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında işletmelerden mal ve hizmet üretimi sırasında çevrenin kirlenmemesi, geri dönüşümlü ürünlerin üretilmesi ile birlikte eğitim, sağlık, kültür ve sanata destek vb. faaliyetlerde bulunmasını beklemektedir (Macit,2020:75-76).

2.7.4. Rakiplere Karşı Sosyal Sorumluluk

Küreselleşmeyle birlikte coğrafi sınırların ortadan kalkması rakip sayısında artışlara neden olmakta ve gün geçtikçe işletmelerin hayatlarını sürdürebilmeleri zorlaşmaktadır. Zorunlu ve yasal yükümlülükler dışında işletmelerin rakiplerine karşı sosyal sorumlulukları, daha sakin bir ortamda rekabet etme ve hayatlarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır (Khalilev,2020:27).

Rakiplere karşı sosyal sorumluluklar;

- ✓ Haksız rekabete yol açan durumları önlemek,
- ✓ Rakipleri suçlu duruma düşürmemek,
- ✓ Rakiplerin gizliliklerini ihlâl etmemek,

- ✓ Rakiplerin çevre ve insan sağlığına yönelik uygulamalarını göz ardı etmemek,
- ✓ Haksız fiyatlandırma ve fiyat anlaşmaları yapmamak,
- ✓ Rakipleri pazar dışı bırakıp ürünlerin fahiş fiyattan satmaya yönelik baskı oluşturmamak (Macit,2020:76-77).

İşletmeler sosyal sorumlulukları gereği haksız rekabet, rakiplerin karalanması, gizli bilgilerin sızdırılması ya da rakipleri zor duruma düşürecek bilgilerin yayılması, çevre ve insan sağlığına zararlı uygulamalar ve müşterilere yüksek fiyattan mal veya hizmet almak için baskı yapmaktan kaçınmalıdırlar (Vural ve Coşkun,2011:78).

2.7.5. Tedarikçilere Karşı Sosyal Sorumluluk:

İşletmeler faaliyetlerine sürdürebilmek için tedarikçilere ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerin sunduğu mal veya hizmetlerin temelinde tedarikçilerden sağladıkları kaynaklar yer almaktadır. Tedarikçiler işletmelere, uygun kalite ve fiyatta, yeterli miktarda uygun bir teslimatla hammadde ve malzeme sağlamaktadır (Vural ve Coşkun,2011:77).

- ✓ Tedarikçilere karşı sosyal sorumluluklar;
- ✓ Fiyatlandırmalarda ve ödeme şartlarında dürüst olmak,
- ✓ Karşılıklı güvene dayalı iş ilişkileri yürüterek devamlılığını sağlamak,
- ✓ Önceden belirlenen planlara uygun şekilde ödemeleri yapmak,
- ✓ Belirsizliklerde ve değişikliklerde önceden bilgilendirme yapmak,
- ✓ Tedarik edilecek ürünlerin fiyatlarını adilce belirlemek,
- ✓ Tedarikçilerin rakipleriyle haksız rekabete sebep olacak durumları engellemek,
- ✓ Gerekli durumlarda tedarikçilere finansal destek vermek,

İşletmeler açısından hammadde ve malzeme dışında sigorta hizmeti veren, iş gücü sağlayan, para ve kredi veren finans kuruluşları da tedarikçiler arasına girmektedir. İşletmeler tedarikçileriyle karşılıklı dayanışma içinde faaliyetlerini sürdürdükleri ve sosyal sorumluluklarına önem verdikleri ölçüde sürdürülebilir ilişkiler yürütebilmektedirler (Koçyiğit ve Gök,2019:40).

2.7.6. Çevreye Karşı Sosyal Sorumluluk

Sanayileşmeyle birlikte hayat standartlarının önem kazandığı günümüzde atık yönetimi önemli hale gelmiş, çevre bilincinin artmasıyla işletmelerin faaliyetlerini çevreye zarar vermeden gerçekleştirmeleri beklenmektedir (Becan,2011:20).

Çevreyi ve doğayı korumaya yönelik bazı uygulamalar;

- ✓ Geri dönüşüm üniteleri oluşturmak,
- ✓ Yeniden kullanılabilen alışveriş torbalarının kullanımı sağlamak,
- ✓ Doğaya zarar vermeyen, çevre dostu ürünler üretmek,
- ✓ Faaliyetlerde kâğıt israfını azaltmak,
- ✓ Yenilenebilir enerji kaynakları kullanmak,
- ✓ Toksik malzemeler kullanmaktan kaçınmak,

İşletmeler çevrenin ve doğanın korunmasına yönelik yürüttükleri faaliyetleri, rekabet avantajı elde etmek için kullanmaya başlamışlardır. Çevre sorunlarına karşı sosyal sorumluluk faaliyetleri yürüten işletmeler müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini de sağlayabilmektedirler (Koçyiğit ve Gök,2019:38-39).

2.7.7. Topluma Karşı Sosyal Sorumluluk

İşletmelerin ürettikleri ürün ve hizmetleri satarak kar elde etmek dışında topluma karşı birtakım sorumlulukları vardır. İşletmeler toplumun refah seviyesini artırmak, yaşam şartlarını iyileştirmek ve toplumsal sorunları çözümlmek için çeşitli proje ve faaliyetlerle topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmaktadırlar (Aktaş,2019:11)

İşletmelerin topluma karşı destek olması gereken konular;

- ✓ Açlık ve yoksulluğu gidemeye karşı çalışmalar yürütmek,
- ✓ Engelliler için istihdam sağlamak,
- ✓ İşsizliğe yönelik çözümler üretmek,
- ✓ Şiddeti (kadına, hayvana vb.) önlemeye yönelik çalışmalar yapmak,
- ✓ Eğitim, sağlık ve sanata destek vermek,

- ✓ Çevreyi korunmak,
- ✓ Madde bağıllılığını önlenmek,

İşletmelerin toplumun hassas olduğu konulara duyarlı davranması ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi toplumun güvenini kazanma, saygınlığının artması, uzun vadede konumunu koruma, nitelikli iş gücünü kendine çekme ve reklama gerek kalmadan geniş kitlelerce tanınma gibi birçok konuda avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte işletmelerin toplumsal refahın sağlanmasına yönelik yaptıkları yatırımlar vergi tasarrufu ve rekabet avantajı kazandırmaktadır.

2.7.8. Devlete Karşı Sosyal Sorumluluk

İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken devlet tarafından ortaya konulan kanun ve yaptırımlara uymak zorundadırlar. Devlet yeni yatırımları desteklemek, iş kolundaki ilişki ve uygulamaları düzenlemek, ulusal ve uluslararası ticareti korumak için kanun ve yaptırımlar ortaya koymaktadır. İşletmeler faaliyet gösterdiği ülkenin kanun ve yaptırımlarına uymakla yükümlüdür.

Devlete karşı sorumluluklar;

- ✓ Vergi yükümlülüklerini yerine getirmek,
- ✓ İthalat ve ihracat ile ilgili ekonomik politikalara uymak,
- ✓ İstihdama katkı sağlamak,
- ✓ Sosyal sorunlara karşı çözümler üretmek,

İşletmeler devlete karşı sorumluluklarını yerine getirirken devletten kendilerini desteklemesini ve iyi bir çalışma ortamı sağlamasını beklemektedir (Macit,2020:80-82).

3. Bist 30 Şirketlerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri Üzerine Bir İçerik Analizi

2.7. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin misyon beyanlarında sosyal sorumluluk kavramına yer verilip verilemediğini tespit etmektir. Araştırmanın kapsamını Mayıs 2021 döneminde BİST 30 Endeksinde yer alan işletmeler oluşturmaktadır. BİST 30 endeksinde yer alan işletmelerin listesine KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'ın resmi internet sayfasından ulaşılmıştır. Türkiye'de en yüksek piyasa değerine, borsa işlem hacmine ve kurumsal yönetim ilkelerine sahip bu işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine karşı daha fazla önem vermeleri beklenmektedir. Bu düşünceden yola çıkılarak işletmelerin kurumsal web siteleri incelenmiş, misyon başlığı altında sosyal sorumluluk kavramına yer verilip verilmediği araştırılmıştır.

2.8. Araştırmanın Yöntemi

BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal web siteleri üzerinden yayınlamış oldukları misyon beyanları incelenerek elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine tabi tutulmuştur.

2.9. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma bulgularının yorumlanması sırasında göz önünde bulundurulması gereken en önemli kısıt, BİST 30 endeksinde yer alan işletmelerden 7 tanesinin misyon ifadelerinin web sitelerinde açıkça belirtilmemiş olmasıdır. Söz konusu kısıt, değerlendirilmeye alınan misyon beyanı sayısını azaltmıştır.

2.10. Araştırma Örnekleminin Tanımlanması

Araştırma örneklemini BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerdir. BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin listesine KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'ın resmi internet sitesinden ulaşılmıştır. Tablo 1'de BİST 30 Endeksinde yer alan işletmeler gösterilmiştir.

Tablo 3.1. BİST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Listesi (Mayıs 2021)

OD	K	ŞİRKET ÜNVANI
KBNK	A	AKBANK T.A.Ş.

	RCLK	A	ARÇELİK A.Ş.
	SELS	A	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
	İMAS	B	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.
	OHOL	D	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.
	KGYO	E	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
	REGL	E	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.
	UBRF	G	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.
	AHOL	S	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.
0	RDMD	K	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
1	CHOL	K	KOÇ HOLDİNG A.Ş.
2	OZAL	K	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.
3	OZAA	K	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.
4	YAKC	O	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.
5	GSUS	P	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
6	ETKM	P	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.
7	ASA	S	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.
8	AVHL	T	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.
9	KFEN	T	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.
0	CELL	T	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
1	UPRS	T	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.
2	HYAO	T	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.
3	TKOM	T	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.
4	ARAN	G	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.

5	ALKB	H	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
6	SCTR	I	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
7	SKB	T	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.
8	ISE	S	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.
9	AKBN	V	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
0	KBNK	Y	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.

3.5. Araştırma Bulguları

3.5.1. BİST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Misyon Beyanlarında Sosyal Sorumluluk İfadesinin Analizi

Tablo 2 'de BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal web sitelerinden yapılan araştırmalarda 30 işletmeden 7 tanesinin misyon beyanında bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırma 23 işletme üzerinden yapılmıştır. 23 işletmeden misyon beyanı içinde sosyal sorumluluğa dair ifadelerin bulunduğu toplam işletme sayısı 9, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve sosyal sorumluluk (SS) beyanı içinde sosyal sorumluluğa yer veren toplam işletme sayısı 11'dir. İşletmelerden 8 tanesinde ise sosyal sorumluluğa dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

Tablo 2'de işletmelerin kurumsal web sitelerinde sosyal sorumluluk ile ilgili ifadelerin bulunduğu sekmeler misyon, kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal sorumluluk şeklinde bölümlendirilerek işletmelere göre yer tespitleri yapılmıştır.

Tablo 3.2. İşletmelerin sosyal sorumluluklarına ilişkin bilgilendirme (X: Yok, ✓: Var)

	ŞİRKET ÜNVANI	SOSYAL SORUMLULUK		
		MİSYON	KSS	SS
	AKBANK T.A.Ş.	X	X	X
	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	X	X	X
	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	X	✓	X
	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	✓	X	X
	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	✓	X	✓
	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	X	X	✓
	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	✓	X	X
	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.	✓	X	✓
	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.	✓	X	✓
0	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.	✓	X	✓
1	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	X	X	X
2	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.	X	X	✓
	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.	✓	X	X

3				
4	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.	×	×	×
5	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	×	×	×
6	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	×	×	✓
7	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	×	×	×
8	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	×	×	×
9	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	✓	×	×
0	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	×	✓	×
1	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	✓	✓	×
2	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	×	×	×
3	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	×	✓	×

Tablo 3’de görüldüğü üzere BİST 30 Endeksinde yer alan 23 işletmenin kurumsal web sitelerinden yapılan araştırmalarda işletmelerin %39’unun misyon beyanlarında, %17’sinin ise kurumsal sosyal sorumluluk beyanlarında sosyal sorumluluk ile ilgili ifadelerle rastlanmıştır.

Tablo 3.3. İşletmelerle İlgili Sosyal Sorumluluğa İlişkin Bilgilendirme

(Toplam İşletme Sayısı:23)	SOSYAL SORUMLULUĞA İLİŞKİN BİLGİ			
	MİSYON		KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK	
	Var	Yok	Var	Yok
İŞLETME SAYISI	9	14	4	19
%	39	61	17	83

3.5.2. İşletmelerin Yoğunlaştıkları Sosyal Sorumluluk Faaliyet Türlerinin Analiz Edilmesi

Tablo 4’te misyon beyanlarında sosyal sorumlulukla ilgili ifadeler kullanan BİST 30 Endeksinde yer alan 9 işletmenin sosyal sorumluluk kapsamında yürütmüş oldukları projelerin ve yapmış oldukları çalışmaların faaliyet türlerine göre dağılımları yapılmıştır. Sosyal sorumluluk faaliyet türleri bu işletmelerin faaliyet ve sürdürülebilirlik raporları esas alınarak elde edilmiştir. Bu faaliyetler gönüllülük esasıyla yapılan faaliyetler olup işletmelerin paydaşları tarafından benimsenmesi ve desteklenmesine katkı sağlamaktadır.

Tablo 3.4. İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Faaliyet Türleri (×: Yok, ✓: Var)

ŞİRKET ÜNVANI	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	✓	✓	✓	✓	✓
GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	✓	✓	✓	×	×
KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	✓	✓	✓	✓	✓

KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.	✓	✓	✓	✓	×
KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.	✓	✓	✓	✓	✓
OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.	✓	✓	✓	✓	✓
SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.	✓	✓	✓	×	✓
TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	✓	✓	✓	×	✓
TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	✓	✓	✓	×	✓

(1) Sosyal ve Kültürel Faaliyetler (2) Çevresel Faaliyetler (3) Eğitim Odaklı Faaliyetler (4) Toplum Sağlığı Faaliyetler (5) Enerji Verimliliği Faaliyetleri

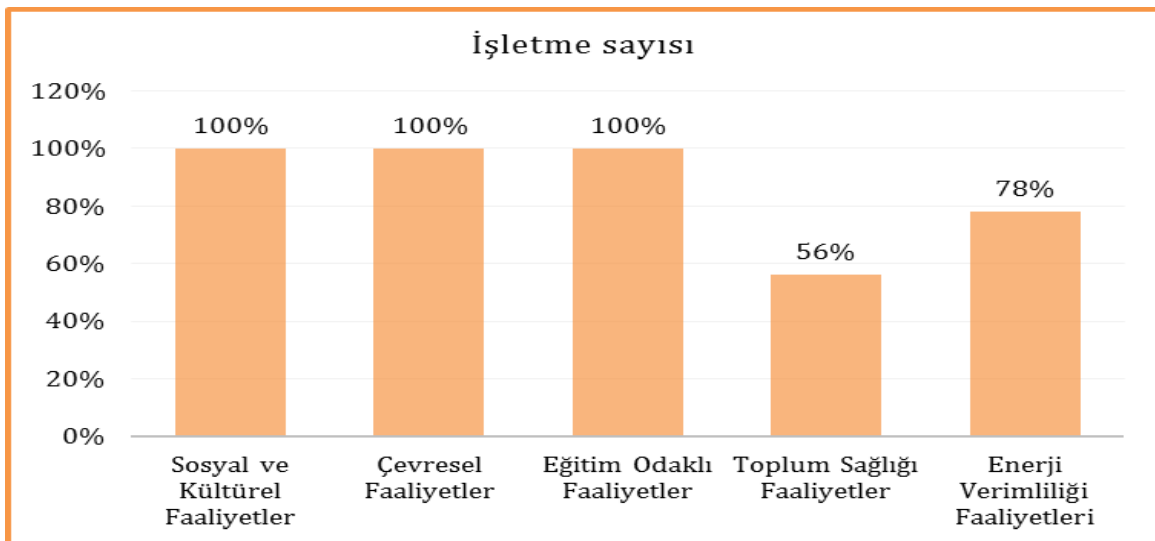
Tablo 5'te sosyal sorumluluk faaliyet türlerine göre işletme sayıları ve yüzde dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 3.5. Sosyal Sorumluluk Faaliyet Türlerine Göre İşletme Sayıları

(Toplam işletme sayısı:9)	SOSYAL SORUMLULUK FAALİYET TÜRLERİ				
	Sosyal ve Kültürel Faaliyetler	Çevresel Faaliyetler	Eğitim Odaklı Faaliyetler	Toplum Sağlığı Faaliyetler	Enerji Verimliliği Faaliyetleri
İŞLETME SAYISI	9	9	9	5	7
%	100	100	100	56	78

Tablo 4'te yer alan işletmelerin yoğunlaştıkları sosyal sorumluluk faaliyetlerine ilişkin yüzde dağılımları Grafik 3.1'de paylaşılmıştır. Grafik 3.1'de işletmelerin tümünün sosyal ve kültürel, çevresel ve eğitim faaliyetleri kapsamında yoğunlaştıkları görülmektedir. İşletmelerin %56'sının (5 işletme) toplum sağlığı, %78'unun (7 işletme) enerji verimliliği faaliyetlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu faaliyetler içinde sosyal, kültürel ve eğitim faaliyetleri kapsamında çoğunlukla eğitim bursları ve bağışlar, spor, bilim ve sanata destek faaliyetleri; çevre faaliyetleri kapsamında çevre kirliliğinin önlenmesi, ağaçlandırma, atıkların azaltılması ve geri dönüşümü gibi faaliyetler yer almaktadır.

Grafik 3.1. İşletmelerin Yoğunlaştıkları Sosyal Sorumluluk Faaliyet Türleri

3.5.3. Misyonunda Sosyal Sorumluluk İle İlgili İfadelerin Bulunduğu İşletmelerin Misyon Beyanları

- Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.

Yurtiçi gayrimenkul sektörüne yön veren öncü kuruluşlardan birisi olarak, sektördeki gelişmeleri ve yenilikleri yakından takip etmek,

Toplumsal değerleri ve müşteri memnuniyetini önemseyerek, huzurlu ve güvenli yaşanabilecek mekânların olduğu, çağdaş şehircilik anlayışına sahip, planlı, nitelikli ve çevreye duyarlı yerleşim merkezleri üretmek,

Personelin ve hissedarların, maddi ve manevi memnuniyetini önemsemek.

- **Gübre Fabrikaları T.A.Ş.**

Sektörde öncü olmanın verdiği sorumluluk ile bitki besleme ürünlerini sürdürülebilir büyüme ve çevreci yaklaşımla üretmek ve tedarik etmek; bilinçli tarımsal üretimi yaygınlaştırarak topraklarımıza bereket katmak.

- **Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.**

Etik ilkelere bağlı, güvenilir, etkin kaynak kullanımı ve kalite odaklı üretimi ile tüm paydaşlarının beklentilerini en üst düzeyde karşılayan, çevreye ve topluma duyarlı öncü bir kuruluş olmak.

- **Koza Altın İşletmeleri A.Ş.**

Altın madenciliğindeki mevcut en iyi teknolojiyi kullanarak, en yüksek çevresel performans sergileyerek, yöre insanıyla güven içinde ve onların değerlerine saygı göstererek altın madenciliği yapmak ve ülke ekonomisine aşağıda bulunmak.

- **Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.**

Türkiye'de ve tüm dünyada ihtiyaç duyulan metalik madenleri; tecrübeli ve güncel literatür bilgilerine sahip uzman kadrosu ile, çevresel ve sosyal sorumlulukları ön planda tutarak, yöre insanı ile karşılıklı güven içinde, bilinen en iyi teknoloji ile araştırmak, üretilen ve Türk ekonomisine kazandırmak.

- **OYAK Çimento Fabrikaları A.Ş.**

Topluma ve çevreye saygılı, verimli, etkin ve yüksek sorumluluk bilinci içerisinde çalışarak sürdürülebilir karlılığı sağlamak.

- **Sasa Polyester Sanayi A.Ş.**

Yüksek güvenli işlemlerimizde, insani değerlere uygun çalışma prensibi esas alarak, çevreye duyarlılık bilinci ile sosyal sorumluluklarımızı yerine getirerek ve müşteri memnuniyetini ön planda tutmak suretiyle, Polyester Elyaf, İplik ve Chips üretimini gerçekleştirmek.

- **Türkiye Halk Bankası A.Ş.**

Halktan ve çalışanlarından aldığı güç, nitelikli insan kaynağı ve sahip olduğu yenilikçi teknolojiler ile başta esnaf, sanatkâr ve KOBİ'ler olmak üzere tüm müşterilerine hızlı, güvenli, kaliteli ürün ve hizmetler sunmak, müşteri odaklı dijital çözümlerle müşteri memnuniyetini artırmak; sosyal sorumluluk bilinciyle ülkemizin gelişmesine ve kalkınmasına destek olarak tüm paydaşlar için yüksek katma değer oluşturan halkın bankası olmak.

- **Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.**

Şişecam, kaliteli ve konfor yaratan ürünleriyle yaşama değer katan; insana, doğaya, yasaya saygılı bir şirkettir.

4. Sonuç

Küreselleşme ile birlikte varlığını daha da çok hissettiren çevre kirliliği, doğal kaynakların bilinçsizce kullanımı, işsizlik, yoksulluk, cinsiyet eşitliği, kadın, çocuk ve hayvan hakları, eğitim ve sağlık gibi konular işletmeler açısından sosyal sorumluluk faaliyetlerini önemli hale getirmiştir. İşletmelerin içinde bulunduğu çevredeki paydaş gruplarına (çalışanlar, hissedarlar, müşteriler, tedarikçiler, rakipler, devlet, toplum) ve çevreye karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları vardır. Paydaş gruplarına ve çevreye karşı sorumlulukların yerine getirilmesi işletmelere büyük avantajlar (nitelikli iş gücü çekme, müşteri bağlılığı ve iyi bir imaj, rakiplere karşı rekabet avantajı, maliyetlerin azalması ve finansal performansın artması gibi.) sağlamaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri işletmelerin kârlılığı ve sürekliliği açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine işletme stratejileri arasında yer vermeleri, bu konu

üzerinde daha hassas davranmaları gerekmektedir. Toplumsal sorunlara duyarlı işletmelerin toplumla olan bağları daha güçlü ve toplum tarafından benimsenmeleri daha kolay olur.

Yapılan araştırma neticesinde Mayıs 2021 döneminde BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin kurumsal web sitelerinde, faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarında sosyal sorumluluk olgusuna yeterince yer vermedikleri ve bu faaliyetleri gerçekleştiren sayılı işletmelerin de faaliyetleri hakkında yeteri kadar bilgi paylaşmadıkları görülmektedir.

Yapılan çalışmanın spesifik konusu BİST 30 Endeksindeki işletmelerin misyon bildirelerinde sosyal sorumluluk konusuna yer verip vermediklerini tespit etmektir. BİST 30 Endeksinde yer alan işletmelerin Türkiye'nin en yüksek piyasa değerine, borsa işlem hacmine ve kurumsal yönetim ilkelerine sahip oldukları düşünüldüğünde, bu işletmelerden sosyal sorumluluk konusuna daha fazla önem vermeleri beklenmektedir. Ancak yapılan araştırma sonucunda misyon beyanı içinde bu kavrama çok az işletme tarafından yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetleri konusunda yapılan bilgi paylaşımları da yeterli bulunmamıştır.

Kaynakça

- Akdemir, A. (2018), Stratejik Yönetim. Akdemir, A. ve İ.C. Ulukan (Ed.). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2681, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1647. Erişim Tarihi: 05.05.2021, <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/ISL103U/ebook/ISL103U-12V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf>
- Akgemci, T. (2008). Stratejik Yönetim. ANKARA: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. Çimento İşveren Dergisi.
- Aktan, C. C., & Börü, D. (2007). Kurumsal sosyal sorumluluk. Kurumsal sosyal sorumluluk: İşletmeler ve sosyal sorumluluk, 11-36.
- Aktaş, F. (2019). "İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Kapsamında Çevre Muhasebesi: Bir Alan Çalışması", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Arıkboğa, Ş. (2010). STRATEJİK YÖNETİM. Erişim Tarihi: 05.05.2020, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/isletme_ue/stratejiky%C3%B6n.pdf
- Becan, C. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Paydaş Teorisi ve İletişim Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi: Bankaların Basın Bültenlerine Yönelik Bir İçerik Analizi. Selçuk İletişim, 7(1), 16-35.
- Çetin, S. (2009). Vizyon yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009(22), 95-103.
- Demir, C. & Yılmaz, M.K. (2010). Stratejik Planlama Süreci ve Örgütler Açısından Önemi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1, Yıl:2010, ss.69-88.
- Eren, E. (2002). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 6. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ertuğrul, F. (2008). Paydaş Teorisi ve İşletmelerin Paydaşları ile İlişkilerinin Yönetimi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2008(31), 199-223.
- GÖKSU, N. F. (2010). Sosyal Sorumluluk İletişimi. Erişim Tarihi: 28.04.2021, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/halklailiskilervetanitim_ue/ssiletisimi.pdf
- Keskin, T. (2020)." Kurumsal sosyal sorumluluk ile kurumsal itibar arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma" , Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Khalilov, T.(2020)." İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Olgusu: Sa 8000 Standardı Kapsamında Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kiliç, M. (2010). Stratejik Yönetim Sürecinde Değerler, Vizyon Ve Misyon Kavramları Arasındaki İlişki. Sosyoekonomi, 13(13).
- Koçyiğit, S., & Gök, G. (2019). Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS). Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algı Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma.
- Macit, N. (2020). "BİST Şirketlerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: BİST 30, BİST 50, BİST 100 Endeksleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

- Muslu, Ş. (2014). İşletmelerde Vizyon Ve Misyon Kavramlarının Kullanımında Oluşan Karmaşıklık; Türkiye’de İlk 100 Büyük Sanayi Kuruluşu Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ocak, M., Güler, M., & Basım, H. N. (2016). Türk Savunma Sanayi Firmaları Vizyon ve Misyon İfadelerinin İçerik Analizi/The Content Analysis of Vision and Mission Statements in Turkish Defense Industry Firms. Yönetim ve Ekonomi, 23(2), 503.
- Özer, M. A. (2015). İşletmelerde stratejinin önemi üzerine değerlendirmeler. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 7(14), 69-84.
- SARIKAYA, M., & Akarca, Y. (2011). Kurumsal sosyal sorumlulukta ölçüm teknikleri. Denetişim, (8), 60-67.
- Sert, N. U2012). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Aktivizm İlişkisinin Araştırılması: Türkiye’de Özel Sektör, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Aktivizm İltisi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, F., & Tınmaz, A. (2017). Okulun Sosyal Sorumluluk Rolü Hakkında Okul Müdürü, Sınıf Ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri. TÜBAV Bilim Dergisi, 10(2), 77-92.
- TAŞ, M. A., ÇİÇEK, H., & YASTIOĞLU, S. (2019). Misyon, Vizyon Ve Amaçlar Bağlamında Geleceğe Bakış: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Stratejik Plan Çalışmaları Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 544-562.
- Taştan, S. B. (2019). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Yönetimi. Çağdaş Yönetim Yaklaşımları, 183-221.
- Tiltay, M.A. (2016). İşletme Bilgisi. Erişim Tarihi:15.04.2021, <https://yokdersleri.yok.gov.tr/>
- Tokgöz, N.(2018). Genel İşletme. Erdoğan, Z. ve A. Hepkul (Ed.). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2650, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1616. Erişim Tarihi: 12.04.2021, <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/ISL107U/ebook/ISL107U-12V4S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf>
- Top, S.& Öner, A. (2008). İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2008, ss. 97-110.
- Tonus, H.Z. (2018). Yönetimde Güncel Yaklaşımlar. Erişim Tarihi: 15.04.2021, <https://yokdersleri.yok.gov.tr/>
- Ülgen, H. & Mirze, K. (2010). İşletmelerde Stratejik Yönetim. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Vakıflı, İ. (2020). “Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Sosyal Medyada Kurumsal İtibar Yönetimine Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vural, Z. B. A., & Coşkun, G. (2011). Kurumsal sosyal sorumluluk ve etik. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1(1), 61-87.
- Yaman, Y. (2018). “Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının İşletmelerin Kurumsal İtibarına Etkileri: İşletme Yöneticilerinin Algıları Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Yavuz, M., & DÖVEN, M. S. (2018). Misyon Ve Vizyon İfadeleri Kurumu İfade Etmekte midir: Kamu hastane birlikleri örneği. Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 67-100.
- Yorulmazer, G. (2016). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları: Otel Çalışanları Ve Turistler Üzerine Bir Çalışma. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya.
- YÜCEL, Y. B., YÜCEL, İ., & Gamze, A. L. A. R. Stratejik Yönetimde Vizyon Ve Misyonun Yeri Ve Önemi: BİST100, İSO500 Ve KOBİ Örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(12), 177-193.

Kırgızistan'ın Bürokratik Kurumlarında Siyasetin Etkisi: İşe Alma ve Tasfiye Uygulamaları

The Effect of Politics on the Bureaucratic Institutions of Kyrgyzstan: Recruitment and Dismissal Practices

Ömer Faruk Karaman^{1*}

Haluk Alkan²

¹ Department of International Relations, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan

² Department of Political Science and International Relations, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Received: 00.00.2021

Accepted: 00.00.2021

This article was checked by *intihal.net*

Özet

Siyaset ile bürokrasi arasındaki ilişkilerin yasal kurum ve kurallar etrafında şekillenmesi ideal tip bürokrasilerin özelliklerindendir. Buna karşın siyasetin bürokrasi üzerindeki yoğun etkisi ve gayri şahsi ilişkiler, patrimonial bürokrasileri ortaya çıkarır. Günümüzde bu tarz ilişkilerin söz konusu olduğu ülkelerde yasal-rasyonel kurumların bulunmasının yanı sıra kişisel ilişki ağlarının bürokrasiyi şekillendirmesi neopatrimonial bir yönetim tarzının benimsendiğini ortaya koyar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız Orta Asya ülkelerinin yönetim tarzında bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ortaya çıkan siyaset-bürokrasi ilişkisini temellendiren unsurların başında klan siyaseti, bölgesel ve yerel liderlik yapıları, hemşericilik ve akrabalık ilişkileri gelmektedir. Bu çıkar gruplarının cumhurbaşkanı etrafında kümeleşmesiyle ortaya çıkan bu ilişkiler, kamu kurumlarındaki insan kaynakları politikalarını doğrudan etkilemektedir. Bu durum kurumlardaki yolsuzlukların önünü açan en önemli etkenlerden kabul edilmektedir. Neopatrimonializm teorisi temeline oturtulan bu çalışmada Kırgızistan'daki bürokratik kurumların siyasi aktörlerin güdümüne girerek asli vazifesi olan kamu hizmetlerinin aksatılmasına neden olduğu yapılan literatür taraması ve mülakatlar neticesinde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, neopatrimonializm, siyaset, bürokrasi, işe alma, tasfiye

Abstract

One of the characteristics of ideal type bureaucracies is that the relations between politics and bureaucracy are shaped on the basis of legal institutions and rules. On the contrary, the intense influence of politics on bureaucracy and impersonal relations reveal patrimonial bureaucracies. Today, the existence of legal-rational institutions in countries where such relationships take place, as well as the formation of bureaucracy by personal relations networks reveal that a neopatrimonial management style has been adopted. There are some similarities and differences in the management style of the Central Asian countries that emerged after the collapse of the Soviet Union. Clan politics, regional and local leadership structures, fellowship and kinship relations are the main factors that base the politics-bureaucracy relationship that emerged after Kyrgyzstan's independence. These relations, which emerge as these interest groups cluster around the president, directly affect the human resources policies in public institutions. This situation is regarded as one of the most important factors that paves the way for corruption in institutions. This study is based on the theory of neopatrimonialism. It has been determined that bureaucratic institutions in Kyrgyzstan are under the control of political actors, and public services, which is the main duty of the bureaucracy, cause disruptions.

Keywords: Kyrgyzstan, neopatrimonialism, politics, bureaucracy, recruitment, dismissal

Karaman, Ö.F., & Alkan, H. (2021). Kırgızistan'ın Bürokratik Kurumlarında Siyasetin Etkisi: İşe Alma ve Tasfiye Uygulamaları. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 492-502. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.52851>

* E-mail address: omer.karaman@manas.edu.kg (Corresponding Author)

1. Giriş

Bürokrasi kavramının halk dilinde genel olarak olumsuz anlamları bulunmaktadır. Bu olumsuz algı, bilimsel çerçevede “bürokratizm” veya “büropatoloji” olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte bürokrasi kapsamı yalnızca devlet yönetimindeki işler ve onları icra edenler olarak tanımlanmamakta, aynı zamanda büyük ölçekli oluşumlardaki örgütlenme şeklini de ifade etmektedir. Bu konuda ilk araştırmaları gerçekleştiren Alman sosyolog Max Weber, bürokrasiyi rasyonel bir örgütlenme ve yönetme şekli olarak ele almış ve özelliklerini belirtmiştir. Bu kapsamda ‘ideal tip’ olarak adlandırdığı rasyonel bürokrasi ve geleneksel otoritelerde yaygın olarak uygulanan patrimonyal bürokrasileri incelemiştir (Dursun, 1992, s. 134).

Weber, geleneksel otoritelerin hakim olduğu ülkelerde, yöneticinin (efendinin) devletin tüm imkanlarını kendi kişisel araçları gibi kullanmasına dayanan yönetim anlayışını *patrimonyalizm*, bu sistemin daha ilerisini de *sultanizm* olarak tanımlamıştır. Yöneticinin bu aşamada yönetim ekibiyle olan karşılıklı fayda ilişkileri de oldukça yaygındır. Dolayısıyla yöneticinin bu şekilde devlet yönetimi ve bürokrasideki hakimiyetini devam ettirebilmesi için çevresindeki gruplara lütuflarda bulunması söz konusu olmaktadır. Doğal olarak bu sistemin temelinde liyakat yerine sadakat bulunmaktadır (Weber, 2012, s. 351). Bu kavramı modern dünya devletlerine uygulayanlar ise Guenther Roth ve Shmuel Eisenstadt olmuştur. Onlar, patrimonyal bir yapıya sahip olan Afrika ve Latin Amerika ülkelerini tanımlarken neopatrimonyalizm kavramını kullanmışlardır. Geleneksel topluluklardaki patrimonyalizm türünü ifade eden bu kavram, patrimonyal uygulamalar ile birlikte yasal-ussal kurumların ve normların bir arada varlığını sürdürdüğünü açıklar. Dolayısıyla bu kavram, devletin hem bürokratikleşmesini hem de patrimonyallaşmasını ifade eder (Bach, 2011, s. 275-277). Bu tarz devlet yönetiminde kurumlardan ziyade şahıslara önem atfedilir. Resmî kurumlarda kişisel ilişkiler yaygın olmakla beraber, yöneticiler kişisel servet ve pozisyon elde etmek için çaba gösterirler. Dolayısıyla bürokratik kurumlarda kamu hizmeti temel amaç olmaktan çıkarak şahsi çıkarların gölgesinde kalır (Bratton, 1994, s. 458).

Bürokrasinin Sovyetler Birliği döneminde organik bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki, devlet/siyaset-bürokrasi bütünleşmesinden söz edilebilmektedir. Üretim araçlarının devletleştirilmesinden dolayı bireylerin sömürülmesi, bireysel değil kolektif anlamda gerçekleşmekteydi. Bu sistemi ve üretim araçlarını elinde bulunduran bürokratik yapı, toplumun tamamına hükmedebilmekteydi (Çevikbaş, 2014, s. 92). Sovyetler Birliği’nin bürokratik yapısını elinde tutan yönetici sınıfı ise *nomenklatura* olarak adlandırılmaktaydı. Komünist Parti seçkinlerinden meydana gelen bu yapı özellikle Stalin döneminde güç kazanmıştı. Partinin karar verici mekanizmaları tarafından onaylanan ve bu guruba dahil edilen kişiler bürokrasideki tüm işleyişi belli bir ideolojik çerçevede kontrol etmekteydi (Voslenskiy, 1990, s. 15). Fakat bu yapı özellikle *Glasnost* ve *Perestroyka* olarak adlandırılan yumuşama döneminde, sahip oldukları ideoloji dışında kendi menfaatleri doğrultusunda kararlar alarak kurumları işletmeye başlamışlardır. Bu durum da Sovyetler Birliği’ni dağılma aşamasına getiren etkenlerden biri olmuştur (Livşin, 2018, s. 32).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin bazılarında bürokratik anlamda neopatrimonyal uygulamalar görülmeye başlanmıştır. Kırgızistan da bu ülkelerden biri olarak sayılabilmektedir. Weingrod’a göre neopatrimonyal sistemlerin özelliklerine bakıldığında patronaj ağları bağlamında patron-müşteri (client) ilişkilerinin yaygın olduğu, bu çerçevede liderin ve onun etrafında kümeleşen grupların karşılıklı çıkar esasına dayalı olarak başka şahıs veya gruplara devlet kurumları üzerinden çeşitli imkanları sağlanması söz konusudur. Bu ilişki ağına dahil olanlar ise hiyerarşik bir yapı içerisinde bulunur ve bu yapının tepesinde devlet başkanı yer alır (Weingrod, 1968, s. 377). Bununla birlikte karşılıklı ilişkiler ağında sadakatin dışına çıktığında şantaj ilişkileri ortaya çıkabilmektedir. Karşılıklı şekilde elde bulundurulan suç delilleri, sadakatin sabit tutulmasını sağlamaktadır (Melnikov, 2017, s. 73). Bu tür ilişkiler Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra oluşan devletlerde yasal-rasyonel kurum ve kuralların varlığına rağmen ortaya çıkmış ve devlet başkanının merkezinde patron-müşteri ilişki ağının yerleşmesi söz konusu olmuştur (Fisun, 2012, s. 90).

Orta Asya’da bağımsızlıklarını kazanan devletlerde Sovyetler Birliği dönemindeki yönetici kadroların yönetim süreçleri devam etmiş, hatta lideri merkeze alan anayasaların oluşturulması söz konusu olmuştur. Bundan dolayı bu ülkelerde devlet başkanına bağımlı bir siyaset ve yönetim tarzı geliştirilmişti. Fakat bu ülkeler arasında Kırgızistan’da bu süreç daha farklı ilerlemiştir. Çok partili ve muhalefetin mevcut olduğu bir siyasal sistemin içinde, bölgecilik ve klan siyaseti etrafındaki ittifaklarla temellenen bir yapıdan söz edilebilmektedir (Alkan, 2012, s. 24). Kırgızistan’daki

neopatrimonyal uygulamaların temelinde kuzey-güney eksenli kutuplaşma yer almıştır. Ülkedeki bu ayrışma iki farklı bölgede yaşayan Kırgız toplumlarının sahip olduğu sosyo-kültürel çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Hem Sovyet hem de Post-Sovyet dönemde ortaya çıkan bölgecilik, kabilecilik, hemşericilik gibi unsurların temelinde yine bu neden bulunmaktadır. Fakat günümüzde Kırgızistan'da gözlemlenen patron-müşteri ilişkilerinin yalnızca bu nedene dayandırılması doğru olmayabilir. Bazı durumlarda Kırgızistan'da bölgesel (kuzey-güney) liderlik yapılarının siyasal seçkinlerle ittifak kurmaları ve bu doğrultuda patronaj ilişkilerinin geliştirilmesi söz konusudur. Bu şekilde gelişen neopatrimonyal uygulamalar çerçevesinde ülkedeki bürokratik kurumlarda çalıştırılmak üzere işe alınanlarda liyakat yerine sadakatin arandığı durumu vardır. Genellikle karşılıklı menfaat ilişkileri çerçevesinde işe alma süreci gerçekleşmektedir (Sultanbekov, 2016, s. 109-110).

Bu çalışmada, neopatrimonyalizm çerçevesinde ele alınmak suretiyle Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra bürokratik kurumlarında ortaya çıkan ilişkiler bağlamında, işe alma ve işten çıkarma prosedürü incelenmiş, resmi ve gayri resmi uygulamalar saptanmaya çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken Kırgızistan'daki bürokratik kurumlar ve yapıları incelenmiş ve bu kurumları etkileyen dinamikler irdelenmiştir. Nitel ve betimleyici bir araştırmayı teşkil eden bu çalışmada Türkçe, Kırgızca, İngilizce ve Rusça birincil ve ikincil kaynaklar taranmıştır. Bununla birlikte Kırgız bürokrasisinde çalışmış veya çalışmakta olan bürokratlarla, akademisyenlerle ve siyasilerle gerçekleştirilen mülakatlar yine birincil kaynaklara dahil edilmiştir. Aynı zamanda yazarın sahada geçirmiş olduğu on dört yıllık sürenin ışığında gözlem metodu da uygulanmıştır.

2. Bürokrasi ve Özellikleri

Devlet işlerinin icra edildiği ofisler anlamını taşıyan “bureau” ile hakimiyet anlamını taşıyan “cratie” sözcüklerinin birleşmesinden oluşan “bürokrasi” kavramı doğal olarak devlet dairelerinin iktidarını ifade etmektedir. Günümüzde ise bu kavram devlet dairelerinin işleyişi ve bunu işleten personeli açıklamaktadır (Dursun, 1992, s. 133). Halk arasında farklı şekillerde algılanan bu ifade aynı zamanda yapısal ve davranışsal özellikleri açısından da ele alınmaktadır. Zira bürokrasinin yapısal özellikleri, aynı zamanda işleyişi hakkında bilgiler sunabilmektedir. Bu özellikler genel olarak “kırtasiyecilik ve verimsizlik”, “rasyonel örgüt biçimi”, “kamu yönetimi” ve “büyük ölçekli örgütler” olmak üzere tanımlanabilmektedir (Eryılmaz, 2012, s. 262-263).

Bürokrasinin olumsuz anlamlarını taşıyan *kırtasiyecilik* ve *verimsizlik*, kamu kurumlarındaki gereksiz iş yükünü, işlerin ağır ilerleyişini, kurumsal hantallığını, departmanlar arasındaki imza dolaşımını ifade etmektedir (Çevikbaş, 2014, s. 79). Weberi'nin bürokrasinin tanımında kullandığı rasyonel örgüt biçimi ise bürokrasinin rasyonel bir şekilde teşkilatlanmasını, belirlenmiş bir iş bölümünün olmasını, dosyalama ve kayıt işlemlerinin gerçekleşmesini, üst kademenin ast kademeyi denetleyebildiği hiyerarşik bir yapının varlığını, şahsi ilişkilerden arınmış ve resmi kuralların belirlediği yetkiler dahilinde icra işlemlerinin yapıldığı bir yapıyı ifade etmektedir. Diğer yandan devlet yönetiminde idari işleri gerçekleştirme anlamı taşıyan kamu yönetimi, bürokrasi ile aynı anlamlara gelmektedir (Eryılmaz, 2012, s. 263-264).

Weber, bürokrasiyi iki farklı grupta ele almıştır. İlk olarak *patrimonyal* bürokrasilerde otoriteye bağımlı olan bir memur kitlesinden bahsetmiştir. Bu tarz bürokrasilerde kurum ve kurallardan ziyade kişiler ve manevi değerler önemlidir. Geleneksel otorite türüne dayanan bu toplumlarda, devlet yöneticisi halkın babası olarak addedilir ve devletin araçları da onun kişisel mülkü olarak görülür. Bu nedenle kamu hizmetleri işleri de devlet yöneticisinin şahsi işleri olarak algılanır (Eryılmaz, 2012, s. 271). Böylece, kişisel sadakatin hakim olduğu ve ataerkil bir yönetim tarzının benimsendiği geleneksel otoriteler, patrimonyal bürokrasilerin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli faktörlerdendir. Bu sistemlerin diğer bir özelliği de keyfi uygulamaların yaygın olmasıdır (Lai, 2014, s. 43). Weber bu tarz yönetim anlayışının eski Mısır, Roma ve Bizans imparatorluklarında, Ortaçağ Katolik Kilisesi'nde ve Çin'de yaygın olarak görüldüğünü aktarmıştır (Weber, 2004, s. 301).

Weber, patrimonyal bürokrasi dışında yasal-rasyonel otoritelerin hüküm sürdüğü ülkelerdeki bürokrasilerden bahsetmiştir. Weberyan bürokrasi olarak da adlandırılabilen bu tip bürokrasilerde, yasal çerçevede belirlenmiş görev tanımları, sınırları belirlenmiş yetkililer, gayri şahsi ilişkilerden arındırılmış profesyonel bir uzmanlık ağı, üstünün astını kontrol edebildiği hiyerarşik yapı ve dosyalama/kayıt altına alma işlemleri söz konusudur (Aydın, 2017, s. 1000). Weber, profesyonellikten uzak olan patrimonyal sistemlerin aksine bürokrasiyi ideal olarak tanımlamıştır. İdeal tip bir bürokrasi oluşumunu da piyasa sermayesine bağlı bir sisteme dayandırmıştır. Bunun için doğal olarak da demokratik bir ortama

da ihtiyaç duyulduğunu aktarmıştır (Peachey, 1006, s. 26). Ona göre devlet memurlarının icra ettikleri hizmet karşısında ücret almaları, bürokratikleşmenin en önemli unsurlarındandır. Para ekonomisinin ve sabit gelirin olmadığı yapılar zamanla farklı oluşumlara dönüşebilecektir (Weber, 2017, s. 229). Bu sistemde şahsiliğe, keyfiliğe ve duygusallığa yer verilmez. Zira bu sistem meşruluğunu yasalardan ve rasyonellikten alır. Ayrıca bu sistemler yalnızca devlet kurumlarına özgü değil, herhangi bir örgütlenmenin yönetim biçimi olabileceğini vurgulamıştır (Dursun, 1992, s. 141).

Bürokrasi kuramı incelenirken Hegel ve Marx'ın düşünceleri de ele alınmaktadır. Devleti bir organizmaya benzeten Hegel'in bürokrasi kuramında kamu hizmetlerinde yürütme işleri nesnelliğe dayanmalıdır. Uzman kişiler çerçevesinde hiyerarşik olarak yapılanmış olan bürokrasi toplumun çıkarlarını devlet çıkarına dönüştürür. Hiyerarşik yapı, iktidar tarafından bürokratik kurumların kötüye kullanımını da en aza indirgeyebilecektir. Bu açıdan Wilson ve Weber'in bürokrasi kuramlarına da benzerlik gösterir. Ona göre bürokrasi, toplum ve devlet arasında bir köprü vazifesini üstlenmelidir (Sager ve Rosser, 2009, s. 1142). Ayrıca Hegel'in kuramına göre ekonomik toplum ile anayasal devlet arasındaki ayrım, bürokrasinin mantığını teşkil etmektedir (Shaw, 1992, s. 387). Devlet memurlarını, evrensel çıkarlara hizmet ettiğinden dolayı evrensel bir sınıf olarak tanımlayan Hegel, kamu hizmetinde görev alma kriterinin doğum ya da statü değil, bilgi, tecrübe ve yarışma çerçevesinde olması gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde de sosyal tabakalaşmanın önüne geçilerek eşitlikçi bir toplum yapısı ortaya çıkacaktır (Hegel, 2001, s. 235-239). Marx ise Weber'e karşı olarak sınıf mücadelesinin son bulmasıyla bürokrasinin de ortadan kalkacağı inancını taşır. Zira o, bürokrasiyi kapitalist düzene hizmet eden bir araç olarak tanımlamıştır (Akçakaya, 2016, s. 679).

Weber, devlet kurumlarında şahsi ilişkilerin ön plana çıkması ve bu kurumların devlet yöneticisinin kişisel aracı gibi kullanmasını patrimonyalizm olarak adlandırmıştı. Günümüz dünyasında Afrika ve Latin Amerika'daki ülkelerde gözlemlenen bu durumu açıklamak için neopatrimonyalizm kavramı kullanılmış olsa da artık bu ifade evrensel bir anlam kazanmış durumdadır. Bu tarz yönetimlerin en belirgin özellikleri patrimonyal uygulamaların yanında yasal-rasyonel kurumların da bulunmasıdır. Bu sistemlerde devlet politikaları belli kişilerin çıkarlarını maksimize etmek amacıyla belirlenir ve devlet kurumları asli görevleri olan kamu hizmetini yerine getiremezler (Erdman ve Engel, 2007, s. 105). Kişisel bağlantıların önem arz ettiği neopatrimonyal devletlerde siyasi kararlar şahsi çıkarlarla örtüşür. Adam kayırmacılık, yolsuzluk, rüşvet gibi olgular da bu sistemlerde doğal bir sonuç olarak ortaya çıkar. Merkezi otorite ise patronaj ağları sayesinde iktidarlarının istikrarını sağlamaya çalışırlar (Kunysz, 2012, s. 2-3). Resmi ve gayri resmi oluşumların bir arada bulunduğu bu sistemde lidere olan sadakat karşısında müşteri (client) konumundakiler maddi çıkar elde ederler. Bu sistemin Orta Asya'daki şekillenmesi devlet başkanı ve yerel güç grupları arasındaki patronaj ilişkilere dayanır. Bu iki gücün arasındaki ilişkinin temelini ise siyasi ve ekonomik güç elde etme oluşturur (Ilkhamov, 2007, s. 66-74).

3. Kırgız Bürokrasisinde Resmi Kadrolaşma Prosedürü

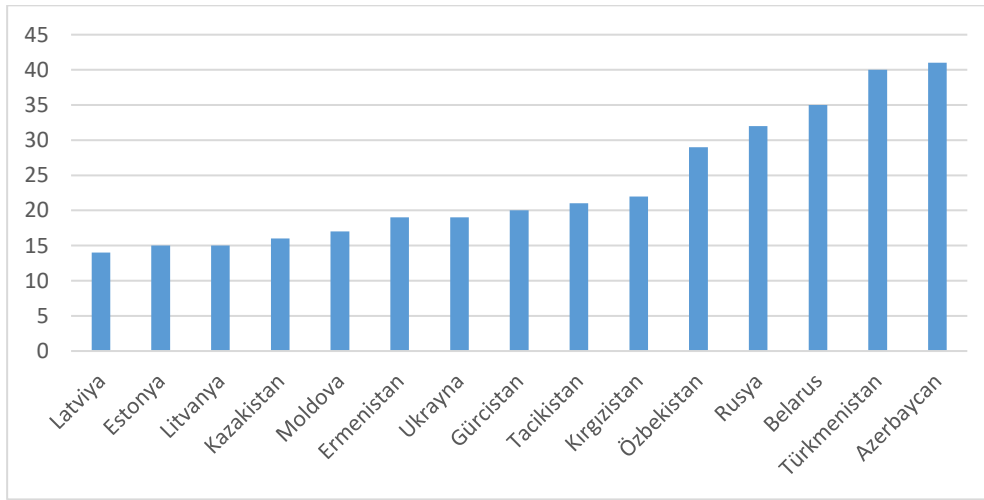
Kırgızistan'daki resmi kadrolaşma süreci Devlet Personel Servisi (DPS) tarafından işletilir. DPS'nin tüzüğünde ülkedeki kamu hizmeti ve yerel yönetimlerdeki personel politikalarını belirleyen ve seçme işlemlerini gerçekleştiren yetkili kurum olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte devlet memurlarının yerleştirilmesi, meslek içi eğitimi, staj programları gibi uygulamadan sorumlu kurum olduğu belirtilmektedir. DPS'nin bağlı ve sorumlu olduğu kurum ise cumhurbaşkanlığı makamıdır. Tüzükte yer alan maddelere göre DPS memurların meşru haklarını gözetlemek ve korumakla yükümlüdür. Devlet kurumlarındaki boş pozisyonlar için rekabetçi seçim sürecini başlatmak, aday seçimi yapmak, terfi işlemlerini gerçekleştirmek, performans değerlendirmek gibi konularda da DPS yetkili organdır (mkk.gov.kg).

Kırgızistan'ın bürokratik kurumlarındaki insan kaynakları yönetiminin yasal dayanağı ülkenin bağımsızlığından itibaren başlayan bir dizi reformlar yoluyla hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 2004'te 'Kamu Hizmetleri Yasası' kabul edilmiş, 2006, 2007, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında değişikliklere uğramıştır. Ayrıca 2001'de 'Kamu Görevlileri Etiği Yönetmeliği', 2009'da 'Yolsuzlukla Mücadele Ulusal Stratejisi', 'Kırgız Cumhuriyeti İş Kanunu' da cumhurbaşkanları tarafından onaylanan kamu personeline yönelik yasal mevzuatı teşkil etmektedir (Liebert, 2014, s. 405-406).

DPS'nin 2019 verilerine bakıldığında Kırgızistan'da yerel yönetimlerin de dahil olduğu kamu sektöründe çalışanların sayısının 26.646 olduğu görülmektedir. Bu sayının %2,5'lik kısmı en üst kademedeki yöneticilerden oluşmakta. Kamu hizmetinde görev yapanların çalıştığı süreler bakıldığında 6-10 yıl çalışanların sayısının (2.877) en fazla olduğu görülmektedir. Ardından 1-3 yıl çalışanların sayısı (2.525) gelmektedir. Bu oran yerel yönetimlerde de benzerlik

göstermektedir. Yerel yönetimlerde 6-10 yıl çalışanların sayısı toplam çalışan sayısında en fazla paya (1.762) sahiptir. Bunu da yine 1-3 yıl çalışanların sayısı (1.371) takip etmektedir (mkk.gov.kg). Bu durum da ülkedeki devlet memurlarının hızlı bir sirkülasyon içinde bulunduğunu göstermektedir.

Neopatrimonyal yönetimlerde nepotist uygulamalara sıkça rastlanabilmektedir. Patronaj ağların hakim olduğu bu sistemde devlet kurumlarındaki pozisyonların kendi müşterisi konumundaki kişilerle birlikte potansiyel rakiplere dağıtılarak kitlesel başkaldırı riski en az seviyeye indirgenmeye çalışılır. Bu da kamu kurumlarının sayısı ile nepotist uygulamalar arasındaki paralel ilişkiyi ortaya koyar. Bu bağlamda müşteri veya rakip konumundakilere daha fazla fayda sağlamak için daha fazla kamu kurumunun ortaya çıkarılmasına neden olmaktadır (Melnikov, 2018, s. 69). Aşağıdaki grafikte de görüldüğü gibi Post-Sovyet ülkeler bazında ele alınan kamu kurumlarının sayısı Baltık ülkelerinde en az oranı teşkil etmektedir. Aynı zamanda ülke nüfusu, yüz ölçümü ve sektör dağılımı gibi hususlar dikkate alındığında ise Kırgızistan'daki bakanlıkların ve buna bağlı olarak kamu kurumlarının oldukça fazla sayıda olduğu anlaşılabilmektedir (Şkel, 2016, s. 99).

Şekil 1. Post-Sovyet Ülkelerdeki Bakanlık Sayıları (2015)

Kırgız Cumhuriyeti Kamu Hizmeti Kanunu'nda devlet memuru alım sürecinde mesleki tecrübe, uzmanlık, eğitim seviyesi, devlet dilinin kullanım düzeyi gibi kriterlerin etkili olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda kamu hizmetinde yerleştirilecek olan personel iç ve dış kaynaklardan temin edilebilir. İç kaynak devlet kurumlarında çalışmakta olan personeli, dış kaynakta kamu hizmeti dışındaki adayları ifade etmektedir. Kurum dışından yapılacak olan seçim konusunda söz konusu devlet organları yetkilidir. Bu organlar tarafından yapılan rekabete dayalı yarışma kapsamında yerleştirilecek olan personel belirlenir. Kırgızistan'da devlet kurumları için personel alımı konusunda genel bir sınav yapılmamaktadır. Devlet dairelerinde oluşan personel açığı, o kurum yöneticisi tarafından DPS'ye bildirilerek ilana çıkılması sağlanır. Resmi kitle iletişim araçları vasıtasıyla duyurulan bu pozisyonlara başvuruda bulunanlar arasında söz konusu kurum tarafından bir yarışma düzenlenir. Başarılı sayılanlar ise yerleştirilmek üzere işe alınır (cbd.minjust.gov.kg).

Kırgızistan'da işten çıkarılma prosedürü Kırgız Cumhuriyeti İş Kanunu'nda belirlenmiştir. Bu çerçevede kanunlarda ve diğer normatif yasal düzenlemelerde öngörülen durumlarda, yetkili devlet organlarının ve görevlilerin talebi üzerine, alkol, uyuşturucu gibi maddelerin etkisindeyken iş yerine gelmek, işveren tarafından sağlanan gerekli kişisel koruyucu ekipmanı kullanmamak gibi durumlarda işçi işten uzaklaştırılır ve yasal süreç bitinceye kadar maaş ödemesi yapılmaz. Ayrıca iş sözleşmesinin işverenin inisiyatifiyle feshedilmesi belli durumlarda gerçekleşir; kuruluşun tasfiyesi, organizasyonun yeniden düzenlenmesi ile bağlantılı olarak çalışan sayısının azaltılması, çalışanın sağlık sorunları, çalışanın çalışma standartlarına uymaması, örgütün mülk sahibinin değişmesi (özel kuruluşlarda), çalışanın iş yükümlülüklerini defalarca yerine getirmemesi ve disiplinsiz davranması, geçerli sebepler dışında işe devamsızlık yapılması, çalışanın suç işlemesi bu durumlara örnek olarak gösterilebilir (cbd.minjust.gov.tr).

4. Kırgızistan Kamu Hizmetinde İşe Alım ve Tasfiye Süreçlerinde Siyasetin Etkisi

Kırgızistan'da Sovyetler Birliği'nin mirası olarak işlemeye devam eden bürokrasi, bağımsızlıktan sonra hesap verebilirliğini kaybetmiş, bürokratik kurumlarda işe alma, seçme, yerleştirme, yükseltme gibi insan kaynakları fonksiyonlarında bozulmalar meydana gelmiştir. Bunun yerine, kamuoyuna sorumlu olmayan siyasi otoriteye bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıkla birlikte devlet başkanı ve onun çevresindekiler, kamu hizmetindeki imkanları hatta yapılacak olan reformları kendi özel amaçlarına hizmet etmek için kullanmışlardır. Hazırlanan reformların faaliyete geçirilmesi konusunda da oldukça isteksiz davranmışlardır. Zira liyakat ve şeffaflığa dayanan bir bürokratik sistem, devlet yöneticilerinin kişisel kazanç ve siyasi rant elde etmesine engel olacaktır (Baimyrzaeva, 2011, s. 42). Bu konuda Kırgız Cumhuriyeti Din İşleri Komisyonu eski başkanı Zakir Çotayev (2020) şunları dile getirmiştir:

"...eski bürokratların bu yeni dönemde girişimcilik faaliyetleriyle birlikte zengin ve seçkin bir gruba dönüştükleri bilinmektedir. Bu süreç doğal olarak eski Sovyet bürokrasi anlayışının terk edilerek yeni bir bürokratik anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeni dönemde şahsi menfaatler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yani devlet kurumları artık kişisel menfaatlerin odağına koyulmuştur. Bu anlayış da Kırgızistan'da yolsuzlukların kapısını aralayan yeni koşulları beraberinde getirmiştir."

Doğal Afetler ve Ekoloji eski Bakan Yardımcısı Canuzakov (2020), Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan'da bürokraside görev alma konusundaki farklı yaklaşımları şu şekilde ifade etmiştir:

"SSCB döneminde bürokratik pozisyonlara yerleşmek için gerekli unsurlar liyakat ve tecrübeydi. Komünist Parti üyeliği de önemli kriterlerdendi, fakat o dönemde Komünist Parti üyesi olabilmek de haliyle zordu. Devlet kademelerinde orta ve üst düzey pozisyonlara yerleşmede, parti üyeliği gerekmekteydi. Kendini en iyi şekilde ispatlayabilenler parti üyeliğine alınabiliyordu. Üyelik kazanıldıktan sonra da o kişiye olan güven artar ve terfi yolları açılırdı. Ben de Komünist Parti'nin bir üyesiydim. Bağımsızlıktan sonra bu durum değişti. Kadro planlama, işe alma, yerleştirme, atama gibi süreçlerde akrabalık, tanışlık, farklı kanalların devreye girmesi gibi faktörler etkili olmaya başladı."

Eski bürokrat ve Büyük Elçi Mokeyev (2020) ise bu sözleri destekler nitelikte şunları ifade etmiştir:

"KSSC döneminde siyaset ve bürokrasi aynı kavramlara tekabül ediyordu. Komünist olmayan bürokrat olamazdı. Dolayısıyla Komünist Parti üyesi olanlar ancak bürokrasiye dahil olabilirdi. O dönemde her kurumun üst pozisyonlarında bulunanlar mutlaka Komünist Parti üyesiydiler. Dolayısıyla devlet işleri siyasi ideoloji ile iç içe geçmiş bulunmaktaydı. Nomenklatura sınıfına girebilmeleri için de önce Komsomol teşkilatında sonra Komünist Parti üyeliğinde bulunması ve güvenilir olmaları gerekiyordu. O dönemde sendikalar bile bu tabaka tarafından yönetilmekteydi. Görünüşte özerk olmasına rağmen tüm kurumlar Komünist Parti'ye bağlıydı. Dolayısıyla komünist olmayanlar bürokrasiye yaklaşamazdı. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ideolojinin bir önemi kalmadı. Bunun yerini akrabalık, hemşericilik gibi unsurlar aldı. Bu kapsamda bürokratların tecrübesine ve yeterliliğine önem verilmedi."

Kırgızistan'da bürokratik pozisyonlar için insan kaynakları uygulama aşamasında farklı dinamikler etrafında şekillenmektedir. Üst düzey pozisyonlara yerleşebilme veya kurum içinde yükseltilme imkânı her vatandaş için geçerli olmamaktadır. Bununla birlikte çalışanın yerleştiği kurum içinde kısa bir çalışma süreci geçmesine rağmen üst düzey pozisyonlara terfi edilme durumları da görülebilmektedir. Ayrıca herhangi bir yarışma yapılmadan işe alım işlemlerinin gerçekleşmesi durumuna da oldukça fazla rastlanabilir. Örneğin, 2005 yılında kamu kurumlarındaki boş pozisyonların %60'ı rekabet dışı şekillerde doldurulmuştur. Bu kurumlarda personelin aldığı maaşların yetersizliği de memurların işlerini kötüye kullanmasına sebebiyet vermektedir. Bu doğrultuda memurların pragmatik bir bakış açısıyla bulundukları pozisyonlarda ek mali faydalar sağlamanın yollarını aramaya başladıkları gözlemlenmektedir (Bekbolotov, 2007, s. 8-9).

Kırgız bürokrasisinde geçmiş yönetimlerin ortak uygulamalarından biri nepotizmdir. Ülkedeki en yaygın görülen nepotizm biçimi, siyasi veya bürokratik seçkinler tarafından devlet kurumlarındaki pozisyonlara liyakat yerine kişisel kriterler çerçevesinde yerleştirmeler yapılmasıdır. Ülkenin ilk cumhurbaşkanlarının yakın çevresindeki kişilerin devletin üst düzey pozisyonlarına yerleştirildiği bilinmektedir. Örneğin, Bakiyev'in aile üyelerinin önemli devlet kurumlarına yönetici olarak yerleştirilmesi söz konusuydu. Bakiyev'in kardeşinin güvenlik güçlerini kontrol altında tutması, onun suçlulara karşı bir koruyuculuk görevi de üstlenmiş olması anlamına gelmekteydi. Bu doğrultuda da devlet kurumlarında yasadışı uygulamalar aracılığıyla kişisel kazanç elde etme olanağı ortaya çıkmaktaydı (Martini, 2013, s. 3). Tekebayev,

Bakiyev'in oğlu Maksim'in Merkezi Kalkınma, Yatırım ve İnovasyon Ajansı'na başkan olarak atanmasını, nepotizmin ve ilkel bir komünal sistemin bir sonucu olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca bu durumun ilerleyen dönemlerde derinleşerek aile içi çatışmalara yol açabileceği, hatta ülkenin bütünlüğüne tehdit haline gelebileceğini belirtmiştir (azattyk.org). İbraimov ise günümüzde halen bürokratik kurumlardaki nepotist uygulamaların artarak devam ettiğini vurgulamıştır (İbraimov, 2019). Bu tarz nepotist yöntemlerin yargı organlarında yaygın olmasıyla beraber, yürütme organlarının orta ve alt düzey hiyerarşisinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca ülkedeki bütün kamu kurumlarında bu ve benzeri uygulamalarla karşılaşılabilir (France ve Kuktuschka, 2019, s. 5).

Kırgızistan'da devlet memurları konusunda belirlenmiş yasal mevzuata rağmen farklı uygulamalarla karşılaşılabilir. Liebert (2014), bu durumu aşağıdaki tablo ile açıklamaya çalışmıştır.

Tablo 1. Kırgızistan Kamu Hizmeti Sisteminde Yasal Kurallar ve Yaygın Uygulamalar

İnsan Kaynakları Uygulamaları	Kanunlar/Politikalar	Mevcut Uygulamalar
İşe Alma	Dual sistem: Açık ve kapalı -Personel rezervleri aracılığıyla ve (nitelikli harici adayların yokluğunda) halka açık ve rekabete dayalı işe alma sistemi	Kapalı sistem etkisiz: Personel rezervleri nadiren kullanılır -Açık sistem etkisiz: Rekabetçi işe alma süreci genellikle göstermelik yapılır
Seçim	-Liyakate dayalı ve rekabet temelli seçim işlemi	-Patronaj atamaları "ofis satışı"
Yükseltme	-Liyakate dayalı ve rekabet temelli seçim işlemi	-Patronaj ve "ofis satışı" -Rüşvet ve diğer yasadışı yollarla yükseltmenin sağlanması
Ücretlendirme	-Parlamento tarafından çıkarılan düzenlemeye bağlı -Performansa bağlı olmayan ikramiyeleri içerir	-Çok düşüktür ve yolsuzluğa zemin hazırlamaktadır
İş Garantisi	Fesih sebebi olmadıkça iş ve güvenlik garantisi Kamu hizmeti kurumu, memurların haklarını koruma yetkisine sahiptir	Yöneticilerin değişmesi durumunda rotasyon veya işten çıkarmalar olur Kamu hizmeti kurumları, memurların haklarını korumada etkisiz
Performans Değerlendirme	Düzenli performans değerlendirmesi yok Düzenli yeterlilik sınavları yapılır	Performansı değerlendirmede etkili ve objektif bir yol bulunmuyor Yeterlilik sınavları performansı ölçmez

Kırgız Cumhuriyeti İş Kanunu'nda işten çıkarılma prosedürü ile ilgili açık bilgilere yer verilmiştir. Buna göre alkol ve uyuşturucu türevi maddelerin etkisi altındayken iş yerine gelmek, iş güvenliği kapsamında işverenin sağlamış olduğu ekipmanı kullanmaktan kaçınmak gibi durumlarda işçinin uzaklaştırma alması ve hukuki süreç tamamlanana kadar işçiye ödeme yapılmaması belirtilmiştir. Bununla birlikte, belli durumlarda işverenin iş akdini feshetme hakkı da bulunmaktadır. Kuruluşun tasfiye edilmesi, örgüt yapısının yeniden düzenlenmesine bağlı olarak çalışan sayısının azaltılması, çalışanın sağlık problemleri, çalışanın iş standartlarına aykırı hareket etmesi, özel kuruluşlarda mülk sahibinin değişmesi, çalışanın disiplin dışı davranışları veya suç işlemesi işverenin çalışanın iş sözleşmesini tek taraflı feshini gerektiren durumlardandır (cbd.minjust.gov.kg).

Kırgız Cumhuriyeti Sendikalar Federasyonu Başkanı Vera Bredihina, 90'lı yıllardan günümüze kadar sendikaların işlevini kaybettiğini belirtmiştir. Ona göre, Sovyetler Birliği döneminde dahi sendikalar çalışanların haklarını daha etkin savunabilmekteydi. Sendika komitesinden izinsiz olarak, kurum veya kuruluşların bir çalışanı tasfiye etmesi mümkün olmamaktaydı. Sendikaların bağımsızlık döneminde özellikle etkisiz hale getirilmesi, bürokraside istenilen şekilde

personel alımı ve tasfiyesini ortaya çıkarmıştır. Bredihina, sendikaların günümüzde düştüğü durumda siyasi figürlerin etkili olduğunu vurgulamıştır (Bredihina, 2020).

Kırgızistan’da kamu hizmeti sistemi patrimonial temel üzerine oturtulmuş, ülke kaynaklarının devletin kurumlarında patron-müşteri ilişkisi çerçevesinde tahsis edildiği bir siyasal sistemin varlığından söz edilebilmektedir. Bu sistem içinde memurlar için resmi kurallar ve gayri resmi veya şahsi ilişkiler arasında bir ayırım söz konusu değildir. Kamu kurumlarındaki yöneticilerin asıl amacı kurum veya devlet çıkarları için hareket etmekten çok şahsi zenginlik edinmektir (Liebert, 2014, s. 409). Böyle bir yapıdaki kurum içinde yöneticisinin işe alımlar veya işten çıkarmalar konusunda etkili önem arz etmektedir. Bir devlet kuruluşu olan Kırgız Kömür İşletmeleri’nde iktidar değişimi sonrasında işinden çıkarılan Mirgül İsabekova (2020) bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

“Bir devlet kuruluşu olan ‘Kırgız Kömür’de ailemin tanıdıkları aracılığıyla 2015 yılında işe başladım. Söz konusu kurumun başındaki yöneticinin üyesi olduğu siyasi parti için seçim döneminde destekte bulunduğumuzdan dolayı bu işe girmeye hak kazandım. Kırgızistan’da parlamentoya girebilen her parti kendi aralarında anlaşmak suretiyle farklı kurumları paylaşmaktadırlar. 2017 yılında gerçekleşen seçimlerde cumhurbaşkanının değişmesinin ardından kurumumuzun yöneticisi de değişti. Yeni gelen yönetici kurumda olması gerektiğinden fazla çalışanın bulunduğu, bundan dolayı da mali konularda sıkıntıların meydana geldiğini belirtmesi üzerine ben de dahil olmak üzere kurumdan 17 çalışan çıkarıldı. Fakat kısa bir süre sonra kuruma yeni alımların olduğunu öğrendim.”

Jurayev (2020) ise ülkenin bürokratik kurumlarındaki işten çıkarma uygulamalarına ilişkin şunları belirtmiştir:

“İşten çıkarma prosedürü de gayri resmi şekilde işlemektedir. Kırgızistan’da işten çıkarmak için geçerli bir neden olması gerekiyor. İş yerinde disiplinsizlik veya iş arkadaşları tarafından istenmemek gibi durumlar da bunların arasındadır. Kurumun mali durumları doğrultusunda çalışan sayısını azaltma politikaları kapsamında da işten çıkarmalar gerçekleştiriliyor. Hükümetin onayı doğrultusunda meydana gelen bu durum genelde kurumun başındaki yöneticinin yeni personel alma isteği doğrultusunda gerçekleşir. Ardından boşalan pozisyonlar için yeniden ilana çıkılır ve istenilen kişiler işe alınırlar. Mahkemelere olan güvensizlik nedeniyle işten çıkanlar yargı yolunu genellikle kullanmamaktadırlar.”

Kırgızistan’da siyasi ve bürokratik yolsuzlukların yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Devlet kurumlarındaki pozisyonların birtakım yolsuzluk çerçevesinde yöneticinin ait olduğu klan, bölge, şehir gibi ortak grup içinde dağıtılmasının yanı sıra bu grup dışındaki kişilerin söz konusu pozisyonları satın alması da yaygın görülen uygulamalardandır. Toplum içinde kamu kurumlarında bir işe yerleşmenin belli bir maddi bedel gerektirdiği bilinmektedir. Öyle ki öğretmenlik mesleğinden en yüksek devlet memurluğuna kadar olan pozisyonların getirisi hesaplanarak bir satış bedeli oluşturulmuş durumadır (Liebert ve Tiulegenov, 2013, s. 93-94). Çokgezen, İçişleri Bakanlığı bünyesindeki pozisyonların getirisine göre 100 ila 50 000 dolar arasında satıldığını belirtmiştir. Yapılan bu ödemelerin, söz konusu görev esnasında yolsuzluklardan elde edilecek olan maddi kazanç sayesinde kısa sürede çıkarılabildiğini vurgulamıştır. Zira alt ve üst düzey bürokratik kurumlarda, yapılacak işin önemine göre rüşvetin oranı da değişmektedir (Çokgezen, 2004, s. 91-92).

Siyaset bilimi uzmanı Emilbek Jurayev (2020) ülkedeki resmi kadrolaşma politikalarına karşı olarak gerçekleşen uygulamaları şu şekilde örneklendirmiştir:

“Komünist Parti’nin gücünü kaybetmesiyle Kırgızistan’da devlet kademelerinde işe alma veya işten çıkarma faaliyetleri gayri resmi olarak işlemeye başladı. İşe alma konusunda devlet katında uzmanlık alanıyla ilgili yeterliliğine ilişkin herhangi bir sınav yapılmamaktadır. Fakat boş pozisyonlar için adayın mezuniyetine, puanlarına, tecrübesine vs. bakılır. Fakat bununla birlikte kişisel çıkarlar doğrultusunda gayri resmi şekilde akrabalık veya arkadaşlık, bazen de parti düzeyindeki ağlar doğrultusunda işe alımlar gerçekleştirilmekte. İşe girmenin diğer bir yolu da rüşvet vermekten geçmektedir. Hatta devlet kademesindeki pozisyonlar bir ‘yatırım aracı’na dönüşmüş durumda. Örneğin, gümrük veya vergi dairesinde bir pozisyona 100 bin som’luk rüşvet ile yerleşen bir şahıs bir yıl içinde 200 bin som elde ederek ödediği miktarın daha fazlasına sahip olmaktadır. Bu durum da kamu hizmetindeki pozisyonların adeta bir yatırım aracı olarak kullanılmasına neden olmaktadır.”

Coldoşov ise günümüzde Kırgız siyasetinin bürokraside çalışanlar üzerindeki etkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“...Aslında bürokrasinin uzmanlaşması ve liyakatin gelişmesi için müsteşarlık kurumları oluşturuldu. Böylece alanında uzman kişilerin kurumları yönetmesi amaçlandı. Fakat bu makamlara cumhurbaşkanı tarafından yapılan atamalar, kurumların siyasi hegemonyanın etkisinden çıkmasını engellemektedir. Bu durum aslında Sovyet zihniyetinin bir ürünüdür. Zira SSCB döneminde bütün bürokratlar merkezi otorite adına hareket etmekteydi.”

5. Sonuç

Günümüzde özellikle otoriter veya yarı-otoriter rejimlerin hakim olduğu devlet yapılarında siyasetin veya iktidarın devlet kurumları üzerindeki yoğun etkisini ifade etmek amacıyla neopatrimonyalizm kavramı kullanılmaktadır. Neopatrimonyal yönetim tarzını benimsemiş ülkelerde yasal-rasyonel, demokratik kurumların ve yasal mevzuatın bulunmasıyla birlikte iktidar odaklarının bu kurumlar üzerinde gayri şahsi ilişkilerinden söz edilmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin birçoğunda bu durum söz konusudur. Baltık ülkeleri gibi demokratikleşme sürecini başarıyla yürüten ülkeler hariç, özellikle petrol ve doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarının yoğunlukla bulunduğu Orta Asya ülkelerinde bu tarz siyaset-bürokrasi ilişkileri günümüze kadar süregelmiştir. Post-Sovyet dönemde ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri arasında neopatrimonyalizmin Kırgızistan’da konsolide olamadığı söylenebilir. Bu durum diğer Türk Cumhuriyetlerinin aksine Kırgızistan’da hidrokarbon kaynakların bulunmamasıyla açıklanabilir. Zira bu kaynaklara sahip olan ve rantiyer devlet olarak da adlandırılan bu ülkelerde yeraltı kaynaklarının dış ülkelere satımından elde edilen gelir ile siyasi iktidarların güçlerini koruduğu bilinmektedir. Kırgızistan’da ise ülkedeki kıt kaynakların yönetici seçkinler tarafından paylaşımı, bu paylaşım esnasında yaşanan çatışmaların ise halk hareketlerine, dolayısıyla iktidar değişimlerine neden olduğu söylenebilir.

Kırgızistan’ın devlet kurumlarındaki alt düzey pozisyonlara kanunlar çerçevesinde fırsat eşitliğine dayalı seçimler yoluyla işe alımlar gerçekleştirilmelidir. Zira ülkede siyasilerin bürokratlar üzerindeki etkisinin yoğunluğundan söz edilmektedir. Özellikle devlet kurumlarında işe alma ve işten çıkarma süreçlerinde siyasi etkenler önemli rol oynamaktadır. Siyasi kurumlar içinde etkili olan klanlar, bölgesel ve yerel liderlik yapıları, yönetici seçkinler ve son zamanlarda trend haline gelen seçkinlerin kendi aralarında akrabalık kurma girişimleri gibi faktörler bürokrasideki baskı unsurlarından sayılmaktadır. Ülkedeki kamu kurumlarının insan kaynakları politikalarını yürütmekle sorumlu olan Devlet Personel Servisi’nin etkinliğinin olmadığı, bunun yerine söz konusu çıkar gruplarının önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu kapsamda cumhurbaşkanının merkezinde olduğu bu sistemde onu çevreleyen çeşitli çıkar grupları tarafından yürütülen bir kamu hizmeti insan kaynakları planlaması mevcuttur. Ülkedeki resmî kurumların ve bu kurumlardaki pozisyonların sayısının gereğinden fazla olması, bürokrasideki patronaj ilişkilerin yüksek seviyelerde tutulmasına neden olmaktadır. Siyasi yöneticiler, devlet kurumlarındaki pozisyonları patron-müşteri ilişkileri kapsamında dağıtmakla beraber kendine rakip olabilecek kişi veya gruplara da sunarak olası çatışmaları önlemeye çalışmaktadırlar. Kırgızistan’ın bağımsızlığından beri onaylanan kamu hizmeti reformlarının eyleme geçirilmemesinin nedeni de karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan bu süreci devam ettirmek olduğu iddia edilebilir.

Kırgızistan’ın bağımsızlık döneminde kamu kurum ve kuruluşlarında insan kaynakları planlama, seçme ve yerleştirme uygulamalarında kişisel ilişkilerin ön plana çıktığı söylenebilir. Kırgızistan’ın kamu kurumlarında liyakat ve şeffaflık ilkelerinin yoksunluğu, ülkedeki siyasilerin ve bürokratların yolsuzluklara karışmalarına neden olmaktadır. Kamuoyu yerine siyasi otoriteye bağımlı olan bürokratların resmî kurumları kişisel mülk olarak kullandığı görülmektedir. İşe alımlarda klan, kabile, akraba, hemşericilik gibi unsurların etkili olması, kurumlarda yapılan yolsuzlukların ortaya çıkmasını önlemek amaçlıdır. Ayrıca kurumlarda çalışanların kendi aralarında sahip oldukları yolsuzluk ile ilgili deliller de şantaj ilişkilerini meydana getirmektedir. İşten çıkarmaların da hukuk dışı yöntemlerle gerçekleştiği ülkede sendikaların işlevsiz olduğu görülmektedir. Zira sendikaların yöneticileri dahi siyasi otorite tarafından belirlenmekte ve denetim altında tutulmaktadır. Siyasi iktidarın değişimi esnasında bütün bürokratik kurumlardaki yöneticilerin değişmesi, akabinde personel değişimlerine de neden olmaktadır. İlk başta kurumun mali konularda sıkıntı yaşadığı gerekçe gösterilerek personel tasfiyesi gerçekleştirilmekte, ardından yeni personel alımı yapılmaktadır. Devlet memuru alımlarında herhangi bir merkezi sınavın yapılmadığı ülkede bu süreç kurum yöneticisi tarafından şekillendirilmektedir. Bu durum da bürokrasideki memurların amirine karşı sadakat olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu da kamu kurumlarının asli görevini yerine getirmesini engelleyerek kişisel kazanç elde etmeyi temel amaç haline getirmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2016) "Bürokrasi Kuramları ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18 (3): 669-694.
- Alkan, H. (2012). "Otoriter Yapılanma – Siyasal İstikrarsızlık Ayrımında Kırgızistan'da Anayasal Değişim", *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, Der. M. Turgut Demirtepe. 1-29. Ankara: USAK Yayınları.
- Aydın, R. (2017). "Bürokrasiyi Toplumsal ve Siyasal Boyutuyla Ele Alan Kuramsal Yaklaşımlar". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (2): 993-1005.
- Azattyk Kyrgyzstan. (2009). "O. Tekebayev: V Kirgizstane ustanovilsya nepotizm (O. Tekebayev: Kırgızistan'da nepotizm kuruldu)". Erişim tarihi: 17.11.2020.. <https://rus.azattyk.org/a/3056335.html>
- Bach, D. C. (2011). "Patrimonialism and neopatrimonialism: comperative trajectories and readings", *Commonwealth & Comperative Politics*. 49 (3): 275-294.
- Baimyrzaeva, M. (2011). "Analysis of Kyrgyzstan's administrative reforms in light of its recent governance challenges". *International Public Management Review*. 12 (1): 22-47.
- Bekbolotov, K. (2007). *On the path to ideal bureaucracy: The future of public service in Kyrgyzstan*. Bishkek: Institute for Public Policy.
- Bratton, M. ve Van de Walle, N. (1994). "Neopatrimonial Regimes and Political Transition in Africa", *World Politics*. 46 (4): 453-489.
- Çevikbaş, R. (2014). "Bürokrasi Kuramı ve Yönetişel İşlevi", *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 3 (2): 75-102.
- Çokgezen, M. (2004). "Corruption in Kyrgyzstan: the facts, causes and consequences". *Central Asian Survey*. 21 (1): 79-94.
- Dursun, D. (1992). "Bürokrasi Teorisi ve Yönetim", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 37-38: 133-149.
- Erdman, G. ve Engel, U. (2007) "Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept". *Commonwealth and Comperative Politics*. 45 (1): 95-119.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonla*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Fisun, O. (2012). "Rethinking Post-Soviet Politics From a Neopatrimonial Perspective", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 20 (2): 87-98.
- France, G. ve Kukutschka, R. M. (2019). *Kyrgyzstan: Overview of corruption and anti-cprruption*. Transparency International.
- Hegel, G. W. F. (2001) *Philosophy of Right*. Kitchener: Batoche Books.
- Ilkhamov, A. (2007) "Neopatrimonialism, interest groups and patronage networks: the impasses of the governance system in Uzbekistan", *Central Asian Survey*. 26 (1): 65-84.
- İbraimov, O. (2019). "Podsudniye Prezidentı Kırgızstana. To li yeşyo budet? (Kırgızistan'ın Yargıdaki Cumhurbaşkanı. Tekrar olacak mı?)". *Azattyk Kyrgyzstan*. <https://rus.azattyk.org/a/29952556.html> (Erişim Tarihi: 17.11.2020).
- Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı. *Kırgız Respublikasının Emgek Kodeksi (Kırgız Cumhuriyeti İş Kanunu)*, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1505> (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Kırgız Cumhuriyeti Devlet Personel Servisi. *Kırgız Respublikasının Mamlekettik Kadr Kızmatı Cönündö Cobo (Kırgız Cumhuriyeti Devlet Personel Servisi Tüzüğü)*. <https://mkk.gov.kg/contents/view/id/60/pid/56> (Erişim Tarihi: 23.09.2020).
- Kunysz, N. (2012) "From sultanism to neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan". *Central Asian Survey*. 31 (1): 1-16.

- Lai, J. (2014). ““Patrimonial Bureaucracy” and Chinese Law: Max Weber’s Legacy and Its Limits”. *Modern China*. 41 (1): 40-58.
- Liebert, S. (2014). “Challenges of Reforming the Civil Service in the Post-Soviet Era: The Case of Kyrgyzstan”. *Review of Public Personnel Administration*. 34 (4): 403-420.
- Liebert, S. ve Tiulegenov, M. (2013). “Public Administration in Kyrgyzstan”. *Public Administration in Post-Communist Countries*. 69-99. Ed. S. Liebert, S. Condrey ve D. Goncharov. New York: CRC Press.
- Livşin, A. (2018). “Kommunističeskaya partiya v sisteme vlasti v SSSR (SSCB Yönetim Sisteminde Komünist Parti)”, *Konturi Globalnih Transformatsii*. 11 (2): 13-35.
- Martini, M. (2013). “Overview of corruption and anti-corruption in Kyrgyzstan”. *U4 Expert Answer*. Transparency International.
- Melnikov, K. (2017). “Klientalizm kak opredelyayuşaya čerta neopatrimonialnih rejimov (Neopatrimonyal rejimlerin ayrıt edici özelliklerinden olarak klientalizm)”, *Voprosı Upravleniya*. 25 (1): 71-78.
- Melnikov, K. (2018). “Neopatrimonializm: Klassifikatsiya kak sposop preodoleniya kontsepynih natyajek (Neopatrimonyalizm: Kavram stresini aşmak için bir sınıflandırma)”. *Polis. Political Studies*. (2): 68-81.
- Peachey, J. T. (2006). “Becoming Bureaucracy: Paradox As Process”. *The Cambridge Journal of Anthropology*. 26 (1): 24-50.
- Sager, F. ve Rosser, C. (2009). “Weber, Wilson, and Hegel: Theories of Modern Bureaucracy”. *Public Administration Review*. 69 (6): 1136-1147.
- Shaw, C. K. Y. (1992). “Hegel’s Theory of Modern Bureaucracy”. *The American Political Science Review*. 86 (2): 381-389.
- Sultanbekov, K. (2016). “Patrimonializm i osobennosti skladivaniya patrimonialističeskikh otnoşeniy v Kirgizstane (Kırgızistan’da patrimonyalizm ve patrimonyalist ilişkilerin oluşumu)”, *Nauka, Tehnika i Obrozovanie*, 28 (10): 108-110.
- Şkel, S. (2016). “Neopatrimonialniye praktiki i ustoyçivost avtoritarnih rejimov Evrazii (Avrasyanın otoriter rejimlerinin neopatrimonyal uygulamaları ve sürdürülebilirliği)”. *Politiya*. 83 (2): 94-107.
- Voslenskiy, M. (1990). *Nomenklatura: Gospodstvuyuşiy klass Sovyetskogo Soyuza (Nomenklatura: Sovyetler Birliği’nin Yönetici Sınıfı)*. London: OPI.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Meşru Egemenlik*. Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weingrod, A. (1968). “Patronage, and Political Parties”, *Comperative Studies in Society and History*. 10 (4): 377-400.

Mülakatlar

- Çotayev, Z. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 16.11.2020.
- Canuzakov, K. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 19.11.2020.
- Mokeyev, A. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 11.11.2020.
- Bredihina, V. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 13 Kasım 2020.
- İsabekova, M. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 10 Eylül 2020.
- Jurayev, E. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 3 Kasım 2020.
- Coldoşov, A. Mülakat: Ömer Faruk Karaman, Bışkek, 27 Kasım 2020.

Yazılı Basındaki Siyasi Haberlerin Ekonomik Bağlamı

The Economic Context of Political News in Print Media

Fırat Ata^{1*} Cihan Çakır²

¹ Department of Journalism, Hatay Mustafa Kemal University, Hatay, Turkey

² PhD Student, Department of Journalism, Selçuk University, Konya, Turkey

Received: 09.11.2021

Accepted: 29.12.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Geleneksel ve dijital versiyonlarıyla insanların genel bilgi alma kaynaklarından biri olan medya, “eğlence, boş zaman geçirme, toplumsal farkındalık sağlama” gibi birçok işleve sahiptir. Medya, belirtilen işlevleri yerine getirirken temelde haber unsurunu kullanmaktadır. Haber metinlerinin yazılması ve yayınlanması aşamalarında birçok etki/kontrol mekanizması devreye girmektedir. Medya kuruluşları, ekonomik-politik anlamda yakın ilişkide olduğu kurum ve kuruluşlara karşı eleştirel haber yapmakta çekinmektedir. Haberciliğin temel işlevlerinden biri olan bilgi verme süreci belirtilen bu kaygı sebebiyle sektöre uğramaktadır. İçerik Çözümlemesi yönteminin kullanıldığı bu çalışma kapsamında yazılı basın örneklerinden biri incelenmiştir. Medya, ekonomi ve siyaset kurumları arasındaki ilişki hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen literatür taraması verileri uygulama bulgularıyla örtüşmektedir. Diğer bir ifadeyle elde edilen bulgular, belirtilen üç kurum arasında net bir ilişkinin varlığını ve medya içeriklerinde ekonomik-politik ilişkilerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Medya kuruluşlarının, bu tarz ekonomik-politik etkiler/baskılar altında kalmaması için kendine özgü gelir modellerini geliştirmesi ve medyanın ve medya içeriklerinin üzerindeki kontrol baskısının azalmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Medya, Yazılı Basın, Ekonomi-Politik, İçerik Çözümlemesi.

Abstract

The media, which is one of the sources of general information for people with its traditional and digital versions, has many functions such as “entertainment, leisure time, social awareness”. The media mainly uses the news element when performing the specified functions. Many mechanisms of influence/control come into play at the stages of writing and publishing news texts. Media organizations are reluctant to make critical news against institutions and organizations with which they have a close economic and political relationship. Within the scope of this study, in which the Content Analysis method is used, one of the examples of the written press is examined. The literature review data obtained in this study, which aims to provide information about the relationship between media, economy and political institutions, overlaps with the application findings. In other words, the findings show that there is a clear relationship between the three mentioned institutions and that the economic-political relations are determinant in the media contents. It will contribute to the reduction of the pressure of control over the media and media contents, and the development of their own revenue models in order for media organizations not to be under such economic-political influences/pressures.

Keywords: Traditional Media, Printed Media, Economy-Politics, Content Analysis.

Ata, F. & Çakır, C. (2021). Yazılı Basındaki Siyasi Haberlerin Ekonomik Bağlamı. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 503-514.
<http://dx.doi.org/10.29228/jav.54125>

* E-mail address: firotata47@gmail.com (Corresponding Author)

1. Giriş

Toplumsal kurum, toplumun varlığını koruyabilmesi için meşru olanı ve olmayanı tanımlayan, zorlayıcılığı, tutarlılığı ve göreceli bir sürekliliği bulunan kuralları ve ilişkiler bütünüdür. Aile, din, eğitim, medya, hukuk, siyaset ve ekonomi önemli toplumsal kurumlardır. Toplumsal kurumlar, insanların bir arada yaşamaya başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Belirli gereksinimleri karşılamaya yönelik olan ilişkiler sıklıkla yinelenirken, süreklilik ve tutarlılık kazanmaya, herkesi kendine uymaya zorlayan, inanç ve davranış kalıplarına dönüşmüştür. Toplumsal kurumlar, toplumu biçimlendirir, toplumsal düzenin sürmesi için uyulması gerekli kuralları ve ilişki kalıplarını ortaya koymaktadır (Kışlalı, 1999: 91-92).

Medya, siyaset ve ekonomi de önemli toplumsal kurumlar olarak birbirini etkileyen/birbirinden etkilenen yapıdadırlar. Siyaset, toplumsal dinamikler arasında yönetim fonksiyonlarını içeriğinde barındırdığı için önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle siyaset diğer tüm toplumsal dinamikleri doğrudan etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Siyaset gibi ekonomi kurumu da insanların ve/veya kuruluşların hayatlarını/devamlılığını sağlayabilmesi açısından temel bir gereklilik olarak belirlenmektedir. Siyaset ve ekonominin etkilediği kurumlardan biri olan medyaya belirtilen alanlardaki değişim ve dönüşümleri kamuoyuna duyurma işlevine sahiptir. Geniş kitlelere ulaşma potansiyeli olan medya, bu yönüyle siyaset ve ekonomi gibi kurumların ilgilendiği ilk alanlardan/araçlardan biri olmaktadır. Dolayısıyla belirtilen ilişkiler medya, siyaset ve ekonomi kurumları arasında yakın bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Oluşan yakın bağın medya açısından artıları olduğu gibi bu bağ medyanın en önemli içeriklerinden biri olan haber metinlerinin gerçeklik, doğruluk ve güvenilirlik gibi temel parametrelerine zarar da verebilmektedir.

Kaya'nın da belirttiği gibi medya kurumu, yapısı gereği siyaset, ekonomi ve diğer toplumsal kurumlarla karşılıklı etkileşim halindedir. Medya sektörü, özünde ticari- sanayi bir etkinliktir. Medya, kendisinin de yer aldığı genel toplumsal sistem içerisinde; bu bağlamı oluşturan toplumsal-siyasal-ekonomik güç ilişkilerinin eklemlenmesi çerçevesinde oluşmaktadır (1999: 23). Medya bir yandan siyaset ve ekonomi kurumları üzerinden devamlılığını sağlarken, ekonomi ve siyaset kurumları da medyayı bir araç olarak kullanarak hedef kitleye ulaşmaktadır (Arabacı, 2004: 105).

Siyasal toplumsallaşma sürecinde önemli rollerden birini oynayan medya, siyasal yönelimlerin şekillendiricisi niteliğindeki önemini arttırmaktadır. Bu durum, hem seçmenler tarafından hem de seçilenler tarafından bilinmekte ve kabul görmektedir (Yüksel, 2004: 261). Medya ve siyaset günümüzde birbirinden ayıramayan iki kavramdır. Medya ve siyasetin içeriği karşılıklı belirleme ilişkisi içinde tanımlanabilir (Yaşın, 2013: 3). Medyayla siyasi ve toplumsal çevre arasında karşılıklı bağımlılık esasına dayanan semiyotik bir ilişki bulunmaktadır. Medya, maddi nedenler ve ham madde ihtiyacı nedeniyle siyasi ve toplumsal dinamiklere yakın durmaktadır (Arslan, 2004: 1). Medya, haberlerin ve çözümlemelerin çatısını yerleşik ayrıcalıkları destekleyen bir çerçevede kurarak ve bu doğrultuda her türlü tartışmayı sınırlandırarak, birbirleriyle sıkı sıkıya kaynaşmış olan devletin ve şirketlerin çıkarlarını ön plana çıkarabilmektedir. Böylece, kitle iletişim araçlarının içerikleriyle mesajlarının taşıdığı anlamlar esas olarak içinde üretildikleri örgütün ekonomik temeliyle belirlenmektedir (Chomsky, 1993: 23).

Medya kuruluşlarının siyaset ve ekonomi kurumlarıyla olan ilişkisini kesmesi günümüz gerçekliğinde mümkün değildir. Dolayısıyla medya kuruluşlarının siyaset ve ekonomi kurumlarıyla olan ilişkisini tamamen koparmak yerine gazetecilik/habercilik etiği kapsamında gözden geçirmesi gerekmektedir. Siyaset ve ekonomi kurumlarının gerçekliği medya metinlerini şekillendirmemeli; medya da temel işlev ve özelliklerine uygun olarak habercilik sorumluluklarını öncelik edinmelidir. Toplumsal hayat içerisindeki üç temel dinamiği konu edinen bu çalışma, yukarıda ifade edilenler doğrultusunda medya, siyaset ve ekonomi kurumları arasındaki ilişkiye yönelik bir literatür taramasını ve geleneksel yayıncılık yapan bir gazeteye yönelik bir içerik çözümlemesini içermektedir. İki bölümden oluşan çalışmada öncelikle medya, siyaset ve ekonomi kurumlarına yönelik teorik bilgiler verilmiştir. Belirtilen kurumlarla ilgili verilen temel bilgiler sonrası medya, siyaset ve ekonomi kurumları arasındaki ilişki açıklanmıştır. Teorik bilgilerin yanı sıra ilgili gazete örneğinde elde edilen bulgular ve bu bulgulara ait yorumlar, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Çalışma, genel bir değerlendirmeyi içeren sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

2. Medya, Ekonomi ve Siyaset Kurumları Arasındaki İlişki

Gazete, televizyon, internet gibi mesajın kitlelere ulaşmasını sağlayan kitle haberleşme araçlarının, eş deyişle yazılı, sözlü ve görüntülü kitle iletişim araçlarının tamamı medya kavramı içinde bir araya getirilmektedir (Yüksel, 2004: 28). Medya, kitle iletişim araçlarının tümüdür. Kitle iletişim araçları, kısmen beceri, kısmen sanat, kısmen de bilimdir (Bülbül, 2001: 2; Severin ve Tankard, 1994: 4). Medyanın giderek etki alanını genişletmesi ve insan yaşamının hemen her alanına ve anına nüfuz etmesi ile birey/toplum üzerindeki etkisi de artmaktadır. Günümüzde medya, yeniden üreten,

şekillendiren, yöneten, kontrol eden bir iktidar aracına dönüşmüştür (Mora, 2008: 78). Turan'a (1994: 45) göre de medya, herhangi bir konudaki enformasyonu kısa zamanda geniş kitlelere yayabildiği için gündelik hayatta etkili olmaktadır.

Tokgöz'e göre kitle iletişim araçları, toplumun iletişimin yapısı içinde merkezi bir konuma sahiptir (2000: 109). Toplumsal bir iletişim kurumu olması nedeniyle medya, sözcüsü olduğu toplumun ilerlemesinde ya da geri kalmasında önemli bir role sahiptir ve bu kamusal görev, toplumsal dinamiklerin bel kemiğini oluşturmaktadır (Gürcan ve Yüksel, 2005: 6). Diğer bir ifadeyle medya, halk ile yönetenler arasında bağlantı kurması, diyalog sağlaması ve diğer işlevlere sahip olması açısından önem arz etmektedir (İçel, 1990: 95).

Liberal/çoğulcu görüşlere göre, medyanın beş temel işlevi vardır. Bunlar; "bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaştırma, kamuoyu yaratma, eğlendirmedir." Eleştirel bakış açısına göreyse medyanın işlevi, ekonomik sistemin ve bilinç yönetiminin satışını yapmaktır. Bunu medya ürünlerini dolayımlayarak ya da reklâm ve ilanların sunumuyla birlikte yapmaktadır. Medya ürünleri, egemen güç/iktidarın ve egemen kültürün devamını sağlamaya ve meşru kılmaya yönelik anlayışla üretilirler. Küreselleşme ile birlikte kültürel emperyalizm, medya üzerinden yürütülmektedir (Mora, 2008: 94). Medyanın en temel işlevi haber vermesidir. Haber, gazeteciliği meslek edinmiş kişilerin, haber konusu olarak seçtikleri konularda topladıkları ve kuralına göre formatladıkları, yine gazeteciliği meslek edinmiş kitle iletişim araçlarının sorumluları tarafından seçilerek yazılı, sesli ya da görüntülü mesajlar şeklinde okuyucuya, dinleyici ya da izleyiciye ulaştırılan bilgilerdir (Yüksel, 2004: 229; Aslan, 2002: 118). Medya haber verme işleviyle topluma çeşitli girdileri, olgular ve değer yargıları arasında çeşitli bağlantılar kurarak sunmaktadır. Bu sunuş sırasında gördükleri toplumsal işlevler yanında bazı psiko-sosyal işlevleri de yerine getirmektedir (Tokgöz, 2000: 7).

Medya organlarının insanları eğlendirmek, eğitmek ve bilgilendirmek gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Çevrelerinde olup biten olaylar hakkında bilgi almak, boş zamanlarını iyi geçirmek için eğlence programlarını seyretmek, ülke ve dünya ekonomisinde olup bitenleri öğrenerek birikimlerine yön vermek gibi insanları yakından ilgilendiren konuları işleyen medya organları verdikleri siyasi haberlerle de ülke yönetimi hakkında çoğu zaman söz sahibi olabilmektedir. Demokrasilerin olmazsa olmazı, yasama yürütme ve yargı organlarından sonra kendinden dördüncü güç olarak bahsettiren medya organları toplumun gündemini oluşturmak için birçok habere imza atmaktadır (Şimşek, 2009: 125). Özetlemek gerekirse haberlerin yerine getirdikleri işlevleri, "bilgilendirme, toplumsallaştırma, güdüleme, tartışma ortamı yaratma, eğitim, kültürün gelişmesine katkı, eğlendirme, toplumsal bütünleştirmeyi yerine getirme" başlıkları altında toplamak mümkündür (Gürcan ve Yüksel, 2005: 7). Medya kurum ve kuruluşları, bu işlevleri yerine getirirken bazı sorumluluklara sahiptir. Bunların başında medya çalışanlarının, çalıştığı basın, yayın kuruluşuna sorumluluğunu içeren hiyerarşik sorumluluk, medyanın, toplumun istek ve beklentilerine karşı sorumluluğu ve medya çalışanlarının kendilerine karşı bireysel sorumluluğu gelmektedir (Bülbül, 1994: 63). Medya da birçok toplumsal kurum gibi ekonomiyle iç içedir. Ekonomi, gelir-gider dengesinin yanı sıra medyayı ve medya içeriklerini doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir.

Ekonomi, bir toplumda sınırlı kaynakların, sınırsız ihtiyaçların karşılanmasında azami faydayı veya tatmini sağlayacak şekilde kullanılmasını ve böylece ihtiyaçlarla kaynaklar arasında ortaya çıkan temel iktisadi sorunun çözümünü araştıran bir bilim dalıdır (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001: 1). Başka bir deyişle, ekonomi üretim ile tüketim veya arz ve talep arasında dengenin nasıl oluştuğunu ve üretim faktörlerinin nasıl kullanıldığını inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Ülgen, 2002: 3).

Ekonomi kurumu, her ülkenin sosyal-ekonomik yapısına, halkının davranış biçimlerine ve yürürlükteki hukuki sistemin etkinliğine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik çerçeveyi ifade etmektedir (Eski, 1995: 34). Ekonomi kurumları, bir toplumda yaşamın aksamadan yürümesi için ne gibi bir yapılaşmaya gerek olduğunu çözmeye çalışmaktadır. Bunu sağlamak için de kendine ait kuralları ve karar alma birimleri bulunmaktadır (Şahin, 1997: 27). Toplamlar seçmiş oldukları ekonomik sistemler içinde kaynakları kullanarak kişi ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretmektedir. Her ekonomik kurum/sistem, ayrı üretim kuralları içinde çalışmakta, ayrı bir biçimde örgütlenmiş mal ve hizmetlerin dağılımını da kendine özgü kurallara bağlamaktadır (Ünlüöner ve Tayfun, 2005: 33).

Üç farklı ekonomik sistem bulunmaktadır. Kapitalist sistem, özel teşebbüse ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi olarak tanımlanan ve özel mülkiyet ile iktisadi hürriyete dayanan piyasa ekonomisidir. Sosyalist sistem, karar organının hazırladığı planlara göre yürütülen toplumun her şeyin üstünde tutulmasına öngören sistemdir. Karma ekonomi sistemde ise, iktisadi toplumun temel meselelerinin çözümünde piyasa mekanizması esas alınmakla birlikte bu mekanizmaların toplum menfaatlerine aykırı olarak işlemesine yönelik tedbirler söz konusu olmaktadır (Demirci vd., 2001: 75-82). Ekonomi kurumuna ihtiyaç, insanların topluluk halinde yaşamalarından ve iş bölümüne ve uzmanlaşmaya

gitmelerinden kaynaklanmaktadır. Günümüz toplumlarında iş bölümü, uzmanlaşma ve daha fazla pay almak için rekabeti ileri boyutlara ulaştırmış olduğundan bireylerin toplum içindeki iktisadi faaliyetlerini iyi bir şekilde organize etmek meselesi önem kazanmaktadır (Şahin, 1997: 27).

Ekonomi kurumunda yer alan temel kavramları şu şekilde özetlemek mümkündür: İhtiyaç, tatmin edildiği zaman haz, tatmin edilmediği zaman ıstırap veren bir duygudur. İhtiyaçların tatmini için insanlar mal ve hizmetleri satın almaktadır (Özgüven, 1975: 5). Mal, insanların maddi ihtiyaçlarını gideren fiziki varlıklar iken, hizmet, belirli ihtiyaçları gidermesine rağmen fiziki varlığı olmayan malları ifade etmektedir (Şimşek ve Aydın, 2002: 20). İhtiyaçların bir mal veya hizmetle giderilmesi fayda kavramını doğurmaktadır. Bir faydanın yaratılabilmesi için hammaddeye değer katma süreci üretim ile (Altınok, 2002: 15-16), insanların ihtiyaçlarını doğrudan doğruya giderilmesini sağlayacak mal ve hizmetlerin kullanılması ise tüketim kavramıyla belirtilmektedir (Özgüven, 1975: 6). Üretim ve tüketim ilişkilerinin yani herhangi bir malın ya da faktörün alıcıları ile satıcılarının karşı karşıya geldiği ve fiyatlarının belirlendiği ortama piyasa denmektedir (Şimşek ve Aydın, 2002: 23). Malların para ile olan ifadesi de fiyat olarak adlandırılmaktadır (Eski, 1995: 13). Bir malın ve hizmetin değeri, tüketicilerin o mala veya hizmete verdikleri önemdir. Bu önem büyük ölçüde toplumda değişim ve ödeme aracı olarak kullanılan genel kabul gören, kendi dışındaki tüm ekonomik varlıkların değerini ölçmeye yarayan para aracıyla gösterilmektedir (Ünlüönen ve Tayfun, 2011: 13, 14). Para miktarının, mal üretimine ve arzına oranla aşırı bir artış göstermesi fiyatların genel seviyesinin yükselmesi enflasyon, enflasyon olaylarının tersi, yani para miktarı ve kredi hacminin daralarak ekonomide durgunluğa neden olması deflasyon olarak adlandırılmaktadır. Hem enflasyon hem de deflasyonun aynı anda yaşanması stagflasyon kavramı ile ifade edilmektedir. Devalüasyon, bir ülkenin para biriminin kıymetini yabancı paralara nazaran düşürmekten revalüasyon, milli paranın kanuni kıymetinin devletçe artırılmasıdır (Demirci vd., 2001: 259-262).

Gezgin'e (2014: 168) göre medyanın ekonomik bir oluşum olduğunu açıklayan en güzel örnek şu alıntıdır: "Hangi devir olursa olsun, gazete sorumluları şu üç hedefi izlemektedir. Basılacak metnin miktarını arttırmak (sayfa sayısı ve tiraj olarak); çeşitlilik ve içeriğin zenginleştirilmesi (metinler, grafikler, fotoğraflar); üretim maliyetlerinin sürekli düşürülmesi (satış fiyatını dengede tutmak ve düşürmek için)". Görüldüğü üzere gazete için yapılan bu hedefler, aslında medyanın ekonomik oluşumu niteliğini açıklamaktadır (Gezgin, 2014: 168). Bu ekonomik yapının işleyişi, kesintisiz ve hızlı bir haber ve enformasyon akışını zorunlu kılmaktadır. Bunu da dünyayı saran iletişim ağları üzerine kurulmuş, yani bilgi çağının iletişim ve haberleşme araçları/medya yerine getirmektedir (Özçağlayan, 2014: 153). Medyanın ekonomik boyutuna ilişkin değerlendirmeleri detaylandırmak mümkündür. Ancak her ne kadar medya doğrudan ticari bir araç olarak görülme de, ticari bir sürecin ya doğrudan ya da dolaylı önemli bir aktör niteliğindedir. Tüm süreçleri açısından çok açık biçimde bir ekonomik oluşumu ifade etmektedir. Her ekonomik oluşum gibi sürekliliğini ve devamlılığını sağlamak için karlılığını ve verimliliğini sürdürmek zorundadır (Gezgin, 2014: 169).

Medya ekonomisi, içinde bulunduğu siyasal ekonomik koşulların biçimlendirdiği bir kitle iletişim araçları üretimine dayanmaktadır. Doğası gereği kitle iletişim araçları da içinde bulunduğu siyasal ekonominin ve üretim ilişkileri sürecinin biçimlendirmesiyle üretimlerini yaparlar. Bilinç yönetimi işinden ekonomik değer yaratır ve egemen üretim ilişkileri sürecini beslerler. Yine üretilen her ürün, üretim ilişkileri sürecinin etkisi altındadır. Bu etkiler medya ürünü üzerinde; ürün üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin biçimi (1), üretim sürecine katılanların ekonomik nitelikteki beklentileri (2), tüketicilerinin ürüne karşı oluşturdıkları tüketim davranışları (3), üretim girdilerinin maliyeti ve ürünün meta olarak değişim değerine göre (4) belirleyici olmaktadır. Bütün bu etkenlerin uygulamadaki etkilerine göre, üretim sürecine katılanlar arasındaki egemen ilişki konumları değişmekte, medya ürününün gerek içerik gerekse tüketim biçimi üzerinde farklı yönelimler oluşmaktadır. Medya ürünlerinin üretim sürecine katılanlarının üzerinde görünür ve görünmez nitelikte oluşan her türlü baskı, üretilen ürününün kitlelilik niteliği ve toplumsallaşma etkisi dolayısıyla siyasallaşma ve siyasal ekonominin yeniden üretimine farklı bir yön vermektedir (Bilgili, 2005: 112).

Toplumsal kurumlar içerisinde ekonomi gibi belirleyici olan kurumlardan biri de siyasettir. Siyaset, toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma, bir mücadeledir. İnsanlar yaradılışları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fıkirlere ve değişik çıkarlara sahiptir. Aralarındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklarından doğan çatışma siyasetin temelini oluşturmaktadır. Çatışmanın asıl konusu, toplumdaki değerlerin paylaşılmasıdır. Bu çatışmanın nedeni, toplumdaki değerlerin ve az olan kaynakların paylaşılma çabasıdır. Paylaşımı kolaylaştırmanın yoluysa iktidara sahip olmaktır (Kapani, 2001: 7). Siyasal sistem, bir ülkenin siyasi ortamını teşkil eden ilişki, süreç ve kurumların bütünü ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle siyasal sistem, bir toplumun kolektif amaçlarının siyasetle ilgili olanlarını belirleyen ve gerçekleştiren sosyal kurumlar bütünüdür (Yayla, 2005: 207). Siyasal sistem, toplum içinde yer alan ve kendi bünyesinde devlet ve hükümeti de barındıran bir yapıdır. Devlet, kolektif siyasi kararların uygulanmasıyla görevli bütün

kamu kurumlarını, bakanları, yargıçları, milletvekillerini, bürokratları, asker rütbelileri ve polisleri bünyesinde toplayan organdır (Yayla, 2002: 7-8). İktidarsa kendi iradesinin egemen kılabilme, başkalarının davranışlarını denetleyebilme, bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya zorlayabilme gücü olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, iktidar karar alma ve alınan kararları uygulama, uygulatma gücünü içermektedir (Kışlalı, 1999: 18).

Çalışma kapsamında ele alınan medya ve siyaset kurumları, kamusal hizmet yapan, toplum tarafından görevlendirilen alternatifsiz bir sistem olarak görülmektedir. İki kurumun da çalışmalarını, toplum adına yürüttüğünü söylemek mümkündür. Kitleleri bilgilendirmeyi ve buna bağlı olarak yönlendirme merkezlerini içine alan medya ile bu fonksiyonları kendi doğasından ve biraz da sistemden alan siyaset arasında her zaman bir işbirliği ve bunun yanı sıra bir çatışma söz konusudur. Her iki güç de yönlendirme ve bilgilendirmenin kendi tekelinde olmasını tercih etmekte ve zaman zaman bunu paylaşım ile elde etmektedir. Dolayısıyla medya ve siyaset, her zaman ve her durumda sürekli etkileşim ve iletişim içinde olmak zorundadır. Medyanın gerçekten haber verme ve kamuoyunu bilgilendirme fonksiyonu siyasetle ilişkisi bağlamında değerlendirilmelidir (Akdağ, 2020: 1173).

Medya ve siyaset ilişkisinin pratikte en çok gündeme gelen yönü medyanın hükümet yanlısı yayınlarıdır. Medyanın hükümet yanlısı yayın yapması, yeni bir durum olmayıp medya-iktidar ilişkilerinin genel özellikleriyle ilgili olmasına karşın savunuculuğun niteliklerini dönemin kendine özgü koşulları ve dinamikleri belirlemektedir. Her dönemin siyasal özelliklerine bağlı olarak basın-iktidar ilişkileri biçim almış ve medyanın iktidar yanlısı yayın yapması özünde değişmese de dönemsel özelliklerin farklılığı nedeniyle her dönem farklı isimlerle anılan ilişki biçimleri ortaya çıkmıştır (Uzun, 2014: 129). Diğer bir ifadeyle siyasetin yönetme üzerine inşa edilmiş yapısı, medya ve siyaset arasındaki ilişkiyi de yönetme, kontrol etme süreçlerine taşımakta ve siyaset-medya ilişkisini bir mücadele süreci içerisine çekmektedir. Bu bağlamda medya örgütlenmelerinin, siyasal mekanizmaların ve ekonomik yapıların da dâhil olduğu karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Siyaset kurumu ve medya örgütlenmeleri arasında siyasal iktidara yakınlık ve uzaklık olarak tanımlanabilecek nedenlerin, medya içeriği ve özellikle haber söylemi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür (Gölcü, 2009: 98).

Schudson'a (2002: 263-266) göre, medyayı siyasi kurumlar olarak düşünmek, haberlerin doğasındaki değişim olanaklarını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Medyanın siyaset kurumu olmasından ziyade belirtilen iki alan arasında yakın bir etkileşim bulunmaktadır. Medya, siyasi sonuçları (seçim sonuçlarını) etkilediği gibi yasama kararlarının kaderini, bürokratik çekişmeleri ve bireysel siyasi ilerleme veya başarısızlık da pay sahibi olabilmektedir. Bu noktada medyanın siyasi etkisinin doğasını ve kapsamını açıklığa kavuşturmak için birçok farklı bakış açısı bulunmaktadır. İlk olarak, medya faaliyetlerini etkileyen her ne olursa olsun, bunu bağımsız medya gücü hakkında çok farklı sonuçları yansıtacak şekilde uygulanabilir. Diğer bir ifadeyle medya, hükümet yetkilileri tarafından sağlanan bilgileri ileterek etki sahibi olabilir. Bu durumda medya tarafından değil, yetkililer tarafından bir etki başlatılır. İkinci olarak, medya, "bilgi, prestij ve kamusal meşruiyet" taşıma potansiyeli olan bir alandır/araçtır. Dolayısıyla medya bu güçleri kullanarak siyasi-ekonomik kurumların bir güç aracına dönüşebilir ama bir çerçeveleme yapmaz. Üçüncü olarak, medya, bilgiyi belirli bir şekilde çerçeveleyerek etki uygulayabilir. Medya etkisinin bu üçüncü biçimi, neredeyse her zaman öğrencilerin ve medyayı eleştirenlerin, bir tür medya yanlılığını keşfetmeyi ve azaltmayı umarak incelediklerini düşündükleri süreci kapsamaktadır.

Christopherson ve Van Jaarsveld (2005: 90), medyanın siyasi ve ekonomik kurumların etki çerçevesinde kalmaması için kendi içerisindeki dönüşümü önemsemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Christopherson ve Van Jaarsveld (2005: 90), toplum içerisindeki egemen güçlerin (siyasi ve ekonomik olarak güçlü olan kurumlar ve kişiler) medya içeriklerinden medya çalışanlarına kadar birçok noktayı etkilediğini söylemektedir. Bu kurumsal etkilerden kaynaklanan ulusal farklılıkların, yaratıcı çalışanların kendi çalışma yöntemleri seçimleri ve performans standartlarına ilişkin kararlar üzerinde ne kadar kontrole sahip oldukları konusunda çıkarımları vardır. Ayrıca, hem medya işçilerinin hem de işverenlerinin üretim gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları riskleri ve proje tabanlı bir endüstriyi sürdürmenin maliyetlerinin nasıl dağıtıldığı görmezden gelinemeyecek boyuttur.

Mazzoleni ve Schulz'a (1999: 260-261) göre, birçok ülkede medyanın siyasi alana artmakta ve medyanın işlevleri siyasi- ekonomik kurumlar tarafından sınırlandırılmaktadır. Diğer yandan birçok ülkedeki siyasi kurumların, genişleyen medya gücü karşısında işlevlerini sürdürdüğünü de atlamamak gerekmektedir. Siyaset, medyaya bağımlı olmakla birlikte aynı zamanda medyayı kontrol edebilme potansiyeli olan bir toplumsal dinamiktir. Özellikle siyasi liderliğin ve siyasi pratiğin aşırı medyatikleştirilmesi, tüketiciler ve seyirci olmaya zorlanan vatandaşlar ve yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yol açtığı siyasi katılımın parçalanması, demokrasinin düzgün işleyişini sekteye uğratabilmektedir.

Mansell (2004: 99, 103), geleneksel medyanın yeni iletişim teknolojileriyle ekonomik ve siyasi baskıları minimum seviyelere indirilebileceğini belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle yeni medya ürün ve hizmetlerinin bolluğunu ve çeşitliliğini vurgulama ve bunlara gömülü olan ilişkili iktidar yapıları ve süreçlerine çok az önem vererek erişimi teşvik etmeye odaklanma konusunda çok önemli bir eğilim vardır. Yeni medya arzının kapsamı ve ölçeğinde ve hayatımızın dijital teknolojiler ve hizmetler tarafından yönlendirilme şekillerinde yadsınamaz derecede büyük değişiklikler bulunmaktadır. Dolayısıyla yeni medyanın ekonomi-politik boyutu, iktidar ve kurumların yapılarıyla olduğu kadar sembolik biçim, anlam ve eylemle de ilgili olmalıdır.

Medyanın/sosyal medyanın siyasi propagandayla olan ilişkisini inceleyen Köseoğlu ve Al'a (2014: 115) göre sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımında dikkat çeken önemli bir nokta, günümüzde siyasal sistemin aktif aktörlerince kullanım yoğunluğudur. Neredeyse bütün siyasi partilerin ve parti alt oluşumlarının sosyal medyada aktif bir hesabı bulunmakta ve partiler bütün siyasi programlarını bu hesaplar üzerinden sürdürmektedir. Hatta siyasi partilerin halkla ilişkiler faaliyetlerinin önemli bir boyutu bu portallar üzerinden yürütülmektedir. Siyasi partiler; günlük faaliyet programlarını, siyasi fikirlerini, rakip partilerle olan çekişmelerini hep bu hesaplar üzerinden seçmen ya da güncel deyimle takipçilerine duyurmaktadır. Sosyal medyanın siyasal propagandada kullanılmasının en büyük avantajı artık siyasetin bir takım kaygılardan arınmış zengin bir azınlığın uğraşı olmaktan çıkmış olmasıdır.

Günümüzde medya, ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki politika biliminin ana konularından biri olarak yerini almış bulunmaktadır (Kapani, 2001: 28). Toplumsal güçler siyasal iktidarı ele geçirmek ya da etkilemek için sürekli bir uğraş vermektedir. Siyasal iktidarı ele geçiren güçler, devleti kendi çıkarları ve dünya görüşleri yönünden değiştirmek olanağını da büyük ölçüde medya ile gerçekleştirmektedir (Kışlalı, 1999: 106). Medya siyaset ilişkisi parçalanmış ve bütünlüğünden koparılmış, materyalist bir ahlak ile mutlaklaştırılmış idealist ama işlerliğini kaybetmiş bir ahlak arasında sıkışmıştır. Pratik kaygılar günlük siyasal amaçlara ulaşmanın en ideal biçimlerine dönüşebilmek için materyalist tarzda da olsa mutlak etik değerler olma yolundadır. Mevcut durum siyasetin medya üzerindeki müdahaleleri nedeniyle medya tarafsız yayın yapamamış; bu da kamuoyu üzerinde medyaya karşı bir "güvensizlik" oluşumuna sebep olmuştur. Siyaset tarafından bazı gerçekler göz ardı edilmiş, kamuoyu medya haberlerinin doğruluğu konusunda algılama boşluğu yaşamaya mahkûm edilmiştir (Yılmaz, 2013: 250).

3. Metodoloji

Çalışmanın metodoloji kısmında yöntemle ilgili bilgiler açıklanmıştır. İçerik çözümlemesi yöntemi genel hatalarıyla tanımlanarak araştırma kapsamında kullanılma gerekçesi belirtilmiştir. Diğer yandan araştırmanın evren ve örneklem bilgileri, amacı ve önemi de yine metodoloji başlığı içerisinde açıklanmıştır.

3.1. Yöntemin Tanımlanması

İçerik analizi, iletişimin açık içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel olarak tanımlanması için kullanılan bir araştırma tekniğidir (Berelson, 1952: 18). Diğer bir ifadeyle içerik analizi, metin içerisindeki belirli özellikleri sistematik ve nesnel olarak tanımlayarak çıkarımlar yapmayı sağlayan bir araştırma tekniğidir (Stone vd., 1966: 5). İçerik analizi, metinden geçerli çıkarımlar yapmak için bir dizi prosedür kullanan (Weber, 1990: 9) ve metinlerden (veya diğer anlamlı maddelerden) kullanım bağlamlarına ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapan bir araştırma yöntemidir (Krippendorff, 2013: 24). İçerik analizinin yapmaya çalıştığı çıkarımlar, bir şeyin (şiddet, kadınların olumsuz tasvirleri gibi) miktarını ölçmeye dayanmaktadır. Sonuç olarak, içerik analizi, malzemenin belirli özelliklerini sistematik ve nesnel olarak tanımlayarak bir malzeme gövdesinden (genellikle sözlü) istenen bilgileri çıkarmak için kullanılan bir tekniktir. Böylece, diğer nitelikli araştırmacılar tarafından yeniden üretilebilecek tarafsız sonuçlar vermektedir (Berger, 1998: 23).

Kişiler günlük etkileşimlerinde sürekli olarak anlamı deşifre etmek ve iletişimi yorumlamaya çalışmaktadır. Nitel veri analizi, anlamla ilgilenmesi bakımından gündelik anlayışa benzemektedir. Ancak aynı zamanda günlük aktivitelerin de ötesine geçmektedir. Nitel veri analizinin her yöntemi, günlük anlayışın eksikliklerinin üstesinden gelmek için farklı bir yöntem sunmaktadır. İçerik analizinin bunu yapma şekli şu şekildedir: ilk olarak, metinde ilgi çeken tüm bu anlamları bir kodlama çerçevesinin kategorilerine çevirmek gerekmektedir; ikincisi, metnin ardışık bölümlerini bu kategorilere göre sınıflandırmayı sağlamaktadır. Bunun yapılma şekli, içerik analizinin üç önemli özelliğini vurgular: sistematik bir yöntemdir, esnektir ve verileri azaltmaktadır. Temel olarak içerik analizinin aşamaları; araştırma sorularına karar verilmesi, metin seçimi, kodlama cetveli oluşturma, metni kodlama birimlerine bölme, kodlama cetvelini deneme, değerlendirme, ana analiz ve bulguları yorumlama şeklindedir (Schreier, 2012:5-6). Schreier'in belirttiği gibi özellikle medya metinlerinin çözümlemesinde nesnel, sistematik ve detaylı sonuçlara ulaşmayı sağlaması açısından bu çalışmada içerik analizi yönteminin kullanılması uygun görülmüştür. İçerik analiziyle gazete haberleri incelenmiş ve toplumsal yapıda karşılığı olduğu düşünülen birçok nokta görünürlüğüne kavuşturulmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada, 1 Ocak-1 Şubat 2019 tarihleri arasında geleneksel yayıncılık yapan bir gazetenin² siyasi haberleri incelenmiştir. Bir aylık süre zarfında ekonomik verilerin kullanıldığı 28 adet siyasi haber tespit edilmiştir. Araştırmanın evrenini Türk yazılı basını oluşturmuştur. Örneklemi ise medya grubunun içinde yer alan, azımsanmayacak bir okuyucu kitlesi olan aynı zamanda siyasi haberlere ağırlık veren ve kamuoyunun oluşmasında etkili olan bir geleneksel gazete oluşturmaktadır. Diğer yandan ilgili gazetenin konu kapsamında ele alınan medya, siyaset ve ekonomi kavramları arasındaki ilişkileri daha net ortaya koyması öngörülmektedir. Çünkü ilgili gazete, siyasi-ideolojik duruşuyla belirtilen üç dinamiğin merkezinde yer almaktadır. Çalışmanın zamansal aralığı, 31 Mart 2019’ da gerçekleştirilen Türkiye yerel seçimleri öncesinde (1 Ocak ve 1 Şubat tarihlerinde) siyasi haberlerdeki ekonomik verilerin iyice görünür olması sebebiyle tercih edilmiştir.

3.3. Amaç ve Önem

Çalışmanın temel amacı, medya, siyaset ve ekonomi kurumları arasındaki ilişkiyi incelemek ve siyasi haberlerde yer alan ekonomik unsurları tespit ederek, ekonomik verilerin siyasi haberler içerisinde nasıl konumlandırıldığını ortaya koymaktır. Siyasal gruplar, kendi değer yargılarını ve fikirlerini topluma aktarmak için medyayı bir araç olarak kullanmaktadır. Bu anlamda, medya ve siyaset yakın bir ilişki içerisinde olmakta ve medya içeriği siyasallaşmakta ve bazı medya kuruluşları siyasal bir kimliğe bürünmektedir. Bu süreçte, haber ve siyaset ilişkisinde, ekonomik menfaatler ortaya çıkmaktadır. Çalışma, siyaset ve medya ilişkisinin yanında, medyada çıkan siyasi haberlerdeki ekonomik ilişkileri de ortaya çıkarması açısından önemli olmaktadır.

3.4. Verilerin Elde Edilmesi ve Kullanılan Testler

Siyasi haberlerde yer alan ekonomik unsurları tespit etmek ve bu unsurları belirli bir sistematığa dökerek nitel olarak yorumlayabilmek adına “içerik çözümlemesi yöntemi” kullanılmıştır. İçerik analizi için konunun amacına uygun bir kodlama cetveli oluşturulmuş ve belirlenen tarihlerde belirlenen haberler üzerinde bu kodlama cetveli uygulanmıştır. Kodlama cetveli oluşturulurken bir uzmandan yardım alınmıştır. Ekonomik verilerin siyasi haberlerde nasıl konumlandığını ortaya koymak adına “frekans analizi” yapılmıştır. Bu analizi yapmak için, veriler SPSS programı kullanılarak kodlanmıştır. SPSS’e kodlanan veriler betimsel analiz yöntemlerinden frekans ve geçerli yüzde kullanılarak yorumlanmıştır.

4. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölüm içerisinde haberleri analiz edilen gazete örneğinde araştırmacılar tarafından belirlenen altı farklı tabloya ve bu tablolara ait yorumlara yer verilmiştir. Medya, siyaset ve ekonomi kurumları arasındaki etkileşim alanlarından biri olan haber metinlerine ait farklı çözümlemeler, çalışmanın teorik kısmında belirtilen ilişkileri destekler nitelikte verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Bulgular genel olarak incelendiğinde ekonomik verilerin en çok “yolsuzluk” kavramıyla ve en fazla “haber içeriğinde” kullanıldığı görülmüştür. Siyasi haberlerde kullanılan ekonomik veriler, en çok “açılışlarda” dile getirilmiş ve en fazla Cumhurbaşkanı’nın açıklamalarında yer bulmuştur. Çalışmada elde edilen bulgulardan bir diğeryse analiz edilen gazetede siyasi haberlerde ekonomik verilerin genellikle “olumlu” bir şekilde kullanılması olmuştur. Siyasi haberlerdeki ekonomik verilerin en çok “büyüme, kriz ve istihdam” kavramlarıyla ilişkilendirilmesi de bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular arasındadır.

Tablo 1. Ekonomik Verilerin Kullanıldığı Haber Konuları

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Yolsuzluk	4	14,3	14,3	14,3
İşsizlik	1	3,6	3,6	17,9
Ulaşım	5	17,9	17,9	35,7
Sanayi	4	14,3	14,3	50,0
İç Siyaset	4	14,3	14,3	64,3
Uluslararası İlişkiler	1	3,6	3,6	67,9
Sağlık	3	10,7	10,7	78,6

² Çalışma kapsamında analiz edilen medya aracı, dergi editörünün ve hakemlerinin bilgileri dâhilinde olan ulusal bir gazetedir.

Tarım	2	7,1	7,1	85,7
Güvenlik	2	7,1	7,1	92,9
Turizm	1	3,6	3,6	96,4
Konut Sektörü	1	3,6	3,6	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

Siyaset haberlerindeki ekonomik verilerin sunulduğu konuları incelediğimizde %17,9'lık oranıyla Ulaşım sektörünün birinci sırada yer almaktadır. Ulaşım sektörünü %14,3'lük oranlarıyla Yolsuzluk, Sanayi ve İç Siyasetle ilgili konular izlemiştir. Bu konuları %10,7 ile Sağlık, %7,1'lik oranlarıyla Tarım ve Güvenlik, %3,6'lık oranlarıyla da İşsizlik, Turizm ve Konut Sektörü takip etmiştir. Tablo 1'de sunulan bulgular, siyasi içerikli haber metinlerindeki temel ekonomik parametrelere işaret etmesi açısından önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumsal alandaki birçok ekonomik konu ve kavram, analiz edilen gazetede haber metinlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2. Ekonomik Verilerin Haberde Yer Aldığı Bölümler

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Ana Başlık	1	3,6	3,6	3,6
Alt Başlık	7	25,0	25,0	28,6
Haber İçeriği	19	67,9	67,9	96,4
Fotoğraf Alt Yazısı	1	3,6	3,6	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

İlgili gazetede yer alan siyaset haberleri incelendiğinde içeriğinde ekonomik veriler barındıran 28 adet haberin yayımlandığı görülmüştür. Tablo 2'ye göre haberlerde ekonomik verilerin en çok kullanıldığı bölüm % 67,9 ile Haber İçeriği olmuştur. Haber içeriğini, %25 ile Alt Başlık %3,6 oranlarıyla da Başlık ve Fotoğraf Alt Yazısı bölümleri takip etmiştir. Habercilik açısından okurun en fazla ilgi duyması/okuması en kolay olan kısım Ana Başlık iken analiz edilen siyaset haberlerinde ekonomik verilerin en fazla Haber İçeriğinde kullanılmış olması ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen bu bulgu, siyasi haberlerdeki ekonomik verilerin Ana Başlıkta birkaç kelimeyle sınırlı tutulmak yerine haber içeriğinde detaylı bir şekilde sunulduğunu göstermektedir. Haber içeriğinde detaylandırılan/kullanılan ekonomik veriler, Alt Başlıkla desteklenmiştir.

Tablo 3. Ekonomik Verilerin Sunulduğu Mekanlar

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Açılışlar	11	39,3	39,3	39,3
Mitingler	7	25,0	25,0	64,3
Forumlar	5	17,9	17,9	82,1
Parti Grup Toplantıları	2	7,1	7,1	89,3
Dış Ülke Gezileri	3	10,7	10,7	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

Siyaset haberlerinde kullanılan ekonomik verilerin en fazla %39,3 ile Açılışlarda kullanıldığı görülmektedir. Açılışları, %25'lik oranıyla Mitingler, %17,9 oranıyla Forumlar, %10,7 Dış Ülkelere Yapılan Geziler ve %7,1 oranıyla da Parti Grup Toplantıları izlemiştir. Tablo 3 bulgularına göre ilk sırada bulunan açılışların önemli bir kısmı online/dijital olarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan araç ve/veya ortamın farklılaşmasına (geleneksel veya yeni medya) rağmen açılışlar, siyasi haberlerdeki ekonomik verilerin en çok kullandığı alanlar arasında ilk sırada bulunmaktadır.

Tablo 4. Ekonomik Verileri Sunan Kaynak

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Cumhurbaşkanı	13	46,6	46,6	46,4
Muhalefet Parti Başkanları	6	21,4	21,4	67,9
Milletvekilleri	1	3,6	3,6	71,4

Bakanlar	8	28,6	28,6	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

Ekonomik verileri siyaset haberlerine taşıyan kaynaklar incelendiğinde Cumhurbaşkanının, %46,4'lük oranıyla birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanını, %28,6'lık oranıyla Bakanlar, %21,4'lük oranıyla Muhafız Parti Başkanları, %3,6'lık oranıyla da Milletvekilleri takip etmiştir. Tablo 4 bulguları, siyaset alanındaki hiyerarşik düzenin siyaset haberlerindeki ekonomik verilerin yer aldığı haber metinlerinde de değişmediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ülkenin birinci dereceden yönetim sorumlusu olan Cumhurbaşkanı, haberlerde birinci sırada kaynak olarak yer almaktadır.

Tablo 5. Ekonomik Verilerin Kullanıldığı Siyasi Haberlerin Ön Plana Çıkan Söylemleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Büyüme	7	25,0	25,0	75,0
Kriz	5	17,9	17,9	35,7
İstihdam	4	14,3	14,3	50,0
Gelişme	4	14,3	14,3	85,7
Atılım	3	10,7	10,7	14,3
Çağ Atlama	2	7,1	7,1	82,1
Pazarlık	1	3,6	3,6	17,9
Rüya	1	3,6	3,6	3,6
İnşa Etme	1	3,6	3,6	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

Ekonomik verilerin kullanıldığı siyaset haberlerinin söyleminde ön plana çıkan unsurlar incelendiğinde, birinci sırada %25 oranıyla Büyüme unsurunun yer aldığı görülmektedir. Tablo 5 bulgularına göre, Büyüme unsurunu %17,9 oranıyla Kriz ve %14,3'lük oranlarıyla İstihdam ve Gelişme unsurları takip etmektedir. Diğer yandan %10,7 oranıyla Atılım, % 7,1 ile Çağ Atlama ve %3,6'lık oranlarıyla da Rüya ve İnşa Etme unsurları da ekonomik verilerin kullanıldığı siyaset haberlerinin söylemlerinde kullanılan unsurlar olmuştur.

Tablo 6. Ekonomik Verilerin Siyasi Haberlerin İçeriğine Etkisi

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Olumlu	22	78,6	78,6	78,6
Olumsuz	6	21,4	21,4	100,0
Toplam	28	100,0	100,0	

Ekonomik verilerin kullanıldığı siyaset haberlerinde, ekonomik verilerin haber içeriğine etkisinin yönünün çoğunlukla %78,6'lık oranıyla olumlu olduğu görülmektedir. Ekonomik verilerin siyaset haberlerinin içeriğine olumsuz etkisinin oranı ise %21,4'tür. Tablo 6 bulgularına göre, analiz edilen gazetede her 5 haberin 4'ünde ekonomik veriler siyasi içerikleri desteklemek/güçlendirmek için kullanılmıştır.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışma kapsamında incelenen gazetede siyasi haberlerde siyaset, ekonomi ve medya arasındaki etkileşim açıkça görülmektedir. Ekonomik verilerin kullanıldığı haberler incelendiğinde, en fazla haberin iktidar koalisyonuna ait olduğu görülmektedir. Muhafız partilerin ekonomi verileri içeren siyasi haberleri oldukça az sayıda kullandığı görülmektedir. İktidar koalisyonu, ekonomik verileri genelde olumlu muhalefet partileriye olumsuz yönde kullanmıştır. Elde edilen bulgular açıkça ortaya koymaktadır ki; medya, işin doğası gereği siyaset, ekonomi ve diğer toplumsal kurumlarla etkileşim halindedir. Bu noktada siyasi haberlerdeki ekonomik verilerin toplumu yakından ilgilendiren "yolsuzluk, işsizlik, ulaşım, uluslararası ilişkiler ve sağlık" gibi kavramlar/dinamikler çerçevesinde inşa edildiği görülmüştür.

Toplum, kendini yönetenlerin yaptıklarından haber almak, siyasetçiler ise yaptıklarını duyurmak için medyayı kullanmaktadır (Arabacı, 2004: 105). Medya bazen siyaset bazen de sermaye endeksli etkilerin odağında olmaktadır. Bu durum medyanın temel işlevi olan haber ve bilgilendirme ile kamuoyunun sağlıklı oluşumuna katkıda bulunmak yerine kendi oluşturduğu dünyanın topluma enjekte edilmesini sağlamaya çalışarak kamuoyunun sağlıklı gelişimini zaafa uğratmıştır (Ceylan, 2012: 51). Medya kurumu, biri daha uzak ve güçlü olanı temsil eden temel kurumlar ve toplumun güç merkezleri, diğeri ise yakında bulunan şeyleri deneyimi ve insanı gösteren iki eğri arasındaki alana yerleştirilmiştir (McQuail, 2000: 55). Medya sektörü donanımı, alt yapısı, istihdam potansiyeli, tüm üretim ve tüketim süreçleri ile özünde ticari- sanayi bir etkinliktir. Dolayısıyla medyanın toplumsal yaşamda varoluş ve kendisini yeniden üretme biçimi, kendisinin de yer aldığı genel toplumsal sistem içerisinde; bu bağlamı oluşturan toplumsal-siyasal-ekonomik güç ilişkilerinin eklenmesi çerçevesinde oluşmaktadır (Kaya, 1999: 23). Kitle iletişim araçlarının görevi haber ve bilgi vermek suretiyle kamuoyunu bilgilendirmek, kamuoyunu bilgilendirerek, kamuoyunun serbestçe oluşmasına katkı sağlamak iken basın kamuoyunu bilgilendirmek yerine belirli bir doğrultuda tavır almaya zorlamaktadır. Bunun temelinde ekonomik politik kurumların basın üzerinde yaptırım gücüne sahip olması yatmaktadır (Işık, 2005: 86). Siyasi haberlerdeki ekonomik veriler, toplumsal sistem içerisinde en çok açılış ve miting gibi siyasi mekânlarda dile getirilmiştir. Ayrıca ilgili gazetenin ekonomi-politik duruşu iktidar koalisyonunun gerçekliğiyle örtüştüğü için bu gazetede yer alan haberlerde ekonomik verilerin genel olarak siyasal koalisyona artı sağlayacak şekilde kullanılması şaşırtıcı olmayan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma bulgularında ekonomik verilerin en fazla “haber içeriğinde” kullanıldığı ve haberde sunulmak istenen mesajların, ekonomik verilerle desteklendiğini göstermektedir. Ekonomik verileri siyasi haberlere en çok taşıyan kişi Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanı, bakanlar, muhalif parti başkanları, milletvekilleri takip etmiştir. Ekonomik verileri siyasi haberlerde kullanan isimler bunu en fazla Açılışlarda gerçekleştirmişlerdir. Açılışları, mitingler, forumlar, dış ülkelere yapılan geziler ve parti grup toplantıları izlemiştir. İktidar partisi, ekonomik verilerin kullandığı siyaset haberlerinin söylemini büyüme, istihdam ve gelişme konularıyla ön plana çıkarmış, muhalif partilerin ise krize neden olabilecek, ülke için olumsuz olaylara neden olabilecek sıkıntılı durumları ekonomik verilerle ilişkilendirdiği görülmüştür. Altchull’a göre bütün basın sistemlerinde, haber medyası politik ve ekonomik gücün sahibi insanların temsilcisidir. Gazeteler, dergiler ve elektronik yayın araçları bağımsız güce sahip olma potansiyeline rağmen bağımsız değildirler ve haber medyasının içeriği daima basının masraflarını karşılayanların çıkarlarına uygundur (Severin ve Tankard, 1994: 507-508). Kitle iletişimin ekonomik politik görüşü medyayı sivil topluma özgü, yani öncelikle ekonomik bir fenomen olarak ele almaktadır. Medyanın hem meta üretim ve değiş tokuşunda artı değer yaratıcısı olarak doğrudan bir rolü olduğuna, hem de reklamcılık yoluyla meta üretiminin diğer kesimlerinde artı değer üreterek dolaylı bir rolü olduğuna inanmaktadır. Günümüzde de ekonomik politik kurumların medyadaki uzantılarını görmemiz mümkündür. Çünkü medya, hükümetlerin, büyük şirketlerin ve profesyonel bilgi imparatorlarının görüşlerini kelime kelimesine tekrar etmekten öteye geçememekte (Keane, 1999: 79, 163) ve medyanın örgütlenme şekli, belirlemiş olduğu politikalar, ekonomik nedenlerden kaynaklanan ilişkiler ve daha birçok unsur, medya içeriğinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Terkan, 2005: 564).

Toplumsal kurumlar insan yaşamının zorunlu olarak beraberinde getirdiği kurumlardır ve her biri ayrı ihtiyaçlara cevap vermektedir. Bu kurumlar, ayrı yapılarda olmakla birlikte birbirlerini etkilemekte ve birbirlerinden etkilenmektedir. Siyaset, ekonomi ve medya kurumları toplumun önemli kurumları arasında yer almaktadır ve aralarında zorunlu olarak bulunan ve koparılamaz bir bağ bulunmaktadır. Siyaset, medya üzerinden söylemlerini kamuoyuna duyururken, medya da siyasi alanda etkin olmak adına siyasi alanla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermektedir. Siyaset ve medya arasındaki ilişkinin diğer bir boyutu da ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Medya kuruluşları birer ekonomik kuruluş olarak örgütlendiğinden siyasi alanla ilişkilerini bozmamaya gayret etmekte ve bunun karşılığında da ekonomik destek görmektedirler.

Belirtilenler doğrultusunda konuyla ilgili yapılacak sonraki çalışmalara yönelik bazı öneriler sunmak mümkündür. Medyanın ekonomi ve siyaset alanlarıyla olan ilişkisinin ayrı ayrı ele alınması daha detaylı bulgulara ulaşılmasını sağlayacaktır. Konuyla ilgili sonraki çalışmalarda daha fazla sayıda gazete eklenebilir. Diğer yandan gazetelere, medya alanının diğer bölümleri/araçları olan radyo, televizyon ve sinema da dâhil edilerek medya alanı ekonomi-politik açıdan karşılaştırılabilir. Son olarak konuyla ilgili gazeteler açısından yapılacak çalışmalarda geleneksel ve yeni medya içerisinde yayıncılık yapan haber kuruluşlarına odaklanılarak teknolojik tabanlı analizler görünürlük kılınabilir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2020). Medya siyaset etkileşimi bağlamında Türkiye’de siyasetin medya alanındaki düzenlemeleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1173-1197.
- Altınok, S. (2002). *İktisat bilimine giriş*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Arabacı, C. (2004). Basın ve siyaset üzerine. Der. M. Işık. *Medyada yeni yaklaşımlar*. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Arslan, A. (2006). Medya-politika ilişkisi üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (5), 1-9.
- Aslan, K. (2002). *Haberin yol haritası*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. New York: Hafner Publications.
- Berger, A. A. (1998). *Media research techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bilgili, C. (2005). Medya(nın) ekonomisi ve medya ürününe etki biçimleri. *İletişim Dergisi*, 3, 95-112.
- Bülbül, R. (2001). *Haberin anatomisi ve temel yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ceylan, Y. (2012). Toplumsal değerler ve medya etiği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 45-58.
- Chomsky, N. (1993) *Medya gerçeği*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Tüzmamanlar Yayıncılık.
- Christopherson, S. & Van Jaarsveld, D. (2005). New media after the dot.com büst. *International Journal of Cultural Policy*, 11(1): 77-93.
- Curran, J., Gurevitch, M., & Woollacott, J. (2005). The study of the media: Theoretical approaches. *Culture, society and the media*. Routledge. 15-34.
- Demirci R. Arıkan, R. & Erdoğan B. (2001). *Genel ekonomi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Eski, H. (1995). *Ekonomiye giriş*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları.
- Gezgin, S. (2006). Medya ve demokrasi. *Alman-Türk Gazeteciler Semineri*, 165-176.
- Gölcü, A. (2009). Haber söyleminde medya-siyaset ilişkisi: 29 Mart 2009 yerel seçimleri. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 29, 81-101.
- Gürcan, H. İ. & Yüksel, E. (2005). *Haber toplama ve yazma*. Konya: Tablet Yayınları.
- Işık, M. (2005). Türkiye’deki iletişim sisteminin medya siyaset ilişkilerine yansımaları. Der Z. Damlapınar. *Medya ve siyaset ilişkileri üzerine*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İçel, K. (1990). *Kitle haberleşme hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kapani, M. (2001). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, R. (1999). Medya, toplum, siyaset. Ed. K. Alemdar. *Medya gücü ve demokratik kurumlar*. İstanbul: Afa Yayınları, 23-33.
- Keane, J. (1994). *Medya ve demokrasi*. Çev. H. Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kışlalı, A.T. (1999). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Köseoğlu, Y. & Al, H. (2014). Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3) , 103-125.
- Krippendorff, K. (2013). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Los Angeles, CA: Sage Publications.
- Mansell R. (2004). *Political economy, power and new media*. New Media & Society. 6(1): 96-105.
- Mazzoleni, G. & Schulz W. (1999) Mediatization of politics: a challenge for democracy?, *Political Communication*, 16(3): 247-261.
- McQuail, D. (1994). *Kitle iletişim kuramı*. Çev. A. H. Yüksel. Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.
- Necla, M. (2008). *Medya çalışmaları: Medya pedagojisi ve küresel iletişim*. Altıkitap Yayınevi.

- Özçağlayan, M. (2014). Gazetelerin gelişimi ve gazeteciliğin geleceği (Yeni teknolojiler ve medya ekonomisi açısından genel bir değerlendirme). *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 131-159.
- Özgüven, A. (1975). *İktisat ilmine giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ramonet, I. (2000). *Medyanın zorbalığı*. Çev. A. Derman. İstanbul: Om İletişim Yayınları.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative Content Analysis in Practice*. London: Sage Publications.
- Schudson, M. (2002). The news media as political institutions. *Annual Review of Political Science*, 5(1), 249-269.
- Severin, W.J. & Tankard, J.W. (1994). *İletişim kuramları*. Çev. A. A. Bir & S. Sever. Eskişehir: Kibele Sanat Merkezi.
- Stone, Philip J., Dunphy, D. C., Smith, M. S., ve Ogilvie, D. M. (1966). *The general inquirer: A computer approach to content analysis*. Cambridge: MIT Press.
- Şahin H. (1997). *İktisada giriş*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şimşek S. & Aydın, K. (2002). *İktisat bilimine giriş*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şimşek, S. (2009) Medya-siyaset-iktidar üçgeninde medya gerçeği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(1), 124-143.
- Terkan, B. (2005). *Gündem belirleme*. Konya: Tablet Yayınları.
- Tokgöz, O. (2000). *Temel gazetecilik*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Turan, E. (1994). *Medyanın siyasal hayata etkileri*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Uzun, R. (2014). Medya-siyaset ilişkileri: Türkiye’de savunucu gazetecilik olgusunun incelenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (39). 129-149.
- Ülgen, G. (2002). *İktisat bilimine giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünlüöner, K. & Tayfun, A. (2005). *Ekonomi*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Ünlüöner, K. & Tayfun, A. (2011). *Ekonomiye giriş*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Yaşın, C. (2013). Medya ve siyaset. Ed. Ö. Özer. *Medya, siyaset, kültür*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yayla, A. (2002). *Siyaset teorisine giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2005). *Siyasi düşünceler sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). Medya ve siyaset ilişkilerinin kamuoyu üzerindeki etkileri: KKTC örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 230-252.
- Yiğitbaşı, Ş. & Atabey, N.A. (2001). *İktisada giriş*, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Yüksel, E. (2004). *Medya güvenlik kurulu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

1998 Rusya Finansal Krizinin Gelişimi ve Etkileri*

Causes and Effects of 1998 Russian Financial Crisis

Mustafa Volkan Güran^{1**}

¹ PhD Candidate, Department of Banking and Finance, Baskent University, Ankara, Turkey

Received: 01.07.2021

Accepted: 30.12.2021

This article was checked by *intihal.net*

Öz

Finansal krizler, ülke ekonomilerini çöküşe sürükleyen; üretim, büyüme, istihdam, döviz kuru, faiz ve enflasyon gibi makroekonomik göstergelerde şiddetli dalgalanmalara yol açan, netice olarak çok köklü sosyal ve siyasal değişikliklere sebep olan katastrofik olaylardır. Rusya'da 1998 yılında bir döviz krizi yaşanmıştır ve bu krize benzer döviz krizlerinin, genellikle büyük cari açık ve düşük döviz rezervleri gibi çeşitli ekonomik koşullardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu türden krizler, bazen yakın coğrafyadaki benzer krizler tarafından tetikleniyor gibi görünseler de, esasen bu krizlerin yayılması tüm komşu ekonomileri etkilememekte, yalnızca krize karşı savunmasız olanlarda kriz oluşmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada, Rusya ekonomisinin 1998 yılında bir döviz krizine karşı nasıl savunmasız hale geldiği anlatılmaya çalışılmış, kriz öncesi ülke ekonomisinin içinde bulunduğu duruma ve krizin nedenlerine değinilmiştir. Daha sonra, kriz sırasında yaşanan gelişmeler kronolojik olarak sıralanmış, bunlara paralel alınan önlemler betimlenmiş, bu süreçte ülke makroekonomik verilerinde ve finansal piyasalarda yaşanan değişimler irdelenmiştir. Son olarak, krizin etkileri üzerinde durulmuş, kriz sonrasında yaşanan gelişmeler ve sonuçları aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Ekonomik Krizi, Döviz Krizi, 1998

Abstract

Financial crises are catastrophic events that collapse economies while causing severe fluctuations in macroeconomic indicators such as production, growth, employment, exchange rate, interest and inflation, ultimately giving rise to very radical social and political changes. Russia went through a currency crisis in 1998 and currency crises similar to this crisis are generally thought to be caused by various economic conditions such as large current account deficits and low foreign exchange reserves. Although such crises sometimes seem to be triggered by similar crises in the nearby countries, the spread of these crises does not affect all neighboring economies, but causes crises only in those who are vulnerable to the crisis. This study aims to provide explanation on how the Russian economy became vulnerable to a currency crisis in 1998, and the situation of the country's economy before the crisis. Then, the events during the crisis were listed chronologically, the measures taken in parallel with these were described, and the changes in the country's macroeconomic data and financial markets were examined. Finally, the effects of the crisis are emphasized and consequences of the crisis are discussed.

Keywords: Russian Economic Crisis, Currency Crisis, 1998

Güran, M. V. (2021). 1998 Rusya Finansal Krizinin Gelişimi ve Etkileri. *Journal of Academic Value Studies*, 7(4), 515-524.
<http://dx.doi.org/10.29228/jav.51969>

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından Kırgızistan'ın Bışkek kentinde 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde dijital olarak düzenlenen 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

** E-mail address: mvguran@gmail.com

1. Giriş

Büyük çaplı finansal istikrarsızlıklar ve çalkantılar olarak nitelendirilebilecek finansal krizler, daha ziyade gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkileyen, her bakımdan maliyetli ve yıkıcı olaylardır. Genellikle olumsuz etkileri finansal sektörle sınırlı kalmayan finansal krizler neticesinde, reel ekonomide de kayda değer miktarda daralma görülmekte; toplam üretim, istihdam ve büyüme rakamlarında gerilemeler gerçekleşmektedir.

Ticari ve kültürel ilişkilerin etkisiyle çoğunlukla bölgesel etki alanları oluşturduğu görülen finansal krizlerin, aynı bölgede konumlanmış tüm ülke ekonomilerini etkilemediği, özellikle kırılgan ekonomilerde krize yol açtığı da müşahade edilmektedir (Chiodo & Owyang, 2002). Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde finansal krizler genel olarak benzer bir seyir izlerler. Öncelikle hızlı bir liberalleşme ve deregülasyon yaşanmasının ardından artan uluslararası sermaye hareketleri görülür. Daha sonra aşırı ısınan ekonomide krize karşı direnç gösterildiği ve önleyici politikalar benimsenmeye gayret edildiği müşahade edilir. Nihai olarak, krizin önce para piyasalarına, sonra bankacılık sistemine ve nihayetinde ekonominin her alanına yayıldığı ve tüm ülkeyi etkilediği gözlemlenmeye başlanır.

Bu yönüyle, birbiriyle belirli ölçülerde benzerlik arz eden finansal krizlerin seyrirlerinin irdelenmesi yoluyla gelecekte aynı ülkede veya daha başka ülkelerde ortaya çıkabilecek finansal krizlerle ilgili tahminlerde bulunulabilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu sayede muhtemel finansal krizlerle ilgili hazırlıklı olunabilmesi ve önlemler alınabilmesi sağlanabilecektir. Çalışmamız kapsamında, Asya krizinin ardından Rusya'da baş gösteren kriz öncesi ülkenin ekonomik durumu ve krize zemin hazırlayan faktörler betimlenmeye çalışılmış, kriz sırasında ve sonrasında ortaya çıkan etkiler ve krizin sonuçlarına değinilmiştir. Bu şekilde, yakın coğrafyamızda yaşanan ilgili krizin detaylıca değerlendirilmesi yoluyla geleceğe yönelik dersler çıkarılması da hedeflenmektedir.

1.2. Kriz Öncesi Durum ve Kriz Sırasında Yaşanan Gelişmeler

1991 yılının sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte başlayan süreçte Rusya ekonomisi, hızlı bir dönüşümün içerisine girmiştir. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Ülke'de köklü bir özelleştirme dalgası yaşanmıştır. Adaletsiz vergi sistemi, iş yapmaya engel olan bürokrasi, organize suçlar ve yozlaşmış kamu kurumları; serbest piyasa ekonomisine geçişte ortaya çıkan özel sektörün kalkınmasına ket vurmuştur. Bunun haricinde, devlet kurumlarının yozlaşmış kişilerin eline geçmesi nedeniyle, bu kişiler kamu düzenini de kendi çıkarlarını temin edecek şekilde dizayn etme gayreti içerisine girmişlerdir (Black vd., 2000).

İlk demokratik seçimini 1991 yılında yapan Rusya'da demokratikleşme rüzgarları esmeye başlamış ve Ülke batıya yaklaşma eğilimine girmiştir. Yapılan ilk reformlardan biri, 1992 yılında döviz kurunun serbest hale getirilmesi olarak tanımlanabilir. 1995 yılında kur bandı uygulamasına başlayan Rusya, 1998 yılı Ağustos ayına değin kur bandı politikasını sürdürmüştür. Bu dönemde dış dünyayla ticaret ilişkileri gelişen Rusya, IMF'ten yüklü miktarda borç almaya başlamıştır (Odling-Smee, 2006).

Tablo 1. Rusya'nın 1990'larda IMF'ten Aldığı Borçlar

Düzenleme Türü (Milyon SDR)	IMF Onay Tarihi	Onaylanan Tutar	Ödenen Miktar
Stand-by Düzenlemesi (İlk Kredi Dilimi)	5.08.1992	719	719
Sistemik Dönüşüm Fasilitesi (İlk Dilim)	30.06.1993	1,078	1,078
Sistemik Dönüşüm Fasilitesi (İkinci Dilim)	22.03.1994	1,078	1,078
Stand-By Düzenlemesi	11.04.1995	4,313	4,313
Genişletilmiş Fon İmkânı	26.03.1996	6,901	5,105
Genişletilmiş Fon Kolaylığı Arttırma	20.07.1998	1,248	-
Tamamlayıcı Rezerv Tesisi	20.07.1998	3,992	675
Tazminat ve Beklenmedik Durum Finansman İmkânı	20.07.1998	2,157	2,157
Stand-By Düzenlemesi	28.07.1999	3,3	471
Toplam		24,786	15,596

Kaynak: (Odling-Smee, 2006)

1996 yılı Nisan ayında Rus yetkililer, Sovyetler Birliği'nden miras kalan dış borcun ödenmesini yeniden planlamak için müzakerelere başladılar. Devlet borcunu geri ödemeye yönelik müzakereler, yatırımcı güvenini geri kazanmaya yönelik önemli bir adımdı. 1997 yılı ekonomik istikrara doğru bir dönüm noktası olarak görünüyordu. Bu dönemde dış ticaret fazlası gerileyerek dengeye doğru ilerleme sağlandı.

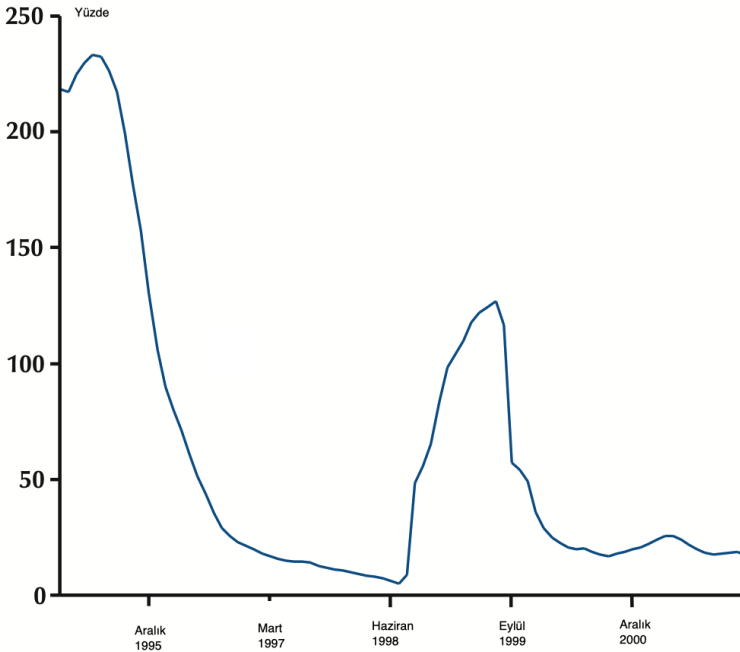
Şekil 1. Rusya Dış Ticaret Dengesi Seyri

Kaynak: Rusya Merkez Bankası (CBR)

Batıyla ilişkiler düzelmeye eğilimi içerisindeydi. Bu kapsamda, Dünya Bankası yılda 2 ila 3 milyar dolar arasında genişletilmiş yardım sağlamaya hazırды. IMF ise Rus yetkililerle ilave destek sağlamak için görüşmelerini sürdürüyordu. Enflasyon, 1995 yılında yüzde 131'den 1996'da yüzde 22'ye ve 1997'de yüzde 11'e düşürülmüştü.

Şekil 2. Rusya Enflasyon Seyri

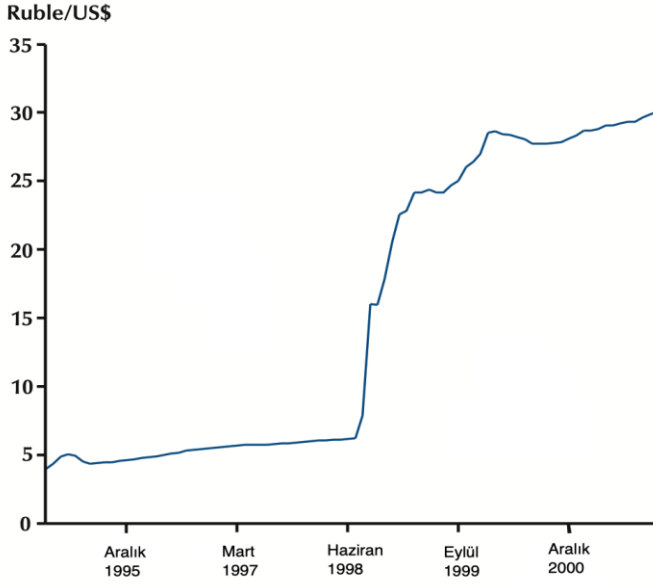

Kaynak: CBR

Büyüme ise toparlanma eğilimi gösteriyordu ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk defa 1997 yılında ekonomik büyüme gözlemlenmişti. Döviz kurunu dolar karşısında 5 ila 6 ruble aralığında tutan dar bir döviz kuru bandı

uygulaması vardı. Rusya'nın tüm ihraç kalemleri içerisinde tek başında %45'ten fazlasını teşkil eden petrol varil başına 23 \$'dan satılıyordu.

Şekil 3. Ruble/USD Kurunun Seyri

Kaynak: IMF

1997 yılı Eylül ayı içerisinde, diğer hükümetlere olan 60 milyar dolardan fazla eski Sovyet borcunun ödemesini yeniden yapılandırdıktan sonra alacaklı ülkeler Rusya'nın, Paris Kulübü'ne katılmasına izin verdiler. Bir ay sonra London Klübü ile 23 yıllık 33 milyar dolarlık bir borç geri ödemesi anlaşması imzalandı. Analistler, Rusya'nın kredi notlarının yükseleceğini ve ülkenin daha ucuza borçlanmasına zemin oluşturacağını öngörüyordu. Yerleşik olmayan yatırımcılar tarafından devlet tahvillerinin satın alınmasındaki sınırlamalar kaldırılarak Rusya'da yabancı yatırım teşvik edildi. 1997'nin sonlarında, GKO (kısa vadeli bir hazine bonosu) pazarının yaklaşık yüzde 30'u yerleşik olmayanlar tarafından domine edilmişti. Rusya 1997'yi yüzde 0,8'lik bir ekonomik büyüme ile bitirdiğinden, ekonomik görünüm iyimser karşılanıyordu. 1998 yılı Ocak ayında IMF üst yönetiminde bulunan Stanley Fischer da Rusya ekonomisindeki olumlu seyre atıfta bulunuyordu (Fischer, 1998).

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın bir taraftan da sorunlar devam ediyordu. Ortalama olarak, reel ücretler 1991'deki ücretlerin yarısından azdı ve işgücünün yalnızca yaklaşık yüzde 40'ı tam ve zamanında maaş alabiliyordu. Kişi başına doğrudan yabancı yatırım düşüktü ve Rusya'nın alt meclisi Duma'daki huzursuzluk nedeniyle doğal monopollere yönelik ekonomik düzenlemeler yapılması güçtü. Rus ekonomisindeki bir diğer zayıflık, kamu kesimi açığının yüksek kalmasına neden olan düşük vergi tahsilatıydı. Vergi gelirlerinin çoğu, bölgesel ve federal hükümetler arasında paylaşılan vergilerden müteşekkildi ve bu da dağıtım konusunda bölgesel ve federal merciler arasında rekabete neden oluyordu.

Ayrıca, Paris Kulübü'nün Rusya'yı borç verebileceği kısa listeye dahil ülke olarak tanınması şüpheli niteliklere dayanıyordu. Rusya'ya ait olduğu düşünülen varlıkların dörtte biri Küba, Moğolistan ve Vietnam gibi ülkelere, Sovyetler Birliği döneminden kalma borçlardı. Paris Kulübü tarafından tanınma, aynı zamanda, eski, tamamen keyfi resmi Sovyet döviz kurunun dolara karşı yaklaşık 0,6 ruble olmasına da dayanıyordu (o sırada piyasa döviz kuru, dolar bazında 5 ila 6 ruble arasındaydı). Rusya'nın Paris Kulübü'nden aldığı iyileştirilmiş kredi notları, gelişmiş bir bilanço'ya dayanmıyordu. Buna rağmen, borç verme kısıtlamaları hafifletildi/kaldırıldı ve Rus bankaları dış piyasalardan daha fazla borçlanmaya başladı. Rus bankacılık sisteminin yabancı yükümlülükleri 1994'te yüzde 7 iken, 1997'de yüzde 17'ye yükseldi.

Bu sırada Rusya, IMF'den daha evvel kullandığı kredilerin vadesinin geleceği takip eden yıllarda borç ödemelerinin artacağını tahmin ediyordu. Politika yapımcılar, iç borçlanmayı azaltma ve vergi tahsilatını artırma kararlarını uygulamak durumunda kaldı, çünkü faiz ödemeleri federal bütçenin çok büyük bir yüzdesini oluşturuyordu. 1997 yılı Ekim ayında, Rus hükümeti borç artışını telafi etmek için bir sonraki yıl olan 1998'de yüzde 2 ekonomik büyümeye

ulaşılmamasına güveniyordu. Ne yazık ki, Rusya ekonomisini daha da zorlayacak olaylar gelişmeye başladı ve 1998'de büyüme beklenirken reel GSYİH yüzde 4,9 azaldı.

Bu noktada krizi tetikleyici ilave çok önemli bir gelişme daha yaşandı. 1997 yazında, Pasifik Okyanusu kıyısındaki ülkeler, sonunda Rusya'yı etkileyene benzer para krizleri yaşadılar. Kasım 1997'de, bu Doğu Asya krizinin başlamasından sonra ruble spekülasyon saldırıya uğradı. Rusya Merkez Bankası (CBR) döviz rezervlerinde yaklaşık 6 milyar USD eriterek para birimini savundu. Aynı zamanda, yurtdışı yerleşiklerden kısa vadeli devlet tahvillerinin (GKO'lar) sahipleri, döviz kuru riskinden korumak için CBR ile vadeli döviz sözleşmeleri imzaladılar. Bunu, Asya para birimlerinde olduğu gibi rublenin de değer kaybedeceği beklentisiyle yaptılar. Ayrıca, büyük Rus ticari bankalarının yükümlülüklerinin önemli bir kısmı bilanço dışıydı ve çoğunlukla yabancı yatırımcılarla imzalanan vadeli sözleşmelerden oluşmaktaydı. Rus bankalarının bu tür sözleşmeler için net yükümlülüklerinin 1998'in ilk yarısında en az 6 milyar dolar olduğu tahmin ediliyordu. Ardından Rus ekonomisine bir darbe daha geldi: Aralık 1997'de Rusya'nın döviz cinsinden kazançlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturan petrol ve demir dışı metal fiyatları düşmeye başladı. Yapılan akademik çalışmalarda, özellikle petrol fiyat düşüşü ülkenin krize girmesi açısından tetikleyici unsur olarak öne çıkmaktadır (Gül vd., 2021).

1.3. Kriz Sırasında Alınan Önlemler

Rusya ekonomisindeki bu kadar çok belirsizlik nedeniyle, yatırımcılar dikkatlerini Rusya'nın temerrüt riskine çevirdiler. İstikrarlı bir yatırım ortamını desteklemek için, Şubat 1998'de Rus hükümeti Duma'ya daha az ve daha etkin vergilerle yeni bir vergi kanunu sundu. Yeni vergi kanunu 1998'de onaylandı, ancak federal geliri artırmayı amaçlayan bazı önemli kısımlar göz ardı edildi. Rus yetkililer IMF desteği talep ettiler, ancak anlaşmalara varılamadı (Malleret vd., 1999). Mart ayının sonlarına doğru siyasi ve ekonomik durum daha da vahim hale geldi ve 23 Mart 1998'de Başkan Yeltsin, Başbakan Viktor Chernomyrdin de dahil olmak üzere tüm hükümet yetkililerini aniden görevden aldı. Yatırımcı güvenini daha da zorlayacak bir hareketle Yeltsin, yerine bir yıldan az bir süredir hükümette bulunan eski bir bankacılık ve petrol şirketi yöneticisi olan 35 yaşındaki Sergei Kiriyenko'yu atadı.

Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da faiz oranlarının yükselmesi korkusu birçok yatırımcıyı ihtiyatlı hale getirirken, Rus hükümetinde gerilim yükseldi. Yürütme kolu olan Duma ve CBR birbiriyle çelişiyordu. Yeltsin'in Parlamentoyu feshetme tehdidiyle yönlendirilen Duma, bir ay durduktan sonra 24 Nisan'da Kiriyenko'nun atamasını onayladı. Mayıs ayı başlarında CBR başkanı Sergei Dubinin, hükümet yetkililerini takip eden üç yıl içinde bir borç krizi konusunda uyardı.

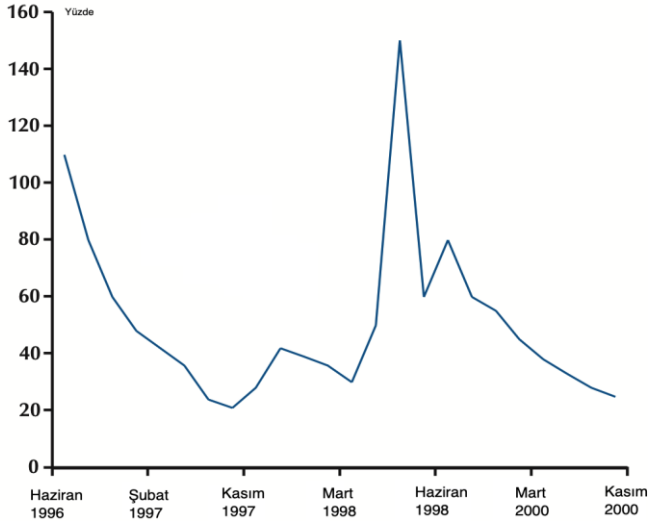
Asya krizi yatırımcıların döviz paritelerine olan duyarlılığını artırdığından, Dubinin'in banka politikasına yönelik ifadeleri, Bankanın rublenin devalüasyonunu düşündüğü anlamına gelecek şekilde yanlış yorumlandı. Bir başka halkla ilişkiler yanlış anlamasında Kiriyenko, bir röportajda vergi gelirinin hedeflenenin yüzde 26 altında olduğunu belirtti ve hükümetin "şu anda oldukça fakir" durumda olduğunu iddia etti. Gerçekte hükümet, harcamalarını kısmayı ve geliri artırmayı planlıyordu, ancak bu planlar hiçbir zaman kamuoyuna açık bir şekilde iletilemedi. Bunun yerine halk, rublenin devalüasyonunu beklemeye başladı.

Yatırımcıların Rusya'nın ekonomik istikrarına ilişkin algıları, Amerika'nın en üst düzey uluslararası finans yetkililerinden biri olan Lawrence Summers'ın Rusya'dayken Kiriyenko ile görüşmesi reddedildiğinde azalmaya devam etti. Aynı zamanda IMF, 1998 kemer sıkma planı üzerinde politika yapımcılarla bir anlaşmaya varamayarak Rusya'dan ayrıldı. Bu olayların dünya çapında duyulması sonrası büyük yatırımcılar, ABD ile Rusya arasındaki ilişkilerin gergin olmasından endişe duyarak, Rus tahvillerini satmaya başladılar.

18 Mayıs'ta devlet tahvili getirileri yüzde 47'ye yükseldi. Hükümetin tahvilleri geri ödeme kabiliyetine güven eksikliği ve sınırlı likidite, faiz oranlarında artışa neden oluyordu. Mevduat sahipleri ve yatırımcılar risk konusunda giderek daha ihtiyatlı hale geldikçe, ticari bankalar ve firmalar onların taleplerine cevap verebilmek için daha az nakde sahip duruma düşüyordu. Federal hükümetin nakit olarak daha fazla vergi toplama girişimi, bankaların ve firmaların likiditesini düşürdü. Ayrıca, hanehalkı ruble mevduatları, 1997'deki 29,8 milyarlık artışa kıyasla, 1998'de yalnızca 1,3 milyar arttı.

Bu olumsuzluklara karşı CBR, bankalara borç verme oranını yüzde 30'dan yüzde 50'ye çıkararak yanıt verdi ve iki günde rubleyi savunmak için Rusya'nın zaten halihazırda düşük rezervlerinden 1 milyar dolar kullandı.

Şekil 4. CBR Borç Verme Oranı

Kaynak: CBR

Bununla birlikte, 27 Mayıs'a kadar tahvillere olan talep o kadar düştü ki getiriler yüzde 50'den fazlaydı ve hükümet, vadesi gelen borcu yeniden finanse etmek için haftalık müzayedesinde yeterince tahvil satamadı. Bu arada, petrol fiyatları bir önceki yılın yarısından bile aşağıya, 11 USD'ye düşmüştü. Petrol ve gaz oligarkları, ihracatlarının ruble değerini artıracak olan rublenin devalüasyonunu savunuyorlardı. Bunun ışığında CBR, borç verme faiz oranını bu kez yüzde 150'ye yükseltti. CBR başkanı Sergei Dubinin, *"Devalüasyon konuşmasını duyduğunuzda, bundan bahseden kişinin yüzüne tükürün"* şeklinde yanıt verdi.

Hükümet bir krizle mücadele planı oluşturdu ve lansmanını yaptı, bunun yanı sıra Batı'dan yardım istedi ve geçmiş vergilerden büyük borçları olan üç şirkete karşı iflas işlemlerini başlattı. Kiriyenko, onları rahatlatmak için yabancı yatırımcılarla bir araya geldi. Yeltsin her gece Rus televizyonuna çıktı ve ülkenin mali gücü yüksek kesimini Kremlin'de bir toplantıya çağırdı ve onları Rusya'ya yatırım yapmaya çağırdı. Haziran ayında CBR, rezervlerinden 5 milyar dolar harcayarak rubleyi savunmaya çalıştı.

Devletin tüm çabalarına rağmen, yabancı yatırımcılarda Rus şirketlerinin ve bankalarının Eylül ayı sonunda vadesi gelecek 2,5 ila 3 milyar dolarlık kredilerinin geri dönüşü bulunduğu bilgisi vardı. Dahası, ahlaki bir problem olarak değerlendirilebilecek şekilde, Rusya'nın kırılgan hale geldiğinin farkında olan yurtdışı fon sahipleri, Rus piyasasındaki pozisyonlarını kendilerine kazançlı olacak şekilde artırmayı seçtiler (Kharas vd., 2001). Ek olarak, sonbaharda ruble vadeli işlemlerinde milyarlarca dolar gerçekleşmeyi bekliyordu. Temmuz ayında IMF, 4,8 milyar doları hemen ödenecek olan 11,2 milyar dolarlık ek yardımı onayladı. Yine de Mayıs ve Ağustos ayları arasında, yaklaşık 4 milyar dolar sermaye Rusya'dan ayrılmıştı ve 1998'de Rusya, düşen petrol fiyatları nedeniyle yaklaşık 4 milyar dolar gelir kaybetti. Bu kadar likidite kaybettikten sonra IMF yardımı kayda değer bir rahatlama sağlamadı.

Duma, doğal tekelleri daha katı düzenlemelerden koruma çabası içinde, IMF onaylı krizle mücadele programının önemli kısımlarını ortadan kaldırdı. Hükümet, anti-kriz planının 71 milyar ruble ek gelir getireceğini ummuştu. Duma'nın gerçekte onadığı kısımlar sadece 3 milyar ruble kazandıracaktı. Milletvekilleri boşuna Duma'nın yeniden toplanmasını talep ederek yatırımcıların güvenini daha da düşürdü.

1.4. Krizin Etkileri

Rusya'nın yüksek devlet borcu ve düşen geliri, spekülatif bir saldırıya açık olmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştu. Rusya'nın federal vergi gelirleri, hem düşük çıktı hem de yerel yönetimlerin firmaların kârlarını gizlemelerine yardımcı olan fırsatçı uygulamaları nedeniyle düşüktü. Petrol fiyatındaki düşüş de gelirleri düşürdü ve Rusya'nın vergi kazancı elde etme kabiliyeti daha da azaldı. Sonuç olarak, Rusya'nın geliri beklenenden azdı ve bu da rubleyi spekülatif bir saldırıya hazır hale getirdi. Ek olarak, 1998'de vadesi gelmiş büyük miktarda kısa vadeli dış borç,

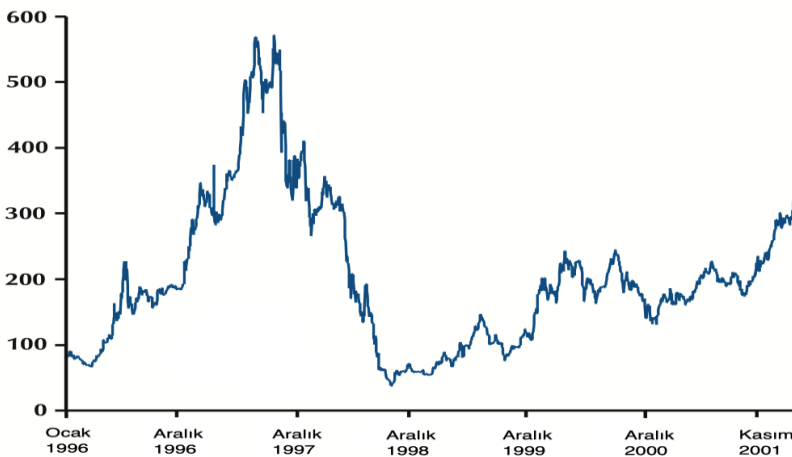
Rusya'nın ödemeler dengesi açığı sorununu daha da ciddileştiriyordu. Bir hükümet, açığını para basarak (senyoraj) veya döviz rezervlerini tüketerek finanse edebilir. Ancak döviz kuru sabitlemesi altında, Rusya senyoraj yoluyla finansman sağlayamazdı. Rusya'nın ödemeler dengesi açığı, düşük geliri ve artan faiz ödemeleri döviz kuru üzerinde baskı oluşturuyordu. Ruble basımı bu baskıyı artırabilirdi, çünkü özel sektör hala sabit kur üzerinden döviz almak için ruble ticareti yapabilecekti. Dolayısıyla, ister doğrudan döviz piyasasına müdahale yoluyla, isterse dolaylı olarak ruble basarak, Rusya'nın sabit döviz kuru rejimi altındaki tek alternatifi, yabancı rezerv stokunu tüketmekti.

1998 yazında, Rus ekonomisi bir döviz krizinin başlangıcı için hazırды. Halkın harcanabilir geliri kayda değer ölçüde düşmüştü (Grouiez vd., 2021). Krizi önlemek amacıyla CBR, para arzındaki büyümeyi azaltarak ve bankalara borç verme oranını iki katına çıkararak müdahale ederek borç verme faiz oranını yüzde 30'dan 150'ye yükseltti. Her iki faiz artışı da Mayıs 1998'de, Rusya borsasının değerinin yüzde 39'unu kaybettiği dönemde gerçekleşti. Faiz oranlarındaki artışın iki etkisi oldu. Birincisi, Rusya'nın gelir sorunlarını şiddetlendirdi. Faiz ödemeleri arttıkça ülkenin borcu hızla arttı. Bu, döviz kuru üzerinde baskı yarattı çünkü yatırımcılar Rusya'nın borcunu finanse etmek için rublenin devalüe edilmesinden korkuyordu. İkincisi, yüksek devlet borcu, firmaların yeni sermaye için kredi almasını engelledi ve faiz oranını yükseltmek firmalara verilecek kredilerin miktarını azalttı. Aynı zamanda, CBR tarafından tutulan döviz rezervleri o kadar düşüktü ki, hükümet artık ruble satın alarak ve dolar satarak para birimini savunamıyordu.

Üç bileşen, Rusya'nın yaklaşan devalüasyon ve temerrüt beklentilerini körükledi. Birincisi, Asya krizi yatırımcıları Rusya'nın temerrüdü olasılığı konusunda daha bilinçli hale getirdi. İkincisi, CBR tarafından hükümet bakanlarına duyurulan açıklama ve Kiriyeenko'nun Lawrence Summers'a randevu vermeyi reddetmesi gibi halkla ilişkiler hataları yabancı yatırımcıların algılarını olumsuz etkiledi. Üçüncüsü, para arzındaki artış yoluyla kamu borç yükünün finanse edilmeye çalışılacağı, bunun da kur üzerinde baskı oluşturacağı öngörülüyordu. Bu üç bileşenin her biri, Rus ekonomisini istikrarlı bir dengeden spekülasyon saldırılarına karşı savunmasız bir konuma doğru yönlendirdi.

13 Ağustos 1998'de Rus hisse senedi, tahvil ve döviz piyasaları, hükümetin rubleyi devalüe edeceğinden ve iç borcu temerrüde düşüreceğinden duyulan endişelerle çöktü. Emlak piyasası %30'dan fazla geriledi (Bogatyreva vd., 2021). Ruble cinsinden tahvillerin yıllık getirileri yüzde 200'ün üzerindeydi. Fiyatlar düştükçe borsa 35 dakikalığına kapatılmak zorunda kaldı. Bu dönemde sürü davranışının etkileri de görüldü (Jirasakuldech & Emekter, 2021). Piyasa kapandığında, gerçekte işlem gören az sayıda hisse ise yüzde 65 düştü. Ocak ayından Ağustos ayına kadar borsa, değerinin yüzde 75'inden fazlasını, yalnızca Mayıs ayında ise yüzde 39'unu kaybetti. İlgili dönem, modern finansal tarihin volatilitesi en yüksek dönemlerinden biri olarak tarihe geçti (Himounet vd., 2021).

Şekil 5. Rusya Hisse Senedi Piyasası

Kaynak: <http://red-stars.com/financial>

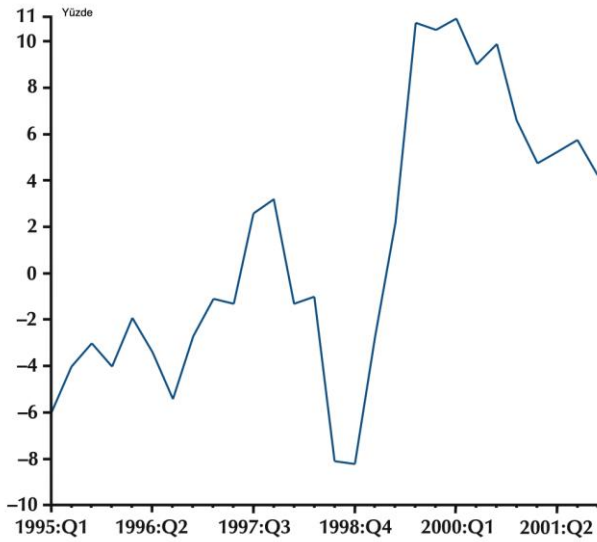
Rus yetkililere çok az seçenek kaldı. 17 Ağustos'ta hükümet döviz kurunu dalgalanmaya bırakarak rubleyi devalüe etti, iç borcunu temerrüde düşürdü, ruble cinsinden borç ödemesini durdurdu (birincil GKO'lar) ve ticari bankaların yabancı alacaklılara yapacakları ödemeler için 90 günlük bir moratoryum ilan etti.

1.5. Kriz Sonrası Gelişmeler

Rusya, 1998 yılını beklenen düşük miktarda büyüme yerine reel çıktıda yüzde 4,9'luk bir düşüşle kapattı. Rublenin çöküşü Rusya'nın ihracatında artış yaratırken ithalat düşük kaldı. İlgili tarihten bu yana, Rusya'ya doğrudan yatırımlar istikrar kazanamadı. Ayrıca bu kriz, Rusya'ya komşu ülkeler nezdinde de bulaşıcı etkilere neden oldu (Havrylyshyn & Wolf, 1998).

Bununla birlikte, artan ihracat hacmi paralelinde 2000 yılında Rusya ekonomisi yüzde 8,3 ve 2001'de kabaca yüzde 5 büyüdü. İthalat 2001 yılının ilk yarısında artış eğilimi göstererek ticaret dengesi oluşturmaya yardımcı oldu. Aynı zamanda, 1999'daki yüzde 92,6'lık artışa kıyasla, tüketici fiyatları 2000 ve 2001'de sırasıyla yüzde 20,9 ve yüzde 21,6 arttı. Bununla birlikte, petrol, doğal gaz ve emtia fiyatlarında yaşanan yükselişlerle 2000 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ilk defa bütçe fazlası verilebildi. Bu dönemde Gazprom'un devletleştirilmesi ve güçlenmesi de, ekonomik çıkışın başlaması açısından dönüm noktalarından biri olarak gösterilmektedir (Yıldırım-Şahin, 2021). Ayrıca, kriz sonrası dönemde eğitim konusundaki atılımların da ekonomik toparlanma açısından öncü olduğu ifade edilmektedir (Zudina, 2021).

Şekil 6. Rusya GSYH Büyümesi

Kaynak: CBR

1.6. Kur Krizi ile İlgili Akademik Çalışmalar

Ruble Kasım 1997 ve Haziran 1998'de saldırıya uğradığında, politika yapıcılar rubleyi dalgalanmasına izin vermek yerine savundu. Reel döviz kuru 1997 boyunca çok fazla değişiklik göstermedi. Literatürde bir para krizinin temel bileşeni olarak, merkez bankasının döviz kuru sabitlemesini savunma isteği gösterilmektedir. Ağustos 1998'den önce, Rus rublesi iki spekülasyon saldırıya maruz kaldı. CBR, rubleyi savunmak için iki kez de çaba gösterdi. Savunma Kasım 1997'de başarılı oldu, ancak 1998 yazında yetersiz kaldı. Krugman, 1979 yılında yayınladığı "Ödemeler Dengesi Krizi Modellemesi"nde, kur krizini bir ülkenin rezervlerini kaybetmesi olarak açıklamıştır (Krugman, 2008).

CBR, krizden yaklaşık 3 ay önce iki defa yüksek faiz artışlarına gitmişti. Gelişmekte olan ülkelerdeki kur krizlerinin üstesinden gelebilmek amacıyla faiz artırılması, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi amacıyla etkili olabilecektir. Bununla birlikte, eğer ülkenin döviz cinsinden borçlarının oranı çok yüksek değilse ve/veya ekonomide kredi mekanizmasının işlerliği, dolayısıyla yatırımların miktarı nominal faiz oranına bağlıysa, faiz oranının artırılmasının her zaman doğru yaklaşım olmayabileceği de vurgulanmıştır (Aghion vd., 2000). Ayrıca, her ne kadar faizlerin artırılması yerli varlıkları daha cazip hale getirirse de, bir taraftan da kamunun borç yükünün daha fazla artmasına sebep olabilmektedir. Bu bakımdan güçlü maliye politikası, kur krizlerini önlemekte faiz oranı yönetimine mutlaka eşlik etmelidir (Flood & Jeanne, 2005).

Kur krizlerinin önlenbilmesi için, öncelikle geçici sermaye hareketlerinden çok daha önemli doğrudan yatırımların ülkeye kazandırılabilmesi gereklidir. Yapılan çalışmalarda, Rusya'nın ilgili dönemde en başta vergilendirme sistemindeki olumsuzluklar nedeniyle ülkeye doğrudan yatırım sokulamadığı anlaşılmıştır (Ahrend, 2011). Ödemeler dengesi probleminin kalıcı çözümü ancak doğrudan yatırımların istikrarıyla mümkün olabilecektir.

Rusya'da yaşanan kur krizi sırasında yönetim, yurtiçi ödemelerinde temerrüt, yurtdışı ödemelerde ise moratoryum ilan ederek sorunların çözümü için zaman kazanmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, anılan durumun uzun vadeli çok fazla olumsuz etkisi olmuş ve ülke dış dünyaya kapanma sonucuyla karşı karşıya kalmıştır. Anılan durum yurtdışında bankalara olan güvenin de azalmasına ve mevduat sahiplerinin paralarını çekmek için bankalara akın etmesine sebebiyet vermiştir (Popov, 2000). Bununla birlikte, Desai'nin öngördüğü üzere geçici sermaye kontrolü yoluyla da bu krizin aşılabileceği ve bu kadar uzun vadeli bir güven bunalımına sebep oluşturulmayacağı da iddia edilebilecektir (Desai, 2013).

1.7. Sonuç

Rusya'da 1998 yılında bir döviz krizi yaşanmıştır. Bu krizin ortaya çıkmasında, Sovyetler Birliği döneminden kalma, yozlaşmış bir zümrenin egemenliğindeki ekonomik sistemin etkili olduğu öne sürülmüştür. 1995 yılında döviz kuru bandı uygulamasına geçen Rusya'nın, dış dünyaya açılımla birlikte vahşi sermaye hareketlerine maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Global GSYH'nın 2 trilyon USD azalmasına neden olan Asya krizinin de patlak vermesiyle ruble kuru üzerindeki spekülasyon saldırıları artmıştır (Shakhnoza, 2021). Bu süreçte, kamu borcu yüksek olan Rusya'nın gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturan petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki gerileme de ülke ekonomisinin krize girmesinde önemli bir etken olmuştur.

Kriz öncesinde, ülke yöneticileri gerek siyasi gerekse ekonomik radikal önlemler almaya çalışmışlardır. Kabine değişiklikleri, sert faiz artışları bu önlemlere örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, bahse konu çabalar sonuçsuz kalmış, IMF'ten borç alma konusunda da başarılı olamayan ve ruble kurunu savunma pahasına döviz rezervlerinde önemli ölçüde erime gerçekleşen Rusya, 1998 yazında krize girmiştir.

Kriz anında iç borç ödemelerini temerrüde düşüren, dış borç ödemelerinde ise moratoryum ilan eden Rusya'da, ruble/dolar kuru serbest bırakılmış, bu devalüasyon yaşanmasına neden olmuş, şiddetli bir likidite krizi paralelinde faizlerde dramatik artışlar kaydedilmiştir.

Kriz sonrasında ülkenin dış piyasadaki itibarı zedelenmiş, anılan durum Rusya'nın uzunca bir süre global sermaye akımlarından faydalanamaması sonucunu doğurmuştur. Bu noktada, kriz anında moratoryum ilan edilmesinin özellikle zarar verici olduğu vurgulanmış, bunun yerine geçici sermaye kontrollerinin durumun daha kontrollü bir biçimde ele alınmasını mümkün kılacağı savunulmuştur.

Kaynakça

- Aghion, P., Bacchetta, P., & Banerjee, A. (2000). A simple model of monetary policy and currency crises. *European Economic Review*, 44(4-6), 728-738. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(99\)00053-7](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(99)00053-7)
- Ahrend, R. (2011). Foreign Direct Investment Into Russia - Pain Without Gain? A Survey of Foreign Direct Investors. *SSRN Electronic Journal*, 26-33. <https://doi.org/10.2139/ssrn.620122>
- Black, B., Kraakman, R., & Tarassova, A. (2000). Russian Privatization and Corporate Governance: What Went Wrong? *Stanford Law Review*, 52(6), 1731. <https://doi.org/10.2307/1229501>
- Bogatyreva, M. V., Leskinen, M. I., & Kolmakov, M. A. (2021). The domestic real estate market during financial crises. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 751(1). <https://doi.org/10.1088/1755-1315/751/1/012134>
- Chiodo, A. J., & Owyang, M. T. (2002). A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998. *Review*, 84(6), 7-18. <https://doi.org/10.20955/r.84.7-18>
- Desai, P. (2013). And Exchange-Rate, Why Did the Ruble Collapse in August 1998 ? *The American Economic Review*, 90(2), 48-52.
- Fischer, S. (1998). The Russian Economy at the Start of 1998--Stanley Fischer. *International Monetary Fund*, 1. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp010998>

- Flood, R. P., & Jeanne, O. (2005). An interest rate defense of a fixed exchange rate? *Journal of International Economics*, 66(2), 471–484. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2004.09.001>
- Grouiez, P., Vercueil, J., & Volkov, D. D. (2021). Beyond oil: the international integration of the Russian economy between macroeconomic constraints and sectoral dynamics. *Post-Communist Economies*, 33(6), 770–794. <https://doi.org/10.1080/14631377.2020.1867462>
- Gül, L., Doğan, N., & Berument, H. (2021). Petrol Fiyatları, Döviz Kuru Rejimi ve Rusya Ekonomisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 167–180. <https://doi.org/10.17336/igusbd.697463>
- Havrylyshyn, O., & Wolf, T. (1998). Growth in Transition Countries, 1990–98: The Main Lessons.
- Himounet, N., Sorbonne, U., Nord, P., & Himounet, N. (2021). Infer Working Paper Series, Searching for the Nature of Uncertainty : Macroeconomic vs Financial 5.
- Jirasakuldech, B., & Emekter, R. (2021). Empirical Analysis of Investors’ Herding Behaviours during the Market Structural Changes and Crisis Events: Evidence from Thailand. *Global Economic Review*, 50(2), 139–168. <https://doi.org/10.1080/1226508X.2020.1821746>
- Kharas, H., Pinto, B., & Ulatov, S. (2001). An analysis of Russia’s 1998 meltdown: Fundamentals and market signals. *Brookings Papers on Economic Activity*, 68(1), 1–68. <https://doi.org/10.1353/eca.2001.0012>
- Krugman, P. (2008). A Model of Balance-of-Payments Crises. *Journal of Money , Credit and Banking , Vol . 11 , No . 3 (Aug ., 1979)*, pp . 311-325.
- Malleret, T., Orlova, N., & Romanov, V. (1999). What Loaded and Triggered the Russian Crisis? *Post-Soviet Affairs*, 15(2), 107–129. <https://doi.org/10.1080/1060586X.1999.10641466>
- Odling-Smee, J. (2006). The IMF and Russia in the 1990s. *IMF Staff Papers*, 53(1), 151–194. <https://doi.org/10.5089/9781451857344.001>
- Popov, V. (2000). Lessons of the Currency Crisis in Russia and in Other Countries. *Problems of Economic Transition*, 43(1), 45–73. <https://doi.org/10.2753/pet1061-1991430145>
- Shakhnoza, E. S. (2021). History of World Economic Crises and Their Impact on The Economies of Countries. *Journal of Analysis and Interventions*, 2(2), 33–37.
- Yıldırım-Şahin, E. (2021). Rusya İçin Gazprom’un Yerin ve Öneminin Ekonomi-Politiği. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 470–491. <https://doi.org/10.25295/fsecon.920029>
- Zudina, A. (2021). What makes youth become NEET? Evidence from Russia. *Journal of Youth Studies*, 0(0), 1–14. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1923673>